

ИСТОРИЧЕСКИ

ГОДИНА СЕДЕМДЕСЕТ
И ЧЕТВЪРТА

2018
№ 3

ПРЕГЛЕД

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ

Кръстьо Йорданов – За ранната история на войнушката институция в Северозападна Тракия според османски документи от XV–XVI в. и превод на един войнушки регистър за региона на Пловдив и Пазарджик (казите Филибе и Татар Пазарджик) през 1528–1529 г. 5

Алека Стрезова – Българските търговски агентства/консулства в Османската империя – създаване, развитие, влияние, управленски състав (1896–1912) 76

Елена Александрова – Традиционните сватбени обичаи в Македония и политиката на ВМОРО по отношение на брака и семейството (края на XIX – началото на XX в.) 108

Илонка Попова – Инженерно-техническата интелигенция и властта след 1944 г. и съдебните процеси срещу строителните инженери и електроинженерите през 1952–1953 г. 138

ИЗВОРИ

Сърджан Мичич, Димитър Митев – Софийският митрополит Стефан и идеята за „Интегрална Югославия“ (Неизвестно писмо на дядо Стефан до югославския принц-регент Павел Караджорджевич) 171

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

Мария Полимирова – Вася Велинова. Св. Климент Охридски – опит за портрет. Македонска библиотека, № 49. София, 2018, 199 с., с 8 цв. илюстрации 186

CONTENTS

ARTICLES AND REPORTS

Krastyo Yordanov – Thrace According to Ottoman Documents of 15th – 16th Century and Translation of a Voinuk Register for the Region of Plovdiv and Pazardzhik (Philibe and Tatar Pazardzhik Kasas) in 1528–1529 5

Aleka Strezova – Bulgarian Commercial Agencies or Consulates in the Ottoman Empire – Foundation, Development, Influence and Personnel (1896–1912) 76

Elena Aleksandrova – Traditional Wedding Customs in Macedonia and IMARO’s Policy Regarding Marriage and Family (Late 19th–Early 20th Century) 108

Ilonka Popova – Technical Intelligentsia and the Government after 1944 and the Trials against Construction Engineers and Electric Engineers in 1952 to 1953 138

SOURCES

Srdjan Micic, Dimitar Mitev – Sofia Bishop Stefan and the Idea of “Integral Yugoslavia” (Unknown Letter of Stefan to Prince Regent of Yugoslavia Paul Karađorđević) 171

REVIEWS AND COMMENTS

Mariya Polimirova – Vasya Velinova. St Kliment Ohridski – an Attempt at a Portrait. Makedonska Biblioteka, 49. Sofia, 2018, 199 p. with 8 Colourful Illustrations 186

Владимир Мигев – Любомир Огнянов
(съставител). Политическа история на
съвременна България. Сборник
документи. Т. III (1953–1956). София,
Държавна агенция „Архиви“,
2018. 728 с. 190

IN MEMORIAM

Кирил Ненов – В памет на проф. Иван
Божилов (1940–2016) 195

Vladimir Migev – Lyubomir
Ognyanov (compiler). Political
History of Modern Bulgaria.
Collection of documents. Vol. III
(1953–1956). Archives State Agency.
Sofia, 2018..... 190

IN MEMORIAM

Kiril Nenov – Memory of Prof. Ivan
Bozhilov (1940–2016)..... 195

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ

ЗА РАННАТА ИСТОРИЯ НА ВОЙНУШКАТА ИНСТИТУЦИЯ В СЕВЕРОЗАПАДНА ТРАКИЯ СПОРЕД ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ XV–XVI В. И ПРЕВОД НА ЕДИН ВОЙНУШКИ РЕГИСТЪР ЗА РЕГИОНА НА ПЛОВДИВ И ПАЗАРДЖИК (КАЗИТЕ ФИЛИБЕ И ТАТАР ПАЗАРДЖИК) ПРЕЗ 1528–1529 г.

Кръстьо Йорданов*

THRACE ACCORDING TO OTTOMAN DOCUMENTS OF 15th–16th CENTURY AND TRANSLATION OF A VOYNUK REGISTER FOR THE REGION OF PLOVDIV AND PAZARDZHİK (PHILIBE AND TATAR PAZARDZHİK KASAS) IN 1528–1529

Krastyo Yordanov

Northwest and Northeast Thrace is the region where the voynuk institution was probably established in the 1370s. According to the Ottoman chronicles, the voynuks from these areas served from the very beginning in the state stables and military wagon trains, taking care of horses, cargo animals, and military equipment. However, it turns out that Christians from a number of villages in the region of Plovdiv and Pazardzhik, which are later known as Voynuk settlements, were registered in 1472 in one akunji register. This fact suggests that in the earliest period of their history, voynuks accompanied the raids of the akunjis into the areas still not occupied by the Ottomans to the west of the Upper Thracian Lowland.

In the 16th century the voynuks from Northwestern Thrace were set apart as a separate group subordinated directly to the voynuk sanjak-bey in Rumelia. It is likely that this fact actually reflects their place within the voynuk institution as voynuk category, which served in the inner palace stables in the capital where the Sultan's personal horses and the horses belonging to the officers of the inner courthouse service were raised. Various types of Ottoman documents from the 15th to 16th centuries show that Plovdiv (Filibe) is the seat of the voynuk sancakbey, therefore this Thracian city is the center of the voynuk institution in Rumelia.

---

* Кръстьо Йорданов – гл. ас., д-р – Институт за исторически изследвания – БАН [Krastyo Yordanov – Chief Asst. Prof. – Institute for Historical Studies, BAS]

In the 16th century, a lot of voynuk villages were registered in Northwestern Thrace. In the second half of the century, in some of these settlements, the voynuk service and related tax privileges were abolished so that the ex-voynuks could become regular taxpayers from the vakifs of Suleiman the Magnificent and some other members of the Ottoman dynasty. But in those villages where voynuk service was preserved, the number of voynuks increased. While 755 voynuks were registered in the region of Plovdiv and Pazardzhik in 1529, in 1573 their number increased to 903 people.

As a supplement to the article a large excerpt from the voynuk register, compiled in 1528–1529, is published translated for the first time in Bulgarian. It contains rich information on the names of voynuks, their number, their settlements, and the voynuk agriculture in the form of tax-exempt *baştinas*.

Ключови думи: военна организация, войнуци, османски регистри, войнушка институция, селища, население.

Keywords: military organization, voynuks, Ottoman registers, voynuk institution, settlements, population.

Войнушката институция по всяка вероятност възниква малко след османските завоевания в Североизточна и Северозападна Тракия. Редица османски хроники свързват това събитие с реформите от средата на 70-те години на XIV в. при управлението на Мурад I. Инициатор за създаването на войнушкия корпус е Тимурташ бей, вторият бейлербей на Румелия¹. В корпуса служат християни от новозавладените територии. Тези хора преди османските завоевания изглежда са част от военното съсловие на Второто българско царство и други балкански държави. Например въз основа на по-ранни съчинения в труда си „Хешт бихишт“ („Осемте рая“) Идрис Битлиси (?–1520) разказва, че войнуците били „стари спахии“, заварени при османското завладяване на Балканския полуостров, както и че, за разлика от останалите „неверници“, те се били запазили изцяло като конен корпус и били използвани като пазачи на конете². Късният османски хронист Хюсеин (1568/69 – ок. средата на XVII в.) добавя нови детайли към разказа за учредяването на войнушкия корпус. Той пише, че „по време на невернишкото управление“ войнуците били част от групата на военните (*askeri tayfesinden*), поради което след завоеванието „понасяли извънред-

¹ Калицин, М. Корона на историите на Ходжа Садедин. Велико Търново, 2000, с. 194–195.

² Мутафчиева, В. Към въпроса за положението на войнушкото население. – В: Известия на Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1952 г. С., 1953, с. 250; *Ercan, Y. Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. Ankara, 1989, s. 43–50.

но тежко раетското [си] състояние“. Тогава, според Хюсеин, по инициатива на втория румелийски бейлербей Тимурташ османската власт намерила за целесъобразно да ги включи във военната си организация, като използва уменията им³.

Не разполагаме с извори, даващи категорична информация за естеството на службата на първите войнуци в Тракия. Известно е, че главно в западните райони на Балканите през XV в. съществуват войнуци, които служат като бойци в походния строй, т.нар. джебелно-войнуци⁴. Но според хрониката на Ходжа Садедин войнуците от Североизточна и Северозападна Тракия още отначало отговарят за походните коне и товарните животни, а също и за екипировката на военните походи⁵. Според тези сведения християните от Тракия, които полагат началото на войнушкия корпус, са първоначалното ядро от войнуци, служещи в конюшните и обоза на армията. От XVI в. насетне постепенно войнуците-джебелии изчезват, докато войнуците от конюшните продължават да съществуват чак до първите десетилетия на XIX в. и времето на Танзимата⁶.

През XVI–XVII в. са записани и запазени до днес достатъчен брой войнушки закони, които регламентират привилегирования данъчен статут и службата на войнуците от държавните конюшни⁷. Те служат по дежурства в столичните конюшни, където се грижат за конете на султана и други държавни служители, а по време на война придружават армията в похода,

---

³ Хюсеин. Беда` и ул – века` и (Удивительные события). Изд. текста, введение и общая ред. А. С. Тверитиновой. Аннот., оглавление и указатели Ю. А. Петросяна. Часть 1. Москва, 1961, с. 69 б.

⁴ Стојановски, Ал. Раја со специјални задолженија во Македонија (војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990, с. 24–27; *Иналджък, Х.* От Стефан Душан до Османската империя. – В: Епохата на султан Мехмед II Завоевателя (Изследвания и материали). С., 2000, с. 203, 234–236; *Желязкова, А.* Балкански етнически елемент в османските въоръжени сили през XV–XVI век. – Военноисторически сборник, 1983, кн. 6, с. 80–82.

⁵ Калицин, М. Цит. съч., с. 194–195.

⁶ Мутафчиева, В. Цит. съч., с. 273. Действително и след 1839 г. продължават да се съставят регистри на войнуци, служещи в Държавните конюшни, тъй като нуждата от войнушката служба не била изчезнала. Турски извори за българската история (ТИБИ). Т. 5. Документи за войнуците. Ред. и исторически коментар Б. Цветкова. С., 1974, с. 346–350). Но след тази година някои мъже се записват напълно доброволно за служба в столичните конюшни, като дори получават заплата и вече не владеят служебни бащини. Социалният състав на новите войнуци напълно се променил, промяна настъпила и в самата организация, а старите войнуци изкупили бащините си от държавата и били приравнени на останалата рая (*Мутафчиева, В.* Цит. съч., с. 273).

⁷ ТИБИ, Т. 5, с. 19–36; Турски извори за историята на правото в българските земи (ТИ-ИПБЗ). Т. 1. Съст. Г. Гълъбов. С., 1961, с. 278–289.

за да изпълняват същите задължения в обоза⁸. Най-малката организационна единица на войнушкия корпус е така нареченият гьондер („гьондер“ означава „копие“), който се състои от трима мъже, редуващи се в дежурствата по служба⁹.

Срещу службата си войнуците владеят освободени от данъци бащини, съставени от орна земя (ниви), ливади, лозя, овощни и зеленчукови градини. Те са освободени от джизие, испенче, десятъци за произведеното в служебните бащини, данък за свине и овце¹⁰. Но синовете и братята им, които са един вид резерв от зеваид-войнуци (войнуци в повече) за попълване на войнушкия корпус, са облагани задължително с данъци. От женените мъже се взема джизие, испенче, ресм-и гиях (налог за сено) и данък *gesm-i nap* (данък за хляб), който замества десятъка от зърнени храни¹¹. От живеещите под един покрив с бащите си неженени синове се събират по 25 акчета испенче¹².

От XVI в. насетне войнуците от държавните конюшни се набират практически само от източния дял на българското етническо пространство, поради което предполагаемо повечето от тях са българи по народност. На това обстоятелство се дължи големият интерес към историята на войнушката институция в българската историография още от времето на Българското възраждане и непосредствено след Освобождението, та чак до днес¹³. Към темата се обръщат и историци от съседните балкан-

⁸ Стојановски, Ал. Цит. съч., с. 28; Мутафчиева, В. Цит. съч., с. 248.

⁹ ТИИПБЗ, Т. 1, с. 278–289. В мирно време със сигурност на всеки член в гьондера му се пада да дежури по служба през три години. Информацията в регистрите от 1523 и 1529 г. обаче показва, че по време на военен поход зачислените към държавните конюшни войнуци, които придружават войската, рязко увеличават броя си (BOA, MAD 81, f. 185 a; BOA, TD 151, f. 387). Макар от познатите ми войнушки закони да не става напълно ясно, имам основания да мисля, че в извънредните обстоятелства на войната в похода отиват поне двама от общо тримата членове на гьондера.

¹⁰ *Ercan, Y.* The Taxes Imposed on Voynuks and Those from Which They were Exempted. – *Revue des études sud-est européennes*, XXI. Bucarest, 1983, p. 341–348.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Раковски, Г. С.* Замечания първия части Горскога пътника. – В: Съчинения. Т. 1. Поезия. С., 1983, с. 369; *Захариев, Ст.* Географико-историко-статистическо описание на Татар Пазарджишката кааза. Фототипно издание. С., 1973, с. 66; *Чолаков, В.* Описание на село Панагюрище. Цариград, 1866 (II издание. С., 1940), с. 7–8; *Каранетров, П.* Материали за описание града Панагюрище и околните му села. С., 1893, с. 47–53; *Ихчиев, Д.* Исторически принос за „войниганите“ при турската войска от 1374 год. дори до 1839 год. След Р. Хр. – до Танзимата. – *Периодическо списание на българското книжовно дружество*, год. XVII, св. 9–10. С., 1905, с. 708–742; *Милетич, Л.* Поземлената собственост и войнушките бащини в турско време. – *Периодическо списание на българското книжовно дружество*, год. XVII, свезка 5–6,

ски държави, най-вече представители на старата югославска и турската историография¹⁴. Въпреки че Северозападна Тракия е една от областите, където институцията практически възниква, този регион е обект на много малко изследвания за войнуклука¹⁵. В свои предишни изследвания обърнах по-голямо внимание на мрежата от войнушки селища в Пловдивско и Пазарджишко през XVI в.¹⁶ Не съм засегнал обаче проблема за ранната история на войнушката институция в областта около Пловдив (Филибе) и мястото на този град като център на тази институция в Румелия. Като цяло въпросът за историята на войнушкия корпус в областта около Филибе и за особеностите на организационното му устройство в този регион стоеше в периферията на изследователските ми търсения.

В настоящия текст си поставям задачата да направя по-общ преглед на ранната история на войнушката институция в Северозападна Тракия. Доколкото изворовата база ми позволява, ще представя една хипотеза за мястото на войнуците от Пловдивско и Пазарджишко в османската военна система непосредствено след първоначалното създаване на войнушкия корпус (края на XIV – първата половина на XV в.). По-подробно ще се

1905, с. 307–335; *Кенов, Ив.* България под турско владичество. С., 1931, с. 65–70; *Гълъбов, Г.* Османотурски извори за българската история. Св. I. Няколко стари османотурски документи относно войниганите. – Годишник на Софийския Университет, Историко-филологически факултет (ГСУИФФ), 34, 1938, с. 1–69; *Венедиков, Й.* Българите войници (войнигани) в старата турска войска. – Българска военна мисъл, г. V, кн. 8, с. 236–251; *Мутафчиева, В.* Цит. съч., с. 247–276; *Цветкова, Б.* Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през XV–XVI в. – Известия на Института за българска история. С., 6, 1956, с. 158–162; *Стоянов, В.* Наблюдения върху османотурските документални извори за „специалните“ категории население в земите под османска власт. – Исторически преглед, 1988, кн. 3, с. 58–70.

¹⁴ *Бурђев, Бр.* О войнуцима са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука. – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Св. II. Сарајево, 1947, с. 75–137; *Стојановски, Ал.* Цит. съч.; *Ercan, Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar...

¹⁵ *Грозданова, Е.* Българската народност през XVII век. Демографско изследване. С., 1989, с. 390–391; *Борисов, Д.* Войнуците в Истанимака (Асеновград) през XVI в. – В: Стенимахос – Станимака – Асеновград. Принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовна история на града и региона. Материали от научна кръгла маса, проведена на 2–3 май 2014 г. Асеновград, 2014, с. 157–193.

¹⁶ *Йорданов, Кр.* Нови сведения за войнуците в Панагюрище и Панагюрския край през XV–XVI век. – В: Българското възрожденско общество – проблеми, борби и постижения. Сборник с изследвания в чест на 75-годишнината на доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова. С., 2012, с. 259–280; *Йорданов, Кр.* Селищата с войнушко население от казата Филибе в края на XV и първата половина на XVI век. – В: От регионалното към националното. Юбилеен сборник. Доклади и научни съобщения от V национална научна конференция „От регионалното към националното – история, краезнание и музейно дело“ на Исторически музей – Полски Тръмбеш, посветен на 140-годишнината от възстановяването на Българската православна църква и 135-годишнината на Априлското въстание. Велико Търново, 2012, с. 217–228.

спра на организационната структура и числения състав на войнушкия корпус в изследвания регион през втората половина на XV–XVI в. Ще проследя и промените, които настъпват в този период. Към изказаната от мен в предишни текстове хипотеза¹⁷ за град Пловдив (Филибе) като седалище на войнушкия санджакбей в Румелия ще добавя още аргументи.

За целите на изследването си ще използвам главно непубликувани войнушки регистри от 1523, 1528/29 и 1573 г.¹⁸ Информацията от тях ще допълня с някои други видове османски документи – тимарски и вакъфски описи, един акънджийски регистър и два султански фермана, съставени във времето от последната четвърт на XV до втората половина на XVI в.¹⁹ Макар и относително късни документи, използваните извори позволяват да се хвърли светлина и върху ранната история на войнушкия корпус, защото в тях са отразени някои особености, наследени вероятно от първите десетилетия на XV в., а защо не и от времето на учредяване на институцията по време на османските завоевания в Тракия.

Основен извор на изследването ще бъде войнушкият регистър от 1528–1529 г., изцяло запазен и включващ старите и новозаписани войнуци от голямата и малката конюшня, които са поделения на държавните конюшни в столицата²⁰. В този опис са записани служебните бащини, имената на войнуците и техните ямаци в Софийския, Никополския и Силистренския санджак, както и в казите Филибе, Татар Пазарджик и Едирне (Одрин) от санджака Паша. Поради голямата информационна стойност на този регистър, за пръв път ще публикувам на български език голям откъс от него, който се отнася за войнуците, техните бащини и селищата, в които живеят, в района на казите Филибе и Татар Пазарджик.

* * *

Логично е да се допусне, че най-ранните войнушки селища в Тракия се намират в онези вече завоювани от османците райони, които непосред-

---

¹⁷ Йорданов, *Кр.* Командно-управленски апарат на войнушката институция в българските земи под османска власт през XV–XVI век: йерархична структура, функции и кадрови състав. – Исторически преглед, 2012, кн. 3–4, с. 70–71.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MAD 81; BOA, TD 151, BOA, MAD 547.

¹⁹ BOA, TD 26; BOA, TD 494; BOA, TD 498; Ориенталски отдел на НБКМ, ОАК 94/73; 3 Numaralı mühimme defteri (966–968/ 1558–1560). Ankara, 1993, № 841 (f. 288); Дорев, *П.* Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви. С., 1940, с. 7, док. № 14.

²⁰ BOA, TD 151, 1–389.

ствено след учредяването на корпуса от войнуци са със стратегическа важност за продължаването на османското настъпление. Още в този ранен период като важен военен център се оформя големият тракийски град Пловдив, средновековният Филипопол, наречен от османците Филибе. Градът е завзет от тях непосредствено след падането на Одрин. В началото на 70-те и през 80-те години на XIV в. според свидетелството на по-късни османски хронисти именно от Пловдив започват всички акънджийски набези и завоевателните походи на запад към Ихтиманско, Самоковско, Софийско и др.²¹ Тук султан Мурад I събира войската си в навечерието на прочутата битка при Косово поле от 1389 г.²² Първоначалното организиране на Пловдив (Филибе) като османски военен лагер се свързва с дейността на първия румелийски бейлербей Лала Шахин. Градът претърпява сътресения по време на междуособиците между синовете на Баязид I, когато са окончателно разрушени средновековните крепостни стени на старото градско ядро. Пловдив се превръща в типичен османски град до средата на XV в. след строежа на голямата петъчна джамия на султан Мурад II (1421–1451) и благодарение на строителните инициативи по времето на бейлербея Шехабедин паша. До средата на същото столетие тук е и средището на бейлербея на Румелия. В по-късно време важни благоустройства са извършени по инициатива на Исмаил бей от рода Исфендияроглу²³.

Може смело да се допусне, че с важната роля на Пловдив (Филибе) като османски военен и административен център е свързано и наличието на множество войнушки села около града, регистрирани в по-късните османски регистри²⁴. Въпреки липсата на достатъчно извори, едва ли можем да правим категорични изводи, че жителите на войнушките села, разположени в тази област, открай време са служели единствено в конюшните. Но ако през ранния период местните войнуци са имали някакви реални военни функции, то те едва ли са били джебелю-войнуци, придружаващи спахийската конница, както това е факт през XV в. на Западните Балкани. През този период, когато новите османски военни структури тепърва се

²¹ Калицин, М. Цит. съч., с. 186–187; Хюсеин. Цит. съч., с. 66 б.

²² Мехмед Нешири. Огледало на света. История на османския двор. С., 1984, с. 100; Калицин, М. Цит. съч., с. 219.

²³ Кийл, М. Развитие на градовете в България през османския период: мястото на турската архитектура в процеса; Пловдив (Филибе). – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. С., 2005, с. 25–27, 454–455; Бойков, Г. „Османизацията“ на Пловдив (Филибе) през XV в. – население, градоустройство и архитектура. – Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, 2012, с. 39–67.

²⁴ BOA, MAD 81, ff. 149 a–174 a; BOA, TD 151, ff. 317–365.

организирали (нещо, което важи не само за войнушкия „корпус“, но до голяма степен и за спахийската конница и свързаната с нея тимарска система), войнуците надали са били „придадени“ вкупом като помощници на тимариотите. По-реалистично би било да се допусне, че по онова време те са били свързани с някои от по-старите родове османски войски, сред които, наред с организирани на племенен принцип корпуси яя (пехота) и мюселлем (конница), силно изпъква и „корпусът“ на акънджиите. Лека-та акънджийска конница, както е добре изяснено в литературата, представлявала една съществена брънка от системата на постоянните погранични стълкновения с противника (т.нар. удж-система), върху която се базирала ранната османска експанзия. Основната мисия на акънджийските отряди се състояла не толкова в това да завладяват земи, колкото да разстройват отбранителната система на врага, като плячкосват териториите му, лишават ги от продоволствие и всяват ужас сред населението²⁵.

Може би не е случайно, че през 1472 г. в един регистър на акънджиите и населението, събиращо парични суми за тяхната издръжка, присъстват и християни от някои селища в областта около Филибе. Това са жители на самия град Филибе, както и в селата Маноле²⁶, Дука²⁷, Болад²⁸, Бурунсуз Добри (Братя Даскалови), Катуниче, Ландоз, Хахлан (Браниполе), Коматево (днес квартал на Пловдив), Мечкюр (днес кв. Прослав, Пловдив), Златитрап, Пастуша и Перушица, които по-късно са известни като села, населени с войнуци²⁹. Това е най-ранната известна ми засега информация за част от войнушките села в района на град Филибе. Тези единични данни, разбира се, не са достатъчни за една категорична хипотеза относно задълженията и статута на войнуците от областта през първия век след османските завоевания. Все пак имаме основание да смятаме, че е възможно

---

²⁵ Imber, C. The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power, Palgrave Macmillan, 2009, p. 262. По-подробно за акънджиите и тяхната численост в Централните Балкани, по-специално в българските земи, вж.: *Kayapınar, Ayşe, Erdoğan Özünlü, Emine. 1472 ve 1560 Tarihli akıncı defterleri.* Ankara, 2017; *Същите автори. Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli akıncı defteri.* Ankara, 2015.

²⁶ Елкес, с друго име Манол.

²⁷ Неустановено.

²⁸ Село в непосредствена близост до Пловдив. Изчезнало или слято с града.

²⁹ Ориенталски отдел на НБКМ, ОАК 94/73, ф. 32 а-б, 46 а-б, 47 а-б, 52 а, 65 б; 66 а, 67-б, 68-а. Хипотезата за обвързаност на християните от войнушките села в Северозападна Тракия през XV в. с акънджиите се подсилва от обстоятелството, че в акънджийския опис от 1472 г. откривам регистрирани християни от войнушките села Кюлена и Черковна в района на днешна Стара Загора (Пак там, ф. 28 б, 29 а).

през ранния период от историята на войнушката институция част от тях да са били прикрепени именно към акънджиите.

* * *

Най-ранната информация за войнушкото население на областта около Филибе датира от 1489 г., когато е съставен един частично запазен до днес тимарски регистър. В този опис е записан тимарът на войнушкия санджакбей Хамза³⁰. Основният доход на Хамза бей идва от две села – Радилово и Комарива³¹. Към приходите на този тимар е включена и сумата от 6504 акчета, която е събрана от войнуците в областта на Филибе и Татар Пазарджик под формата на налога *resm-i nize (gönder akçesi)*. Всеки един от общо 813 войнуци в областта плаща по 8 акчета³². Отделно са регистрирани приходите от испенчето на 53-ма войнушки синове от Дебращица, Златитрап, Цаланица, Панагюрище, Коматево, Юскюдерион (Скутаре), Костиево, Балдево, Попинци, Калугерово, Краислав (Крислово) и Дука³³, които са сред най-старите войнушки села от региона на Филибе и Татар Пазарджик³⁴.

През 1489 г. войнушкият санджакбей има свои ямаци³⁵, които също произхождат от българското християнско население. Ямаците му наброяват 14 души и всеки един от тях е задължен всяка година да дава за издръжката на войнукебя по 200 акчета³⁶. Наличната информация позволява да предположи, че още през втората половина на XV в. град Филибе предста-

---

³⁰ BOA, TD 26, ff. 155–158. Общият приход от 24 203 акчета превръща владението в зеамет, но в описан е записано като тимар.

³¹ Ibidem, ff. 155–157.

³² Ibidem, f. 157.

³³ Неустановено. Вероятно изчезнало селище.

³⁴ BOA, TD 26, ff. 116–118.

³⁵ Буквалното значение на думата „ямак“ е помощник. Ямаците на войнушкия санджакбей не служат като войнуци в конюшните, а срещу владее на освободени от данъци земеделски площи (башини) подпомагат финансово своя началник, войнукебя. Подобни задължения имат ямаците на началниците на юрушките и мюселемските групи. В мюселемските и юрушките оджаци (най-малките организационни единици в мюселемския и юрушкия корпус, съставени съответно от 12 и 30 души) ямаците също имат задължение да подпомагат финансово отиващите по служба ешкинджии. Във войнушките гьондери (най-малка организационна единица, съставена от трима души) обаче ямаците са напълно равноправни членове и заедно със записания на първо място в гьондера войнук отиват да служат в конюшните, редувайки се по дежурство всяка година. По този начин за всеки член на войнушкия гьондер поне в мирно време му се полага да е дежурен през три години. Вж. бележка № 9.

³⁶ BOA, TD 26, f. 157.

вява център на войнушката институция. Единствено за района на Филибе се споменава присъствието на ямаци на войнушкия санджакбей, докато в регистрите на Никополския санджак от 1479 г. и 80-те години на XV в. подобна информация не е налична³⁷.

Тук е мястото да кажа няколко думи за това кой е войнушкият санджакбей и какъв е статутът му. Войнушката институция обслужвала нуждите на малката и голямата конюшня в столицата, две поделения на държавните конюшни, управители на които са двама мирахори (малък и голям мирахор)³⁸. Начело на провинциалната войнушка организация, следяща за рекрутирането на войнуците от държавните конюшни главно от българските земи в Румелия, стои войнушки санджакбей. Негови подчинени са така наречените сераскери (черибашии), отговарящи за войнуците в отделни кази и нахии³⁹. В старата историческа литература е застъпено схващането, че войнушки санджакбей резидира във всеки санджак от османската административна система⁴⁰. Но санджаците са не само административни, но и военни единици за организиране на спахийската конница. В тази връзка турският историк Я. Ерджан убедително доказва, че паралелно на обичайните санджаки съществува един-единствен войнушки санджак в Румелия, който не е административно-териториална единица, а организационна единица за рекрутиране на войнуците от държавните конюшни. Начело на този войнушки санджак стои войнушкият санджакбей, като в документите се използва и терминът войнукбей, който има същото значение⁴¹.

* * *

Най-ранният известен ми подробен регистър на войнуците и техните селища в района на Пловдив (Филибе) е един публикуван фрагмент, съхраняван в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София⁴². Този опис не е датиран от издателите си. Обаче ако имената на записаните

---

³⁷ ТИБИ, Т. 2, С., 1966, с. 161–297; *Ковачев, Р.* Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. Превод и коментар на новооткрит тимарски опис от последната четвърт на XV век, съхраняван в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. С., 1997.

³⁸ *Йорданов, Кр.* Командно-управленски апарат на войнушката институция..., с. 73–79.

³⁹ Пак там, с. 54–73.

⁴⁰ *Гълъбов, Г.* Цит. съч., с. 38; ТИБИ, Т. 5, с. 7; *Стојановски, А.* Цит. съч., с. 48–49; *Мутафчиева, В.* Цит. съч., с. 251.

⁴¹ *Ercan, Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar..., s. 58.

⁴² ТИБИ, Т. 5, с. 186–196. Оригиналният документ е под сигнатура: Пд 1/87.

в него войнуци се сравнят с регистър от 1523 г., съхраняван в Истанбулския архив⁴³, може да бъде направена приблизителна датировка.

В публикувания фрагмент от недатиран войнушки регистър е записано името на някой си Баджньо⁴⁴ (Язо?), който е жител на Станимака. Той наскоро е заел най-низшата ръководна длъжност във войнушкия корпус като войнушки лагатор за областта около град Филибе, заменяйки на поста Димитър от село Пасарелица⁴⁵. Поемайки службата, жителят на Станимака е наследил и бащината на войнушкия лагатор, която се намирала в землището на Пасарелица. Това го е принудило да се пресели трайно в споменатото село. В регистъра от 1523 г. Баджньо все още изпълнява служба като войнушки лагатор, но вече е записан като жител на Пасарелица⁴⁶. Това е само един от примерите за сравнение между недатирания публикуван войнушки регистър и този от 1523 г. Някои от войнуците, записани в публикувания и недатиран софийски документ, към 1523 г. вече са заменени на службата от техните синове. Но има и лица, които са действащи войнуци и в двата сравнявани описа⁴⁷.

Представените данни показват, че публикуваният и недатиран досега регистър е съставен по всяка вероятност не повече от две десетилетия преди описа от 1523 г. Така той може да се датира приблизително за началото на XVI в. Оказва се, че това е най-ранният известен ми войнушки регистър за областта около градовете Филибе и Татар Пазарджик. Документът обаче не е пълен и не може да ни даде сведения за всички войнушки села в региона. Според този опис Елена Грозданова изчислява, че в 20 села от района на Филибе и Пазарджик са регистрирани минимум 339 войнуци⁴⁸.

* * *

Регистрите от 1523 и 1529 г. дават най-точна представа за войнушката организация в областта около Филибе и Татар Пазарджик, както и за нейното място в рамките на цялата институция. И в двата описа войнуците от

---

⁴³ ВOA, MAD 81.

⁴⁴ Така името е разчетено от преводачите при публикацията на регистъра.

⁴⁵ ТИБИ, Т. 5, с. 192, 193.

⁴⁶ ВOA, MAD 81, f. 159.

⁴⁷ Повече по въпроса за датировката на публикувания фрагмент от войнушки регистър вж.: Йорданов, Кр. Нови сведения за войнуците в Панагюрище и Панагюрския край..., с. 268–269.

⁴⁸ Грозданова, Е. Цит. съч., с. 390.

казите Филибе, Татар Пазарджик (Пазарджик), Янболу (Ямбол) и Едирне (Одрин), както и тези от Силистра и Провадия в днешна Североизточна България, са записани като отделна група, която е подчинена директно на войнушкия санджакбей⁴⁹. От тези области всяка година се рекрутират по 336 дежурни войнуци, които в мирно време служат в Държавните конюшни в столицата⁵⁰. В споменатите административно-териториални единици през 1523–1529 г. не са регистрирани войнушки черибашии, което потвърждава, че тази група се ръководи директно от войнукбея. Той е подпомаган от местните лагатори, произхождащи от християнското войнушко население.

Това, че войнуците от Северозападна и Североизточна Тракия са регистрирани като отделна категория, не е нещо случайно. По всичко изглежда, че става дума за хора, чиято служба е много важна за държавата, поради което те са обособени като отделна група от войнуците в Софийския и Никополския санджак. Информацията от 1523 и 1529 г. ни дава някакви насоки за предположения каква е тази толкова важна служба. В края на съставените през тези години войнушки описи са отбелязани подразделенията от държавните конюшни, към които са разпределени на служба дежурните за годината войнуци. Във вътрешното и външното отделение на конюшните в двореца Топкапъ в Истанбул се отглеждат най-добрите коне на самия султан и неговите най-близки служители от вътрешната и външната служба на двореца. За тези коне грижи полагат 1101 войнуци⁵¹. От тях 718 души се грижат за най-добрите коне, отглеждани във външното отделение на конюшните⁵². Във вътрешното отделение в мирно време за личните султански коне и тези на служителите от вътрешната дворцова служба грижи полагат 248 войнуци. Към тях по време на война се присъединявали 100 души, подпомагащи корпуса на арабаджиите на топовете (лафетисти)⁵³. По мое мнение тъкмо към тези 348 войнуци, служещи във вътрешната дворцова конюшня, най-вероятно се числи групата от 336 дежурни по служба мъже от Северозападна и Североизточна Тракия. В това се състои важността на тяхната служба, поради което са обособени като отделна категория войнуци.

Наличната в изследваните регистри и други османски документи информация убедително показва, че през XVI в. град Пловдив (Филибе) е

⁴⁹ BOA, MAD 81, ff. 149 a–174 a; BOA, TD 151, ff. 317–365.

⁵⁰ BOA, MAD 81, f. 181 b; BOA, TD 151, f. 382.

⁵¹ BOA, MAD 81, f. 185 a; BOA, TD 151, f. 387.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

седалище на войнушкия санджакбей. Следователно градът е важен административен център на войнушката институция в Румелия. В началото на войнушкия регистър от 1523 г. е поместен един закон за войнуците от държавните конюшни. В този закон изрично се споменава „войнушкият санджакбей във Филибе“, който има право да събира като свой приход данъка испенче от войнушките синове в районите, където войнуците са му пряко подчинени⁵⁴. Другото доказателство, че войнушкият санджакбей резидира в този тракийски град, е един султански ферман от 10 март 1560 г. във връзка със събирането на дежурните войнуци за изпълнение на тяхната служба. В този документ е отбелязано, че един препис са получили войнушкият санджакбей и кадията на Филибе⁵⁵. Обстоятелството, че кадията на Филибе и войнукубеят са получили един общ препис доказва, че и двамата се намират в този тракийски град. Важността на Пловдив (Филибе) за войнушката институция се вижда и от обстоятелството, че там се намира и голяма конюшня, вероятно поделение на държавните конюшни, построена според разказа на Бенедикт Курипешич от великия везир Ибрахим паша⁵⁶.

Но дори и да не разполагаме с толкова убедителни доказателства за трайното присъствие на войнушкия санджакбей във Филибе (Пловдив), косвено свидетелство за това е обстоятелството, че ямаците на войнукубея според данни от 1523, 1529 и 1570 г. са жители на 15 селища от близките околности и на самия град⁵⁷. През 1523–1529 г. единственото изключение са петима души от град Едирне (Одрин)⁵⁸. В сравнение с данните от 1489 г. ямаците на войнушкия санджакбей от района на Пловдив (Филибе) към 1523 г. са се увеличили на брой до 52 мъже, като запазват тази си численост през целия XVI в.⁵⁹

* * *

Разполагаме с три напълно запазени войнушки регистри за казите Филибе и Татар Пазарджик от първата и втората половина на XVI в., съставени през 1523, 1529, 1573 г.⁶⁰ От тези описи научаваме повече за общата

⁵⁴ BOA, MAD 81, f. 2 b. Идентичен текст е преведен и публикуван на български език в: ТИИПБЗ. Т. 1, с. 279.

⁵⁵ 3 Numaralı mühimme defteri, № 841 (f. 288).

⁵⁶ Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век. С., 1979, с. 147.

⁵⁷ BOA, MAD 81, ff. 182 a– 183 b; BOA, TD 151, ff. 383–386; BOA, TD 494, ff. 678–683.

⁵⁸ BOA, MAD 81, ff. 182 a; BOA, TD 151, ff. 386.

⁵⁹ BOA, MAD 81, ff. 182 a– 183 b; BOA, TD 151, ff. 383–386; BOA, TD 494, ff. 678–683.

⁶⁰ BOA, MAD 81; BOA, TD 151; BOA, MAD 547.

численост на войнуците в казите Филибе и Татар Пазарджик, за селищата, в които те живеят, както и за някои промени в техния брой.

През 1529 г. в казата Филибе са отбелязани 37 населени места, където са регистрирани войнушки гьондери. Сред тези селища е самият град Филибе (Пловдив) заедно с 36 села⁶¹. Тези села с много малки изключения са или изцяло християнски, или преобладаващо християнски⁶². В цялата каза са записани общо 392 войнуци от държавните конюшни. Прави впечатление, че дори и войнуците, водещи се на отчет в самия Филибе (Пловдив), са по-скоро български селяни от околните села. За единия от тях дори е записано, че е от близкото до града село Саруджа (Царацово), а друг владее бащина в село Златитрап⁶³. Имената на някои от войнуците и техните бащи, регистрирани в Пловдив (Филибе) – Стоян, Брано и Стойчо, категорично говорят за българска народностна принадлежност. Важно е да се подчертае, че в един регион, в който през Средновековието и в по-късно време живее и гръцко православно население, сред имената на войнуците от околните села твърде често се срещат типичните български именни основи Рад-, Драг-, Стан-, Добр-, Брат- и техните производни⁶⁴. Срещат се и някои остарели български имена. Например сред бившите войнуци от село Лаут е записан и някой си Крагуй, чието име означава вид сокол⁶⁵.

Много от войнушките населени места през 1529 г. са разположени като обръч около самия град Филибе (Пловдив) и са свързани трайно с неговите пазари. Част от тези села пък са скътани в подножието на планините северно и южно от Горнотракийската низина – Родопите, Средногорието и дори в Подбалканските полета под Стара планина⁶⁶. За това, че селищата в Горнотракийската низина се намират около големите административни центрове и в периферията на низината, по хълмистите места и в подножието на планините, пишат и други изследователи⁶⁷.

⁶¹ BOA, TD 151, ff. 317–345.

⁶² Това се вижда добре от съставения по същото време съкратен регистър на населението в Румелия от 1530 г., базиращ се на подробни регистри от предходните години: BOA, TD 370, ff. 85–108. През 1529–1530 г. в казата Филибе съществували 104 преобладаващо християнски по жителски състав села. Около 38 % от тези християнски села са войнушки. Същевременно 63 села в казата са населени само с християни, от които 16 населени места са войнушки (25 %).

⁶³ BOA, TD 151, f. 345.

⁶⁴ Виж приложението в края и откъса от войнушки регистър, съставен през 1528–1529 г.

⁶⁵ BOA, TD 151, f. 340. Виж и откъса от войнушки регистър, представен като приложение.

⁶⁶ Ibidem, ff. 317–345.

⁶⁷ Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите (XV–XVII век). С., 1999, с. 114; Кийл, М. Татар Пазарджък. Развитие на един османски град в Централна Бълга-

Подобно на гореспоменатото е положението в съседната каза Татар Пазарджик (Пазарджик) заедно с нахията Чепино, включваща някои села от северните склонове на планината Родопи. В този район през 1529 г. войнушки гьондери са регистрирани в 21 преобладаващо християнски села. Общият брой на войнуците там е 363 души⁶⁸. И тези села са стари населени места, разположени в подножието на планините Родопи и Средна гора, както и в долината на река Тополница. В ниските части на Горнотракийската низина около Татар Пазарджик живеят малко войнуци само в едно-единствено село, наречено Доган (днес част от с. Мало Конаре). В тази ниска част от равнината тимарските регистри показват наличието на множество малки мюсюлмански селца, нововъзникнали след османските завоевания, а може би дори няколко десетилетия преди регистрациите⁶⁹.

Много е вероятно по-голямата част от войнушките села около Филибе (Пловдив) и Татар Пазарджик да са част от предосманската селищна мрежа в Горнотракийската низина, която се е запазила до известна степен и след османските завоевания. Континуитетът в съществуването на тези селища в казите Филибе и Татар Пазарджик се потвърждава донякъде и от факта, че някои от тях присъстват още в най-ранните османски регистри от 1472 и 1489 г. Още преди османските завоевания около средновековния Филипопол (Пловдив) би трябвало да са съществували много села⁷⁰. Редица населени места в тази епоха възникват и в периферията на равнината, където по-късно живеят войнуците – в близост до крепостите в подножието на Родопите или на север в Подбалканското поле⁷¹. Това е характерно за средновековната селищна мрежа, когато населението се е заселвало в близост до крепостите в подножията на планините и предпланините⁷². В Късното средновековие ниските части на равнината не били предпочитани

рия или история за това как българите превзеха Горна Тракия без нито един изстрел 1485–1874 г. – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. С., 2005, с. 197–198.

⁶⁸ ВOA, TD 151, ff. 345–365; ВOA, TD 370, ff. 109–114.

⁶⁹ ВOA, TD 370, ff. 109–114.

⁷⁰ Данчева-Василева, А. Пловдив през Средновековието (IV–XIV в.). С., 2009, с. 84, 274–280. За българи от околните села, които снабдявали западните рицари с провизии и организирали пазари на стоки, се говори още в някои извори за Третия кръстоносен поход от края на XII в. (Пак там, с. 84).

⁷¹ Кийл, М. Цит. съч., с. 197–198. Такива крепости в подножието на Родопите, които през 1344 г. били предадени във владение на българския цар Иван Александър, са Станимака, Кричим, Перушица и Света Юстина (на 3 километра южно от Устина). Вж.: Ангелов, Д., Б. Чоланов. Българска военна история през Средновековието (X–XV век). С., 1994, с. 201.

⁷² Кийл, М. Цит. съч., с. 197–198.

от населението⁷³. Предпочитанието на селяните към високите зони се дължи и на масовизирането на воденицата като типичен символ на прединдустриалното стопанство⁷⁴.

* * *

През втората половина на XVI столетие в организационната структура на войнушката институция в Северозападна Тракия настъпват някои промени. На първо място, войнуците от Пловдивско и Пазарджишко вече не са директно подчинени на войнушкия санджакбей. През 1573 г. техен пряк началник е сераскерът (черибашията) Али⁷⁵. В началото на XVII в., през 1602 г., войнуците от областта около Пловдив (Филибе) се командват от сераскера Мехмед⁷⁶. Това не означава, че този тракийски град е престанал да бъде център на войнушката институция в Румелия и седалище на войнуцбея. През 1570 г. неговите ямаци все още живеят в селата около Пловдив (Филибе)⁷⁷. Дори в края на XVII в., според един аваризки дефтер от 1695 г., в града живеел войнушки санджакбей (мирлива-и войнук) – някой си Юмер бей, син на Искендер. В същия регистър бил записан и неговият писар (кятиб-и мир-и войнук)⁷⁸.

Описите от втората половина на XVI в. показват, че селищата с регистрирани войнушки гьондери в казите Филибе и Татар Пазарджик, както и в родопската нахия Чепино, намаляват. В казата Филибе през 1573 г. войнушки гьондери са отбелязани в 27 села, а в казата Татар Пазарджик в 17 населени места⁷⁹. Изчезването на някои села от войнушките регистри се обяснява с един ферман на султан Селим II от март 1568 г. В документа се заповядва отмяната на привилегирования статут и службата за войнуците в селищата от вакъфа на покойния му баща султан Сюлейман Кануни⁸⁰. От вакъфския регистър за 1570 г. става ясно, че е отменен войнушкият статут и в селища от мюлка на Шах султан, дъщерята на Селим II. Населени места, в които войнушката служба е отменена, са Войнягово, Станимака (днес

⁷³ Георгиева, Цв. Цит. съч., с. 122.

⁷⁴ Пак там.

⁷⁵ BOA, MAD 547, f. 262.

⁷⁶ BOA, MAD 545, f. 6.

⁷⁷ TD 494, ff. 678–683.

⁷⁸ Gökçe, T. 1695 Tarihli Mufassal Avâriz Defterine Göre Filibe Kazâsında Nüfus ve Yerleşme Düzeni. – Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXII, Sayı 2, Dec. 2007, s. 72.

⁷⁹ BOA, MAD 547, ff. 262–462.

⁸⁰ Дорев, П. Цит. съч., с. 7, док. № 14.

Асеновград), Мързан (Бенковски), Строево, Кърнофол (Войсил), Пастуша и Ракитово от вакъфа на султан Сюлейман Кануни, както и Перушица от вакъфа на Шах султан⁸¹. По същото време обаче войнушкият статут е съхранен в Стрелча, село от вакъфа на Михримах султан, дъщеря на султан Сюлейман Кануни, както и в някои села от вакъфите, учредени от частни лица извън султанското семейство.

Въпреки че селищата, в които са регистрирани войнушки гьондери, през 1573 г. са по-малко на брой, същевременно се отбелязва увеличение на записаните като войнуци от държавните конюшни. Докато през 1529 г. тяхната обща численост в двете кази Филибе (Пловдив) и Татар Пазарджик заедно с нахията Чепино е 755 души, то през 1573 г. вече е 903-ма човека⁸². Освен това войнуците от казите Филибе и Татар Пазарджик през втората половина на XVI в. живеят на по-компактни групи в отделни селища. Макар че в много села броят на жителите войнуци нараства, съществуват и такива, в които войнуците представляват по-голям процент от населението. В казата Филибе такива селища са Лешниче, Рогож и Брестовица. В Панагюрище и Попинци от казата Татар Пазарджик пък повечето жители са войнуци и те наброяват между 100 и 200 души във всяко едно от двете села.

Таблица 1. Войнушки села в казата Филибе през 1573 г.

Войнушки селища	Брой регистрирани жители войнуци
Град Филибе	1
Хахлан (Браниполе)	21
Маноле	9
Лешниче	48
Пасареличе	12
Гаганица	3
Ражан (вер. Ръжево)	3
Радиново	15

⁸¹ BOA, TD 498, ff. 264–265; 271–272; 294–295; 301–302; 281–285; 303; 416, 427–429.

⁸² BOA, MAD 547, ff. 262–462.

Войнушки селища	Брой регистрирани жители войнуци
Лаута	9
Дубине (Дъбене, Карловско)	21
Брестовица	30
Рогож-и Бюзюрг	45
Село ? (нечетливо)	9
Бурунсуз (днес Братя Даскалови)	3
Рогож-и Кючюк	15
Дудене (Черничево)	9
Сушиче (днес квартал на Карлово)	3
Златитрап	27
Мечкюр (кв. Прослав)	3
Искюдерион (Скутаре)	15
Войводине	3
Къости (Костиево)	30
Саруджа (Царацово)	9
Комад (Коматево)	3
Цалапица	18
Чернови (Червен)	3
Тахталу (Тополово)	3
Калековец	3

Таблица 2. Войнуци от казата Татар Пазарджик през 1573 г.

Войнушки селища	Брой регистрирани жители войнуци
Црънча	6
Бяга	12

Войнушки селища	Брой регистрирани жители войнуци
Козарско	3
Десичова (Лесичово)	24
Баня	9
Радилово	3
Бъта	39
Стрелча	33
Петрич	9
Черногор	9
Балдъво	18
Белово	6
Душанци	9
Попинци	114
Дебращица	24
Калугерово	18
Панагюрище	195

* * *

Представените данни показват, че в края на XV и през целия XVI в. в областта около град Пловдив (Филибе) съществува гъста мрежа от християнски села, в които живеят войнуци от държавните конюшни. Напълно е възможно поне част от войнушките села от региона да са най-старите християнски селища, в които войнуците живеят още от учредяването на войнушката институция след 70-те години на XIV в. Войнуците от Северозападна и Североизточна Тракия може би неслучайно са част от групата под непосредственото началство на войнушкия санджакбей, което е факт през първата половина на XVI в. В този регион е учредена войнушката институция и тук се формира първоначалното ядро войнуци, които служат в държавните конюшни. Това тяхно минало вероятно се помни и през XVI в. Поради това, когато корпусът на войнуците от държавните конюшни се разраства и се утвърждава като институция от особена важност за държа-

вата, наследниците на първите войнуци от Северозападна и Североизточна Тракия се оказват част от най-престижната категория войнуци, зачислени на служба към вътрешната дворцова конюшня в столицата. Изглежда че войнуците от Пловдивския регион и другите области на Тракия се ползват с по-голямо доверие на централната власт. От техните редици се набират и ямаците на войнушкия санджабей, който резидира във Филибе.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Извлечение от войнушки дефтер, съставен през 935 (15. IX. 1528 – 4. IX. 1529) г. Сигнатура: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), TD 151. Документът е изписан с черно мастило на сиякат. Целият регистър съдържа 389 страници. Включва региони на София, Никопол, Враца, Ловеч, Търново, Силистра, Провадия, Сливен, Ямбол, Стара Загора, Пловдив, Пазарджик и Одрин. Информацията за войнуците от района на Пловдив и Пазарджик се намира между страници 317–363. Списъкът с ямаци на войнушкия санджабей се намира на стр. 383–386. В описа на войнуците от Пловдивско и Пазарджишко са регистрирани имената на новозаписаните, починали и отчислени от служба войнуци. След името на всеки войнук и ямак е записана неговата войнушка бащина, която включва обикновено ниви (орни земи), ливади, лозя, овощни и зеленчукови градини, воденици и др. Проверката с други регистри показва, че цифрите в този войнушки дефтер обозначават парчетата (дяловете) на нивите и другите земи, включени в бащината. Площта, измерена в дьонюми (1 дьонюм = 919, 3 кв. м.), не е отбелязана. Както може да се види в представения откъс от регистъра, в някои случаи войнуците предоставят за обработване лозя или други поземлени площи в бащините си на други лица, от които впоследствие имат право да получават десятък от добивите. Подобна възможност е записана в някои от войнушките закони.

От регистъра се вижда, че редовете на войнушкия корпус често се попълват от хора с неустановено местожителство, така наречените хайманета, които дотогава не са били записани като рая в нечий тимар. По този начин централната власт очевидно се стреми, включвайки тези хора във войнушкия корпус и обвързвайки ги с войнушкото земевладение, да ги настави трайно в определени селища, използвайки за държавните нужди тяхната служба.

Стр. 1

Опис на войнуците от държавните конюшни, които са починали, избягали и новозаписани. Написано през 935 година, съгласно свещено кануннаме, от Мевляна Мухиеддин и писаря Хасан.

Стр. 317

Войнуци от държавните конюшни в казите Филибе, Татар Пазарджик и Самако⁸³. Под командата на мир- и лива на войнуците (войнушки санджакбей).

От село Излатитрап⁸⁴

Войнук Радул, син на Братан, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 2, земя за лозе, развалено и необработваемо⁸⁵ – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Съботин, син на Кальо, зет на Пейо вместо Манчо. От хайманетата. Бащина: Ниви – 4, лозя – 3, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Паро, син на Яко, на мястото на Михне, син на Радо. Вместо Калоян. От село Пастуша. Бащина в село Пастуша: Ниви – 5, земя за лозе, развалено и необработваемо – 1, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Богослав, син на Крайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 1, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1, земя за лозе, развалено и необработваемо – 1. Ямаци: Кунчо, син на Иван, вместо Койо. Бащина: ниви – 5, лозя – 4, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Пескин ? син на Яко, вместо Доган. Бащина: ниви – 5, хармани – 2, лозя – 3, ливада – 1, празна земя – 1.

Войнук Вълко, син на поп, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 7, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Димо, син на Райко, вместо Никола. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, лозя – 3, харман – 1; Архангел, син на Новак, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 13, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Иван, син на Костадин, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Никола, син на Тодор, вместо баща си. Бащина : ниви – 5, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Кале, син на Стойко, вместо баща си.

⁸³ Самоков.

⁸⁴ Село Златитрап, обл. Пловдив.

⁸⁵ Тук думата „кюхне“ освен с основното си значение „стар“ може да е употребена и в значението си „разнебитен, разрушен“. Това означава, че въпросното лозе е изоставено и необработваемо.

Бащина: ниви – 8, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1, земя за лозе, развалено и необработваемо – 1.

Стр. 318

Войнук Стоян, син на Яко, вместо Иван. Бащина: ниви – 5, лозя – 5, зеленчукови градини – 1, ливади – 1, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Братан, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозя – 2, ливади – 1, зеленчукови градини – 1, харман – 1; Балико, син на Бельо. Вместо Иван, син на Койо. Бащина: ниви – 4, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Брадука, син на Иван, вместо Недялко. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, харман – 1, празна неразорана земя – 1. Ямаци: Сенадин, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, ливади – 1, харман – 1; Вълко, син на Тодор, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 2, ливади – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

От село Дубене⁸⁶

Войнук Драган, син на Драган. Вместо Стоян, син на Бран. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стойчо, син на Тодоран, вместо Иван. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. ...Нечетлив текст; Радослав, син на Трошан, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Никола, син на Пейо, вместо Стоян. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Яко, вместо Койко. Бащина: ниви – 9, земя за засаждане на лен – 2, ливади – 2, овощна градина – 1, харман – 1; Стойко, син на Радомир, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Стр. 319

Войнук Излат, син на Богослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, земя за засаждане на лен – 1, овощна градина – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Нивите на споменатия, които са в границите на селата Сушица⁸⁷ и Акча Клисе⁸⁸, понастоящем са 9 дьонюма. Ямаци: Йов, син на Никола, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, ливади – 4, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1; Бранко, син на Димитри,

⁸⁶ Село Дъбене, обл. Пловдив, общ. Карлово.

⁸⁷ Днес част от град Карлово.

⁸⁸ Днес град Сопот.

вместо баща си. Бащина: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1. Споменатата зеленчукова градина беше превърната в нива.

Войнук Тодор, син на Трошан, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ливади – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Токуш?, вместо Димитри. Пришелец. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Манчо, син на Станислав, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

От село Сушинче (Сушица)

Войнук Момчо, син на Драган. Вместо Леско, син на Добромир. От село Лешнице⁸⁹. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, овощна градина – 1, харман – 1, лозя – 2, орехови дръвчета – 10. Ямаци: Радул, син на Драгой. Вместо Добре, негов брат. Бащина: ниви – 5, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Драгой, зет на Байно?, вместо него. От село Дубене. Бащина в село Дубене: ниви – 5, харман – 1.

От село Войнегова⁹⁰

Войнук Добре, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Драган, син на Петко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, ливади – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Васили?, син на Добро, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Стр. 320

Войнук Драган, син на Иван, вместо Слав. От хайманетата. Бащина: ниви – 11, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Калокир, син Петко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, воденица – 1, харман – 1; Недялко, син на Братан, вместо Добри. От село Попинци. Бащина в село Попинци: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Нагръ⁹¹

Войнук Пейо, син на Вълло. Вместо Излат, син на Марин. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, празна неразорана земя – 1, харман – 1. Ямаци:

⁸⁹ Елешница, заличено село в обл. Пловдив. В района на днешния язовир Пясъчник.

⁹⁰ Днес с. Войнягово, обл. Пловдив.

⁹¹ Днес село Паничери, обл. Пловдив, община Хисаря. В подробния тимарски опис от 1516 г. селото е записано като Нагръ с друго име Чомлек кьой (BOA, TD 77, s. 799).

Станко, син на Стоян, вместо Годор. От село Душаниче⁹² в нахия Излади⁹³. Бащина: ниви – 17, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, харман – 1; Рад, син на Рале, вместо Дорко. От село Попинци. Бащина в село Нагръ: ниви – 6, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Пейо, син на Пейо, вместо Димитри. От село Панаирише⁹⁴. Бащина в село Панаирише: ниви – 4, земя за засаждане на лен – 1, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Дражо, син на Драгобран, вместо Никола. От село Панаирише. Бащина: ниви – 7, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Иван, син на Филко, вместо Добройко. Бащина: ниви – 14, харман – 1.

Войнук Багор, син на Ангел, вместо Драгой. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Псар?, син на Никола, вместо баща си. От село Църънча⁹⁵. Бащина в село Църънча, спадащо към Самако: ниви – 11, лозя – 5, овощна градина – 1, ливади – 5, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Добро, син на Како, вместо баща си. От село Десичова⁹⁶. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Стр. 321

Войнук Стано, син на Добре, вместо Ангел. От село Панаирише. Бащина в село Нагръ: ниви – 4, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Драган, вместо Димитри. От село Баня. Бащина: ниви – 3, празна земя – 1, харман – 1; Недялко, син на Михно, вместо Како. Бащина в село Лешниче: ниви – 9, харман – 1.

От село Бурунсуз Добри⁹⁷

Войнук Рад, син на Балика, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1. Ямаци: Радул, син на Балич, вместо Стефан. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Стоян, син на Пейо, вместо Годор. От село Църънча. Бащина: ниви – 5, харман – 1.

⁹² Село Душанци, общ. Пирдоп, обл. София.

⁹³ Гр. Златица, обл. София.

⁹⁴ Днес град Панагюрище, обл. Пазарджик.

⁹⁵ Село Църънча, обл. Пазарджик.

⁹⁶ Село Лесичево, обл. Пазарджик.

⁹⁷ Селото е неустановено в превода на войнушкия регистър в Т. 5 на Турски извори за българската история, като е разчетено Проносор Добри. Въщност името на селото е Бурунсуз Добри – вероятно Бурунсузово, днес село Братя Даскалови, обл. Стара Загора.

От село Лешниче⁹⁸

Войнук Рад, син на Доброслав, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Доброслав, син на Стано, вместо баща си. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Кале, син на Драган., вместо баща си. Бащина: ниви – 10, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Батул, син на Брано, вместо Михаил. От нахия Излати⁹⁹. Бащина: ниви – 5, харман – 1. Ямаци: Добро, син на Илия, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, харман – 1; Симко, син на Тодор, вместо Димко. От село Истройова¹⁰⁰. Бащина: ниви – 2, харман – 1.

Войнук Недялко, син на Васо, вместо Станчо. От село Истрелча¹⁰¹. Бащина в село Истрелча: ниви – 14, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Стр. 322

Ямаци: Станислав, син на Петри. Вместо Герги, негов брат. Бащина: ниви – 9, харман – 1; Вълко, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Стойо, син на Добрине, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Райко, син на Драган, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1; Михо, син на Петко, вместо Бончо. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Нестор, син на Драган, вместо Дойн. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, хармани – 2. Ямаци: Богдан, зет на Влад. Вместо Влад. Бащина: ниви – 7, овощна градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Татомир, син на Новак, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1.

Войнук Радой, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Богдан, вместо Тодор. Бащина в село Каликавиче¹⁰²: ниви – 4, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, празна земя – 1, харман – 1; Добро, син на Стойко, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Вълко, син на Стоян, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Съботин, син на Стойко, вместо баща си.

⁹⁸ Елешница, заличено село, обл. Пловдив.

⁹⁹ Златица.

¹⁰⁰ Село Строево, обл. Пловдив.

¹⁰¹ Гр. Стрелча, обл. Пазарджик.

¹⁰² Вероятно село Калековец, обл. Пловдив. На други места в регистъра е записано като Калековиче.

Бащина – ниви – 7, овощна градина – 1, харман – 1; Върбан, син на Яно, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, харман – 1.

Войнук Бързо, син на Бегюн?, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Димо, син на Душман, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, харман – 1; Рад, син на Душман, вместо Тодор. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, харман – 1.

Стр. 323

Войнук Куман, син на Станислав. Вместо Стойо, син на Новак. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Димитри, син на Бельо, вместо Радич. Пришелец. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Калчо, син на Станислав, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Драган, син на Недко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Петко, брат на Добре, вместо брат си. Бащина: ниви – 7, харман – 1; Станчо, син на Шушман, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Радослав, син на Вълкан, вместо Стоян. Бащина: ниви – 11, ливади – 2, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Настин?, син на Яни, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, харман – 1.

Войнук Костадин, син на Вълчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1. Ямаци: Драголин, син на Крайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Райчин, син на Тодор, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1.

Войнук Димо, син на Никола, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Балко, син на Герги, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, харман – 1; Патрико?, син на Яно, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Драгой, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Стр. 324

Ямаци: Новак, син на Димко. Вместо Герман, син на Добри. Бащина: ниви – 5, воденица – 1, харман – 1; Койчо, син на Петко, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1.

От село Калековиче¹⁰³

Войнук Стоян, син на Яно, вместо баща си. Бащина: ниви – 4, празна земя – 1, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Драган, син на Обройко, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, празна земя – 1, харман – 1; Куман, син на Злат, вместо Радослав. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, празна земя – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Кальо, син на Събо, вместо Недялко. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Трайо, вместо Рад. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, празна земя – 1, харман – 1; Недялко, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, лозя – 5, овощна градина – 1, зеленчукови градини – 2, воденица – стара и порутена – 1, харман – 1.

От село Мечкюр¹⁰⁴

Войнук Нестор, син на Петри, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Петри, вместо Трошан. Бащина: ниви – 5, празна земя – 1, харман – 1; Марин, син на Сайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Хахлан¹⁰⁵

Войнук Крайо, син на Добре, вместо Гьон. От село Лаут¹⁰⁶. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Никола, син на Грозьо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, зеленчукови градини – 2, земя за засаждане на лен – 3, харман – 1; Иван, син на Койо. Вместо Димитри, зет на Никифор. Бащина: ниви – 6, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

Войнук Пеньо, син на Добре, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 325

Ямаци: Петко, син на Стоян, вместо Петри. От село Саруджа¹⁰⁷. Бащина в село Саруджа: ниви – 7, лозе – 1, харман – 1; Никола Пришелец, вместо Душко. От хайманетата. Бащина: ниви – 3, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

¹⁰³ Село Калековец, обл. Пловдив.

¹⁰⁴ Днес Прослав, квартал на гр. Пловдив.

¹⁰⁵ Село Браниполе, обл. Пловдив.

¹⁰⁶ Лаута, днес квартал на гр. Пловдив.

¹⁰⁷ Село Царацово, обл. Пловдив.

Войнук Димо, зет на Яно, вместо споменатия Яно. Бащина: ниви – 5, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозе, старо, развалено и необработваемо – 1, харман – 1; Петко, син на Стайо, вместо Вране. От село Попинче. Бащина в село Попинче: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Михо, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Герги, син на Пейо. Вместо Донко, син на Димитри. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Злат, син на Пейо, вместо Стойко. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Стойо, син на Коста, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Койо. Вместо Герги, син на Мирко. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стоян, зет на Димитри, вместо Димитри. От село Лешниче. Бащина: ниви – 15, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Марин, син на Йонко ?, вместо Злат. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Йонко ?, син на Гьон, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Петри, син на Никола, вместо Петко, негов брат. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Димко, син на Стано, вместо Кале. Бащина: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 326

Ямаци: Димитри, син на Злат, вместо Коста. Бащина: ниви – 6, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Койо, син на Митан, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Вържева¹⁰⁸

Войнук Стоян, син на Тодор, вместо баща си. От село Калугерова¹⁰⁹. Бащина в село Калугерова: ниви – 5, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Райко, син на Грозе, вместо Недо. От село Десилчева. Бащина в село Десилчева: ниви – 6, зеленчукова градина – 1, празна земя – 1, харман – 1; Стоян, син на Недко, вместо Герги, от село Лешниче. Бащина в село Лешниче: Ниви – 4. Нечетлив текст?

¹⁰⁸ Днес с. Ръжево Конаре, обл. Пловдив.

¹⁰⁹ Село Калугерово, обл. Пазарджик.

От село Кьости¹¹⁰

Войнук Курд, син на Недо, вместо Бойо. Бащина: ниви – 8, харман – 1. Ямаци: Койо, син на Радослав, вместо Бельо. Бащина: ниви – 7, харман – 1; Райо, син на Иван, вместо баща си. От село Цалапица. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Кръстин, син на Серко, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, харман – 1. Ямаци: Михо, син на Стамад, вместо Никола. От село Перистиче¹¹¹. Бащина: ниви – 20, ливада – 1; Драгне, син на Радослав, вместо Стано. От село Попинци. Бащина: ниви – 5, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Стоян, син на Яно, вместо Иван. От село Баня. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Радослав, син на Рале. Вместо Рад, син на Никола. Бащина: ниви – 6, харман – 1; Михаил, син на Вълко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, харман – 1.

Стр. 327

Войнук Курд, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1. Ямаци: Бранко, син на Тодоре, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, харман – 1; Цанко, син на Станко, вместо Станчо. Бащина: ниви – 5, харман – 1.

Войнук Койо, син на Бойко, вместо Манол. От село Протопопинци¹¹². Бащина в село Кости: ниви – 8, харман – 1. Ямаци: Радослав, син на Янко, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, харман – 1; Димо, син на Стано, вместо баща си. От споменатото село. Бащина: ниви – 11, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Момчил, син на Мильо, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1. Ямаци: Деян, син на Рад, вместо баща си. От село Попинци. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Трифон, син на Дабижив, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1.

Войнук Пейо, син на Йоло, вместо Куман. От споменатото село. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Койно, син на Драган, вместо баща си. От споменатото село. Бащина: ниви – 8, харман – 1; Драган, син на Драган, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, харман – 1.

Войнук Яно, син на Проде, вместо Драгослав. От село Бутова¹¹³. Бащина в село Бутова: Ниви – 6, ливада – 1, лозе – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Тихо, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 11,

¹¹⁰ Село Костиево, обл. Пловдив.

¹¹¹ Гр. Перушица, обл. Пловдив.

¹¹² Днес гр. Пирдоп.

¹¹³ Село Бъта, обл. Пазарджик.

харман – 1; Толе, син на Храно, вместо Костадин. Бащина: ниви – 12, харман – 1.

От село Айо Ландоз¹¹⁴

Войнук Манол, син на Диньо, вместо баща си. Бащина в Айо Ландоз: ниви – 16, ливада – 1, лозе – 1, харман – 1.

Стр. 328

Ямаци: Никола, син на Гюро, вместо Иван. От село Рогож- и бюзюрг¹¹⁵. Бащина: ниви – 13, ливади – 1, харман – 1; Слав, син на Стойко, вместо Влайо. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Брестовиче¹¹⁶

Войнук Стано, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, лозя – 5, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Черно, син на Братой, вместо Кале. Бащина: ниви – 5, лозя – 3, харман – 1; Радущ, син на Душо, вместо Пейо. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, лозя – 3, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Владислав, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозя – 6, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Райко, син на Димитри, вместо Грозьо. Бащина: ниви – 13, лозя – 2, земя с лозе, старо и необработено – 1, харман – 1; Стойко, син на Станчо, вместо Стоян. От село Лешниче. Бащина в село Лешниче: ниви – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Радослав, зет на Драгомир. Бащина: ниви – 6, лозя – 6, овощни градини – 2, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Филип, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 3, земя с лозе, старо и необработено – 1, харман – 1; Рад, син на Райко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 8, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Стасе, зет на Пейо, вместо Пейо. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, лозя – 5, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стойо, син на Слав, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, лозя – 3, овощна градина – 1, харман – 1; Радослав, син на Драгобран, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Тодор, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

---

¹¹⁴ Изчезнало селище, днес слято с Пловдив. В източната част на Пловдив има местност Ландоз.

¹¹⁵ Голям Рогош, днес село Рогош, обл. Пловдив.

¹¹⁶ Брестовица, обл. Пловдив.

Стр. 329

Ямаци: Донко, син на Добро, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1; Тодор, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Драгне, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 3, харман – 1. Ямаци: Игнад, син на Елдомир, вместо брат си. Бащина: ниви – 7, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1; Драгослав, син на Иван, вместо Петри. От село Бутова. Бащина: ниви – 7, лозя – 4.

Войнук Добре, син на Сенадин, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозя – 5, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Яни, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозя – 7, харман – 1; Койо, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Влайко, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозя – 7, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Драгне, вместо Пейо. От село Попинче. Бащина: ниви – 8, воденица – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Доган, син на Добри, вместо Йоаница. Бащина в село Мечкюр¹¹⁷: ниви – 10, овощна градина – 1, празна земя – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Пасарелица¹¹⁸

Войнук Добри, син на Краислав, вместо баща си. Бащина: ниви – 3, харман – 1. Ямаци: Грозьо, син на Станко, вместо Доган. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Герги, син на Богдан, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, харман – 1.

Войнук Бельо, син на Язо, вместо Язо. От хайманетата. Бащина в споменатото село: ниви – 10, харман – 1. Ямаци: Никола, син на Иванко, вместо Манчо, от село Дубене. Бащина: ниви – 5, в село Пасарелица; Марко, син на Злат, вместо Стойко. Бащина: ниви – 5.

Стр. 330

Войнук Димитри, син на Герги, вместо баща си. От село Станимака. Бащина в споменатото село: ниви – 1, лозя – 3, овощни градини – 2, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Димитри, вместо баща си. От село Попинче. Бащина: ниви – 4; Бельо, син на Вълкашин, вместо Стойко. Бащина: ниви – 5.

¹¹⁷ Днес квартал Прослав, град Пловдив.

¹¹⁸ Изчезнало селище. Намирало се е вероятно северно от Пловдив. В други регистри е отбелязано, че граничи с Гаганица.

Войнук Влад, син на Стамад, вместо Диман. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Михо, син на Недялко, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Костадин, син на Стоян, вместо Никола. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1.

ЛАГАТОР Кралъо¹¹⁹, син на Годор, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, харман – 1.

От село Гаганица¹²⁰

Войнук Стамад, син на Белъо. Вместо Койо, син на Коста. Бащина: ниви – 14, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Радослав, вместо Михо. От село Протопопинче. Бащина в село Гаганица: ниви – 5, харман – 1; Стоян, син на Яно, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Калъо, вместо Злат. Бащина: ниви – 12. Ямак Драгослав, син на Стано, вместо Никола. От село Лешниче. Бащина в село Гаганица: ниви – 10, харман – 1; Недо, син на Пеньо, вместо Койо. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, харман – 1.

От село Кърнофол¹²¹

Войнук Давид, син на Янчо, вместо баща си. От село Протопапинче. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, харман – 1.

Стр. 331

Ямаци: Петри, син на Коста, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, харман – 1; Влайо, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман 1.

Войнук Балко, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Владислав, син на Герги, вместо Недялко. От село Протопопинци. Бащина в село Кърнофол: ниви – 7, харман – 1; Рад, син на Драган, вместо Драгослав. От село Пречан? от нахия Излати. Бащина в село Кърнофол: ниви – 10, харман – 1.

¹¹⁹ Баджньо (Язо?) вече е заменен на службата като лагатор от лице, което не е в роднинска връзка с него. Възможно е синът на стария лагатор Баджньо (по-скоро Язо) да е записан като обикновен войнук. Както може да се види, начело на един от войнушките гьондери в с. Пасарелица през тази 1529 г. е записан някой си войнук Белъо, син на Язо.

¹²⁰ В северния край на град Пловдив и вляво от Карловско шосе се намира малкият квартал Гаганица.

¹²¹ Село Войсил, обл. Пловдив.

От село Радинова¹²²

Войнук Драгньо, син на Ненюслав?, вместо баща си. От село Радилова¹²³. Бащина в село Радулова¹²⁴: ниви – 9, земя за засаждане на лен – 1, лозя – 5, хармани – 2. Ямаци: Недялко, син на Станислав, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, харман – 1; Злат, син на Грозьо, вместо Симо. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Димо, син на Калко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, харман – 1. Ямаци: Койно, син на Димо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, харман – 1; Добро, син на Злат, вместо Стоян. От село Протопопинче¹²⁵. Бащина в село Радинова: ниви – 6, хармани – 2.

Войнук Иван, син на Тихно, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Вълло, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, харман – 1; Влад, син на Бальо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Станко, син на Грозьо, вместо Петко. От село Душаниче в Излади. Бащина в село Радинова: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Грозьо, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, харман – 1; Петко, син на Стойо, вместо Михал. От село Протопопинци. Бащина в с. Радинова: ниви – 6, харман – 1.

Стр. 332**От село Мързан**¹²⁶

Войнук Герги, син на Злат, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Койо, вместо Михаил. От село Панаирище. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стоян, син на Манол, вместо Иван. Бащина: ниви – 10, харман – 1.

Войнук Калчо, син на Донко. Вместо Михо, син на Богдан. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Стоян, син на Гудьо, вместо Димитри. Бащина: ниви – 8, харман – 1.

Войнук Димитри, син на Филчо, вместо Иван. Бащина: ниви – 5, харман – 1. Ямаци: Драгошин, син на Драгошин, вместо Донко. От село Пана-

¹²² Село Радиново, обл. Пловдив.

¹²³ Село Радилово, обл. Пазарджик

¹²⁴ Вероятно друго изписване за село Радилово, обл. Пазарджик.

¹²⁵ Гр. Пирдоп.

¹²⁶ Село Бенковски, обл. Пловдив.

прище. Бащина в село Мързан: ниви – 8, харман – 1; Михо, син на Михаил, вместо Радослав. Бащина: ниви – 4, харман – 1.

Войнуци Кале, син на Димитри, вместо Пейо. Бащина в село Гаганица: ниви – 6, земя за засаждане на лен – 6, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Манол, син на Герги, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, харман – 1; Драган, син на Стойко, вместо Добромир. От споменатото село. Бащина: ниви – 4, харман – 1.

Войнук Димитри, син на Белослав?, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Бельо, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Бине?, син на Тихон, вместо Стоян. От село Панаприще. Бащина: ниви – 7, харман – 1.

Войнук Стамад, син на Вълко, вместо баща си. От село Цалачиче. Бащина: ниви – 5, зеленчукова градина – 1, лозе – 1, харман – 1.

Стр. 333

Ямаци: Храно, син на Вълко, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Димо, син на Влад, вместо Герги. От село Каланик¹²⁷. Бащина в село Каланик: ниви – 7, празна земя – 1, лозя – 2, харман – 1.

Войнук Стоян, син на Васо, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Добро, син на Момчо. Вместо Тихомир, негов брат. Бащина: ниви – 9, харман – 1; Войно, син на Владко, вместо Койо. Бащина: ниви – 5, харман – 1.

Войнук Добро, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 4, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Рад, вместо Доган. Бащина: ниви – 8, харман – 1; Драган, син на Велко, вместо Стойко, негов брат. Бащина: ниви – 8, харман – 1.

От село Пастуша¹²⁸

Войнук Манол, син на Паро, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Стоян, вместо Герги, негов зет. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1; Стойко, син на Кали, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Недялко, син на Христан, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Руско,

¹²⁷ Неустановено.

¹²⁸ Днес слято с град Перущица, обл. Пловдив.

вместо Злат. Бащина: ниви – 10, лозя – 4, овощни градини – 1, харман – 1; Драгне, син на Стоян. Вместо Димо, син на Стоян. Бащина: ниви – 7, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Апостол, син на Апостол, вместо Стойо, негов брат. Бащина: ниви – 8, лозя – 3, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Велко, син на Трандафил, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозя – 3, ливади – 1, харман – 1; Гого, син на Иван. Бащина: ниви – 9, лозя – 2, овощни градини – 1, харман – 1.

Стр. 334

Войнук Никола, син на Богдан, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Драган, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1; Крайо, син на Стойко, вместо Велко. Бащина в село Кьости¹²⁹: ниви – 11, харман – 1.

Войнук Деян, син на Божин, вместо Паско. В село Панаирище. Бащина: ниви – 4, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Петри, син на Велко, вместо Велко. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, харман – 1; Недялко, син на Вълкашин, вместо Станко. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

От село Заридова¹³⁰

Войнук Продан, син на Пейо, вместо Никола, негов зет. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, лозе – 1, ливади – 1, зеленчукова градина – 1.

Ямаци: Марко, син на Иван, вместо Калоян. Бащина в село Истромогиле¹³¹: ниви – 3, лозе – 1, харман – 1; Ставри, син на Злат, вместо Иван. Бащина в село Хахлан¹³²: ниви – 17, зеленчукова градина – 1, лозе – 1, харман – 1.

От село Войводине¹³³

Войнук Герги, син на Станислав, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Донко, вместо баща си. От село Панаирище. Бащина: ниви – 16, ливада – 1, харман – 1; Продан, син на Койо, вместо Велчо. Бащина: ниви – 7, лозя – 8,

¹²⁹ Село Костиево, обл. Пловдив.

¹³⁰ Изчезнало селище. Намирало се е между днешните села Белащица, Браниполе и Марково. Вж.: *Борисов, Д.* Справочник за селища в Северна Тракия през XVI век. Част 1 (Казите Филибе и Татар Пазарь). Асеновград, 2014, с. 363, бел. № 1943.

¹³¹ Днес Остромила, квартал на Пловдив.

¹³² Село Браниполе.

¹³³ Войводиново, обл. Пловдив.

харман – 1. Войнукът получава десятък от някои външни лица за лозята в бащината си.

Село Перистиче¹³⁴

Войнук Черно, син на Вълкашин, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Стр. 335

Ямаци: Петри, син на поп Радослав, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, овощна градина – 1, харман – 1; Стойо, син на Вълло, вместо Гюре?. Бащина в село Устина¹³⁵: ниви – 18, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

От село Комат¹³⁶

Войнук Радослав, син на Василко, вместо Костадин. От село Перистиче. Бащина: ниви – 7, зеленчукови градини – 3, харман – 1. Ямаци: Велко, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 3, зеленчукови градини – 2, харман – 1; Ярослав, син на Богдан, вместо Паско. От село Панаирище. Бащина: ниви – 5, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Доброман, син на Мильо, вместо Иван. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Боян, син на Добрин, вместо Влад. От село Истрелча. Бащина: ниви – 7, овощна градина – 1, лозе – 1, зеленчукови градини – 2, харман – 1; Братин, син на Добре, вместо баща си. От село Истрелча. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Рогож- и бюзюрг¹³⁷

Войнук Димитри, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, харман – 1. Ямаци: Давид, син на Димитри, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 11, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Адемко?, син на Никола. Вместо Томир? Бащина: ниви – 10, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Бързо, син на Рале, зет на Кале. Вместо Кале. Бащина: ниви – 8, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1, лозе – 1. Войнукът получава десятък за споменатото лозе, което се обработва от външни лица, които са рая. Ямаци: Милчо, син на Събо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман –

¹³⁴ Град Перушица, обл. Пловдив.

¹³⁵ Село Устина, общ. Родопи, обл. Пловдив.

¹³⁶ Село Коматево, днес квартал на Пловдив.

¹³⁷ Село Рогош, обл. Пловдив.

1; Добромир, син на Петри, вместо Стоян. От село Панаирище. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 1, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Никола, син на Димо, вместо Бранко. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Стр. 336

Ямаци: Герги, син на Димо, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозе – 1, харман – 1; Иван, син на Грудан? Вместо Бельо, син на Крайчо. От Излади. Бащина: ниви – 6, харман – 1.

Войнук Балико, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, земя за зеленчукова градина – 1, лозе – 1. Външни лица са засадили лозе в нивите на споменатия войнук и му дават десетък. Ямаци: Бойко, син на Петко, вместо Петко. От село Панаирище. Бащина – ниви – 11, харман – 1; Иван, син на Станислав, вместо Васил. Бащина: ниви – 7, земя за зеленчукова градина – 1, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Косар, син на Пейо, вместо Костадин. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Филип, син на Стефан, вместо Петко, негов брат. Бащина: ниви – 11, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1; Балика, син на Стефо, вместо Тодор. Бащина: ниви – 5, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Руси, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, земя за зеленчукова градини – 2, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Стайко, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, харман – 1 Нечетлив текст?; Кръстьо, син на Иван. Вместо Кале, син на Коста. Бащина: ниви – 11, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Курд, син на Рад. Вместо Койо, син на Герги. Бащина: ниви – 10, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Янко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6; Балко, син на Яко, вместо Излат. От хайманетата. Бащина: ниви 12, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Мильо, син на Лало, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозе – 1, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Райо, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стойко, син на Герги, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, лозе – 1, харман – 1.

Стр. 337

Войнук Душан, син на Стефан, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Петко, вместо

Събо. От село Панаирище. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, харман – 1; Йофко, син на Пейо. Вместо Томир, негов зет. Бащина: ниви – 14, земя за зеленчукова градина – 1, зеленчукова градина¹³⁸. Един от жителите на града¹³⁹ е засадил зеленчукова градина и дава десятък на войнука за споменатата градина.

Войнук Бойчо, син на Марин, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Петри, син на Лазар, вместо Станьо. Бащина: ниви – 10, зеленчукови градини – 2, харман – 1; Новак, син на Добри, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, зеленчукови градини – 3, харман – 1.

Войнук Рале, син на Стефан. Вместо Пейо, син на поп. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Гьорги, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, земя за зеленчукови градини – 2, харман – 1; Иван, син на Недялко, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Пейо, син на Балика, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стефо, син на Койко, вместо Койо. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, зеленчукова градина – 1; Марин, син на Донко, вместо Петко. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Гьорги, син на Добри, вместо Драгне. Бащина: ниви – 13, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукови градини – 2, лозе – 1, харман – 1; Тодоре, син на Добре, вместо Балотин. Бащина: ниви – 16, харман – 1.

Войнук Петко, син на Кале, вместо Герги. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, лозя – 6, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Войнукът получава десятък за споменатите лозя, които външни лица са засадили на войнушка земя. Ямаци: Пейо, син на Иван, вместо Недялко. От хайманетата. Бащина в село Излатитрап: ниви – 9, лозя – 3, ливада – 1, харман – 1; Никослав, син на Рад, вместо Герги. От село Попинче. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, харман – 1.

Стр. 338

От село Манол¹⁴⁰ Мюлк на Ахмед паша

Войнук Недо, син на Кале, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, ленени насаждения – 1, харман – 1. Ямаци: Димо, син

¹³⁸ Няма цифра.

¹³⁹ Жител на град Филибе.

¹⁴⁰ Село Маноле, обл. Пловдив.

на Герги, вместо Димо. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, ленени насаждения – 2, харман – 1; Стано, син на Бранислав, вместо Стано. От село Манол. Бащина: ниви – 13, ленени насаждения – 2, харман – 1.

Войнук Раде, син на Томатин?, вместо Петко. Бащина в село Рогожи бюзюрк: ниви – 9.

Ямаци: Гергица, син на Райо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, ленени насаждения – 2, харман – 1; Стройо, син на Руси, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ленени насаждения – 2, лозя – 7, харман – 1. Споменатите лозя са засети на войнушка земя от някои външни лица и дават на войнука десетък.

От село Цалापиче¹⁴¹

Войнук Петро, син на Димо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, лозя – 2, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Никола, син на Руси, вместо Стойко. Бащина: ниви – 7, лозя – 3, харман – 1; Бальо, син на Стале, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Добре, син на Станко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Радослав, син на Донко, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Тодор, син на Влад, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Рад, син на Михаил, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Велико, вместо баща си. От село Кости. Бащина: ниви – 5, харман – 1; Братане, син на Недьо. Вместо Станко, зет на Добри. От село Панаирище. Бащина: ниви – 6, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 339

Войнук Душман, син на Кале, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, харман – 1. Ямаци: Костадин, син на Михал, вместо Иван, негов брат. Бащина: ниви – 7, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Радко, син на Стати, вместо Никола. От хайманетата. От село Панаирище. Бащина: ниви – 7, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

¹⁴¹ Цалापича, обл. Пловдив.

От село Устройова¹⁴²

Войнук Михаил, зет на Койчо, вместо Михаил. Бащина: ниви – 10, харман – 1.

Ямаци: Гургине, син на Добре, вместо Радич. Бащина: ниви – 10, харман – 1; Радо, син на Стоян, вместо баща си. От село Саруджа¹⁴³. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Драгота, син на Боринче?. От село Панаирище. Бащина: ниви – 18, харман – 1. Ямаци: Коста, син на Стоян, вместо Ежимир?. Бащина в село Саруджа: ниви – 9, празна земя – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1, Рад, син на Стоян, вместо баща си. От село Саруджа. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Караджа, син на Дженим?, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1. Ямаци: Минчо, син на Стамад, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1; Караджа, син на Кулич, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, харман – 1.

Войнук Герги, син на Никола, вместо Димитри. От село Лаут. Бащина: ниви – 10, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Бельо, син на Станко, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1; Доброслав, син на Крайчин, вместо Райко. Бащина: ниви – 10, харман – 1.

Стр. 340

Войнук Стоил, син на Душман, вместо Койо. От село Панаирище. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Драган, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, харман – 1; Добре, син на Мартул?, вместо Накош?. Бащина: ниви – 11, харман – 1.

Войнук Драган, син на Михо, вместо Недялко. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Тодор, вместо Братан, от хайманетата. От село Устройова. Бащина: ниви – 7, харман – 1; Стоян, син на Манчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, харман – 1.

От село Лаут¹⁴⁴

Войнук Иван, син на Бранин, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Васо, син на Стойко, вместо Филип. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1; Симко, син на Димитри, вместо Крагуй. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1.

¹⁴² Село Строево, обл. Пловдив.

¹⁴³ Село Царацово, обл. Пловдив.

¹⁴⁴ Лаута, днес квартал на град Пловдив.

Войнук: Пейо, син на Герги, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1.

Ямаци: Пейо, син на Русин, вместо Димитри. От село Заридова. Бащина в село Заридова: ниви – 4, ливада – 1, лозя – 4, харман – 1; Дойчин пришелец, вместо Бери. От село Заридова. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Годор, син на Стайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, ливади – 1, харман – 1.

Ямаци: Бальо, син на Стамад, вместо Крайо. От село Панаирище. Бащина: ниви – 5, зеленчукови градини – 1, ливади – 1, празна земя – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Петко, син на Станко, вместо Годор. От село Десичова¹⁴⁵. Бащина: ниви – 6, празна земя – 1, харман – 1.

Стр. 341

От село Чирпан¹⁴⁶. Мюлк на Ахмед паша.

Войнук Станко, син на Никола вместо (Пейо)¹⁴⁷, син на Стефан. Бащина: владее я като съдружник заедно с Милко, син на Стоян в село Десичова¹⁴⁸. Ямаци: Коиле, син на Иван, вместо Димитри. От село Рогожи бюзюрг. Бащина в село Чирпан: ниви – 9, земя за засаждане на лен – 1, лозя – 3, харман – 1; Роде?, син на Добромир, вместо Герги. От село Попинче. Бащина в село Чирпан. В ръцете на Герги, син на Драле?: ниви – 8, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, празна земя – 1, харман – 1.

От село Истанимака¹⁴⁹

Войнук Костадин, син на Маври, вместо Годор. Бащина: ниви – 7, лозе – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Рухан, син на Рухан, вместо Бориличе, негов брат. Бащина: ниви – 4, лозя – 4, овощни градини – 2; Никола, зет на Димитри, вместо Димитри. Бащина: ниви – 1, лозя – 3, овощна градина – 1.

¹⁴⁵ Село Лесичово, обл. Пазарджик.

¹⁴⁶ В други регистри се среща като Юнд кьой с друго име Чирпан. Обстоятелството, че е наречено село, винаги регистрирано заедно с Маноле като част от мюлка на Ахмед ага, показва, че вероятно не става дума за град Чирпан, а за село в близост до Маноле. Йенидже-и Чирпан по същото време е център на каза и изцяло мюсюлмански град.

¹⁴⁷ В регистъра от 1528/29 г. името е пропуснато от писаря, но в описа от 1523 г. е записано името Пейо (MAD 81, f. 149).

¹⁴⁸ Няма данни за размера на бащината.

¹⁴⁹ Град Асеновград, обл. Пловдив.

Войнук Съботин, син на Стойко, вместо Бориличе. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 17, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Базарлу, син на Тодор, вместо баща си. Бащина: ниви – 3, лозя – 3, овощни градини – 2, харман – 1; Златан, син на Алдо?, вместо баща си. От село Брестовица. Бащина: ниви – 10, лозя – 3, харман – 1.

Войнук Дамян, син на Манол, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 7, овощни градини – 3. Ямаци: поп Стойо, син на Захари. Нечетлив текст? Бащина: ниви – 2, лозя – 5, воденица – 2 камъка, овощни градини – 2, друга воденица – запустяла и разрушена – 1; Стамад, син на Тодор, вместо Стамад. Бащина: лозя – 9, овощни градини – 2.

Войнук Йорги, син на Стойко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 7, овощни градини – 2, харман – 1.

Стр. 342

Ямаци: Страти, син на Филип, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозя – 5, овощна градина – 1, харман – 1; Костадин, син на Петко, вместо баща си. Бащина в село Чернови: ниви – 6, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Барак, син на Барак, вместо баща си. От село Чернови. Бащина в село Чернови: ниви – 11, лозя – 2, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Бельо, син на Стоян, вместо баща си. От село Рогож. Бащина в село Рогож: ниви – 12, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Михаил, зет на Пейо, вместо Пейо. От село Перушица. Бащина в село Перушица: ниви – 5, лозя – 3, овощна градина – 1, празна земя – 1, харман – 1.

От село Рогож- и ключюк¹⁵⁰

Войнук Тодьо, син на Стрезо, вместо Драгой. Бащина: ниви – 10, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Трайо, син на Добри, вместо Кале. Бащина: ниви – 4, харман – 1; Борина ?, син на Марин, вместо Злат. Бащина: ниви – 10, воденица – 1, харман – 1.

Войнук Драгне, син на Димитри, вместо Русин. Бащина: ниви – 7, харман – 1. Ямаци: Марин, син на Стрезо, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, празна земя – 2, харман – 1; Вълкашин, син на Тодоре, вместо Васо. Бащина: ниви – 9, празна земя – 2, лозя – 2, харман – 1.

¹⁵⁰ Село Малък Рогож, днес Рогош, обл. Пловдив.

Войнук Иван, син на Вите, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозе, старо и необработено – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Иван, вместо Койне. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, харман – 1; Никола, син на Груши, вместо баща си. От село Десичова¹⁵¹.

Войнук Петко, син на Драгне, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, празна земя – 1, лозе, старо и изоставено – 1, харман – 1. Ямаци: Кале, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозе, старо и изоставено – 1, харман – 1; Иван, син на Ивране, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, ливади – 1, празна земя – 2, харман – 1, лозе – 2 дьонюма.

Стр. 343

От село Юскюдариион¹⁵²

Войнук Гърбо, син на Борис, вместо Обретен? Бащина: ниви – 12, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1; Новак, син на Драгослав, вместо Иван. От село Десичова. Бащина: ниви – 8, харман – 1.

Войнук Курт, син на Витомир. Вместо Койо, син на Рад. Бащина: ниви – 12, харман – 1.

Ямаци: Димитри, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, харман – 1; Злат, син на Пейо, вместо баща си. От село Панарище. Бащина: ниви – 8, ливади – 1, харман – 1.

Войнук Петко, син на Трошан, вместо Петко. От село Дубине? Бащина: ниви – 3, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Злат, син на Димитри, вместо Стоил?. Бащина: ниви – 14, ливада – 1, харман – 1; Калоян, син на Петко, вместо Димитри. От село Перушица. Бащина. Във владение е на войнука¹⁵³: ниви – 7, ливада – 1, харман – 1, празна земя – 1.

Войнук Димитри, син на Искютарион?, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозе – 1, ливада – 1 харман – 1. Ямаци: Никола, син на Кале, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, лозе – 1, харман – 1; Коста, син на Димитри, вместо Гьон. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, харман – 1.

Войнук Михо, син на Яно, вместо Койо. От село Баня. Бащина в село Баня: ниви – 5, празна земя – 1. Ямаци: Герги, син на Костадин, вместо

¹⁵¹ Не е отразено имотното състояние.

¹⁵² Село Скутаре, обл. Пловдив.

¹⁵³ В регистъра от 1523 г. за същата бащина е записано, че е във владение на някой си войнук Злат, макар отново за ямак да е записан Калоян, син на Петко (МАД 81, s. 150). Възможно е в регистъра от 1528/29 г. писарят да е искал да запише същото, но е пропуснал името на споменатия Злат.

Радослав. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, харман – 1, лозя – 3. Споменатите лозя са засети от други лица и войнукът получава десетък; Горо?, син на Бранислав. От село Десичова. Бащина: ниви – 10, празна земя – 1, ливада – 1, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 344

Войнук Костадин, син на Михо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, харман – 1. Ямаци: Герги, син на Вельо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозе – 1, ливада – 1, харман – 1; Пейо, син на Димитри, вместо Иван. От село Панаирище. Бащина: ниви – 11, харман – 1.

От село Саруджа¹⁵⁴

Войнук Калко, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, старо лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Райко, син на Донко, вместо Райко. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, лозе – 1, харман – 1; Кальо, син на Никола, вместо Тодор. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Батишниче¹⁵⁵

Войнук Койо, син на Трошан, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, ливада – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Петри, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, овощна градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Крайо, син на Стоян, вместо Радан?. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Донко, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Драгошин, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Станко, син на Недялко, вместо Братан. От село Попинче. Бащина в село Попинче¹⁵⁶.

Войнук Петко, син на Ралко, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, лозе – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Мильо, син на Братан, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Крайчо, син на Манчо, вместо баща си. От село Лешниче. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Недялко, вместо Атанас. Бащина: ниви – 8, овощна градина – 1, харман – 1.

¹⁵⁴ Днес с. Царацово, обл. Пловдив.

¹⁵⁵ В други регистри селото е записано като Батишниче с друго име Дудене. Днес с. Черничево, обл. Пловдив.

¹⁵⁶ Не е отбелязан размерът на бащината.

Стр. 345

Ямаци: Круше?, син на Станко, вместо баща си. От село Устройова. Бащина: ниви – 10, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Драгошин, син на Манчо, вместо Момчо. Бащина в село Устройова: ниви – 3, харман – 1. Споменатите ниви са останали от баща му.

От самия град Филибе

Войнук Петко, син на Новак, вместо Никола. Бащина в село Излатитрап: ниви – 6, ливада – 1, лозя – 2, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Стойчо, син на Михо, вместо Йозе?. От село Саруджа. Бащина в самия Филибе: ниви – 6, лозе – 1, празна земя – 1, харман – 1; Брано, син на Стоян. Вместо Димитри, зет на Дразо. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, харман – 1.

От село Катуниче¹⁵⁷

Войнук Стойо, син на Рад. Вместо Станил, син на Пейо. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Споменатата бащина се обработва от Вълкашин, който е от раята и плаща харадж, а войнукът получава десятък. Ямаци: Радослав, син на Злат, вместо баща си. От село Десичова. Бащина в село Десичова: ниви¹⁵⁸; Койо, син Петко, вместо Стойко. От село Чиренче¹⁵⁹. Бащина: ниви – 5, празна земя – 1, харман – 1.

Нахия Татарджък¹⁶⁰**От село Козарска¹⁶¹**

Войнук Драган, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, лозя – 2, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Марухан, син на Димитри, вместо Петко, негов брат. Бащина: ниви – 10, лозя – 7, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Мильо, син на Стоян. Вместо Стойне, син на Гьорги. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, лозе – 1, харман – 1.

От село Биги¹⁶²

Войнук Тодор, син на Станко. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

¹⁵⁷ Катунича, обл. Пловдив.

¹⁵⁸ След думата „ниви“, в оригинала “tarla“, не е отразено имотното състояние на войнука. В регистъра от 1523 г. войнукът Злат, син на Радослав притежава 5 ниви, празна земя – 1, харман – 1. (BOA, MAD 81, f. 154).

¹⁵⁹ Село Чурен, обл. Пловдив.

¹⁶⁰ Татар Пазарджик, днес град Пазарджик.

¹⁶¹ Село Козарско, община Брацигово, обл. Пазарджик.

¹⁶² В други описи е записано като с. Биги с друго име Бига, дн. с. Бяга, община Брацигово, обл. Пазарджик.

Стр. 346

Ямаци: Михо, син на Груйо. Вместо Никола, син на Драгошин. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, лозя – 2, лозе, старо и необработено – 1, харман – 1; Рад, син на Пейо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 17, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1. Неразчетен текст.

Войнук Брано, син на Трайо. От хайманетата. Бащина: ниви – 14, лозя – 2, харман – 1.

Ямаци: Пейо, син на Марко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 3, харман – 1; Койо, син на Въчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, лозя – 5, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Недялко, син на Боберко?, вместо Пеню, негов брат. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Недялко, син на Груйо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Ганко, син на Стойко, вместо Костадин. Бащина: ниви – 13, зеленчукови градини – 2, лозя – 2, ливада – 1, харман – 1, лозе, старо и необработено – 1.

От село Калугерова¹⁶³

Войнук Рад, син на Райко, вместо Драган. От село Десичова. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Серко, вместо Стоян, негов брат. Бащина: ниви – 7, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Добре, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозя – 7, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Краислав, син на Крайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, лозя – 2, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Райо, син на Станимир, вместо баща си. От село Десичова. Бащина в село Калугерова: ниви – 7, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, празна земя – 1, харман – 1; Руско, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозя – 4, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Гюро, син на Райко, вместо Никола. От село Десичова. Бащина: ниви – 4, лозе – 1, празна земя – 1, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Недялко, вместо Станко. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, лозя – 4, зеленчукова градина 1, ливада – 1, харман – 1; Пейо, син на Иван, вместо Тихно. От село Десичова. Бащина: ниви – 5, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

¹⁶³ Село Калугерово, обл. Пазарджик.

Стр. 347

Войнук Тодор, син на Йофко, вместо Гойко. Бащина: ниви – 4, лозя – 4, харман – 1.

Ямаци: Стано, син на Драгой, вместо Богдо. Бащина: ниви – 15, лозя – 5, харман – 1; Грозьо, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, зеленчукови градини – 1, харман – 1.

Войнук Балдомир, син на Добри, вместо брат си. Бащина: ниви – 4, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Крайо. От хайманетата. Бащина на Тихомир: ниви – 8, лозя – 2, харман – 1; Вълбо, син на Стойко, вместо Бойо. От село Калугерова. Бащина в село Калугерова: ниви – 7, земя за лозе, старо и необработено – 1, харман – 1.

От село Десичова¹⁶⁴

Войнук Радослав, син на Драгньо, вместо Бельо, негов зет. От село Попинче. Бащина: ниви – 9, лозя – 3, харман – 1. Ямаци: Добро, син на Мильо Ковача, вместо него. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Добре, син на Мильо, вместо Драган. Бащина: ниви – 8, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Рад, син на Драган. Вместо Драган, син на Бальо. Бащина: ниви – 9, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Драган, син на Станко, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозя – 7, харман – 1; Стоян, син на Петко, вместо Иван, негов брат. Бащина: ниви – 7, лозя – 5, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Споменатите лозя се обработват от външни лица и войнукът получава десятък.

Войнук Стоян, син на Недко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Боско?, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, ливади – 2, харман – 1; Стоян пришелец, вместо Герман. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 2, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Добре, син на Морчо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Койо, син на Радослав, вместо Ничо¹⁶⁵. Бащина: ниви – 6, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Никола, син на Грозьо, вместо Пейо. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, харман – 1.

¹⁶⁴ Село Лесичово, обл. Пазарджик.

¹⁶⁵ В регистъра от 1523 г. на същото място в гьондера е записан Стойчо, син на Станко (BOA, MAD 81, f. 165). Възможно е регистраторът да е пропуснал първите букви от името Стойчо.

Стр. 348

Войнук Стоян, син на Радич, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозе – 1, ливади – 1, воденица – 2 камъка, зеленчукова градина – 1, харман – 1, воденица – стара и разрушена – 1. Ямаци: Драган, син на Иван, вместо Петко. От село Десичова. Бащина в село Десичова: ниви – 5, празна земя – 1, харман – 1, лозе – 1. Войнукът получава десятък за споменатото лозе; Дойн, син на Стано, вместо Милотин. От село Перистиче¹⁶⁶. Бащина в село Перистиче¹⁶⁷.

От село Черногор¹⁶⁸. Мюлк на Ахмед паша

Войнук Радо, син на Петко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Доброслав, син на Йове, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Братин, син на Росен, вместо Дончо. Бащина: ниви – 8, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Бързо, син на Бранко, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, зеленчукова градина – 1. Ямаци: Димитри, син на Пейо, зет на Злат, вместо него. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, лозе – 1, зеленчукова градина – 1; Васо, син на Райко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, лозе – 1.

Войнук Вълко, син на Пеньо, вместо Манчо. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, зеленчукова градина – 1. Ямаци: Васил, син на Грозьо, вместо Иван. От село Панаирище. Бащина: ниви – 8, лозя – 2, зеленчукови градини – 2; Стоян, син на Стан, вместо баща си. Бащина: ниви – 5.

От село Балдъво¹⁶⁹

Войнук Бельо, син на Пейо. Вместо Тодор, син на Вълко. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, лозя – 4, харман – 1. Споменатите 4 лозя се обработват от външни лица и войнукът получава десятък. Ямаци: Радо, син на Руси, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, земя за засаждане на лен – 1, лозя – 2, харман – 1; Станимир, син на Крайо, вместо Съботин. От село Панаирище. Бащина: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 1, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Петко, син на Слав, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, харман – 1, лозя – 7. Споменатите лозя се обработват от външни лица и войнукът получава десятък.

¹⁶⁶ Днес град Перушица, обл. Пловдив.

¹⁶⁷ Няма данни за размера на бащината.

¹⁶⁸ Село Черногорово, обл. Пазарджик.

¹⁶⁹ Днес село Росен, обл. Пазарджик.

Стр. 349

Ямаци: Добро, син на Крайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Драгин, син на Станил, вместо Тильо. От село Попинче. Бащина в село Попинче: ниви – 7, харман – 1.

Войнук Стойчо, син на Злат, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, харман – 1. Ямаци: Новак, брат на Вълло, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Димитри, син на Стойко, вместо Стойко. От село Попинци. Бащина: ниви – 8, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Недялко, син на Яно, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Димитри, син на Милко. От зеваид-войнуците. Бащина: ниви – 6, харман – 1; Добре, син на Атанас, вместо Добре. От хайманетата. От село Панаирище. Бащина в споменатото село: ниви – 6, зеленчукова градина – 1, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Иван. Вместо Иван, син на Миле. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, лозе – 1. Ямаци: Пейо, син на Белчо. Вместо Иван, син на Радослав. Бащина: ниви – 13, лозе – 1, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стоян, син на Райко, вместо баща си. От село Попинче. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, воденица – 1 камък, харман – 1.

Войнук Новак, син на Петко, вместо Никола. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, лозе – 1, харман – 1. Други лица са засадили лозе и дават десетък на войнука. Ямаци: Петко, син на Герги, вместо баща си. От споменатото село. Бащина: ниви – 13, лозе – 1, харман – 1; Добро, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Попинче¹⁷⁰

Войнук Съботин, син на Баладин, вместо баща си. Бащина: ниви – 20, ливади – 6, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Стане, син на Яно, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, воденица – 1 камък; Стефан, син на Додо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

¹⁷⁰ Село Попинци, обл. Пазарджик.

Стр. 350

Войнук Петко, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, воденица – 1 камък, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 24, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стойо, син на Злат, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Момко, син на Стоян, вместо Вътьо, син на Рад. Бащина: ниви – 15, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Миладин, син на Доброслав, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Гергине, син на Добри, вместо Стоян. Бащина: ниви – 12, харман – 1.

Войнук Иван, син на Василко, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, зеленчукови градини – 2, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Продо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, воденица – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Войнак, син на Мильо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Радивой, вместо баща си. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 14, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Рад, вместо баща си. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Добре, син на Стойо, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1.

Войнук Мильо, син Стойко, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Недялко, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Драгомир, син на Драгошин, вместо Стояне. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Мильо, син на Бойко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 16, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 351

Ямаци: Добромир, син на Стоян, вместо Недялко, негов брат. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, зеленчукови градини – 3, харман – 1; Драгне, син на Серо. Вместо Радул, син на Рад. Бащина: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Станчо, син на Добромир, вместо Райо. Бащина: ниви – 16, зеленчукова градина – 1, ливади – 2, харман – 1. Ямаци: Трайко, син на Серо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, ливада – 1,

зеленчукова градина – 1, харман – 1; Радул, син на Добромир, вместо Димитри. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Янко, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 24, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Рад, син на Стано. Вместо Станчо, син на Рад. Бащина: ниви – 12, харман – 1; Яно, син на Серо, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Добромир, син на Добромир. Вместо Калчо, син на Павльо. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, зеленчукови градини – 4, харман – 1. Ямаци: Василко, син на Тодоран, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, ливади – 2, зеленчукови градини – 4, харман – 1; Бедеро, син на Недялко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 19, зеленчукови градини – 3, ливади – 2, харман – 1.

Войнук Пейо, син Драгоман, вместо Иван. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Доброслав, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Бальо, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, ливади – 1, воденица – 1, харман – 1.

Войнук Бойчин, син на Радослав, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 25, ливади – 1, зеленчукови градини – 4, харман – 1. Ямаци: Врачо, син на Злат, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, харман – 1; Стойо, син на Стоян. Бащина: ниви – 11, харман – 1.

Войнук Димитри, син на Бойо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Радо, син на Милотин, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, ливада – 1, зеленчукова градина – 1; Добромир, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 20, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харма

Стр. 352

Войнук Бале, син на Пеньо, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, ливада – 1, воденица – 1, харман – 1. Ямаци: Додо, брат на Димитри, вместо него. Бащина: ниви – 12, харман – 1; Грозе, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, ливади – 7, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Добре, син на Влайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, воденица – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Радо, син на Сенадин, вместо Владислав. От зеваид-войнуците. Бащина: ниви – 8, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1; Станил вместо Никола. От споменатото село. Бащина: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Душко, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, харман – 1. Ямаци: Герги, син на Димитри, вместо Никола. Бащина: ниви – 12, харман – 1; Балдьо, син на Добромир, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Боне, син на Добромир, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Драган, син на Станьо, вместо Драгньо. От село Попинци. Бащина в село Попинци: ниви – 10, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Драгомир, син на Драгине, вместо Иван. От село Попинци. Бащина в село Попинци: ниви – 18, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Момчил, син на Грозо. Вместо Петко, син на Радослав. Бащина: ниви – 13, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Сенедин, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, харман – 1; Станко, син на Драгаш, вместо баща си. Бащина: ниви – 20, воденица – 1, ливади – 2, зеленчукова градина – 1.

Войнук Пейо, син на Бальо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви 12, ливада – 1, харман – 1; Рале, син Грозо, вместо Миладин. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, харман – 1.

Стр. 353

От село Панаирище¹⁷¹

Войнук Съботин, син на Добри, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Новак, син на Проде, вместо Райко. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стефан, син на Проде, вместо Никола. От хайманетата. Бащина: ниви – 16, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Крайо, син на Недялко, вместо Гарго. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, ливади – 3, зеленчукови градини – 2, воденица – 1. Ямаци: Добре, син на Недялко, вместо баща си. Бащина в с. Попинци: ниви – 3, ливади – 2, харман – 1. С Рачо като съдружник; Койо, син на Доброслав, вместо Недко. Бащина¹⁷².

Войнук Станислав, син на Борчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Деспо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 21,

¹⁷¹ Днес гр. Панагюрище, обл. Пазарджик.

¹⁷² Не са вписани данните за размера на бащината.

ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стойко, син на Стано, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

Войнук Деспо, син на Вълчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Райко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 20, зеленчукови градини – 2, ливади – 2, харман – 1; Рад, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Станко, син на Койчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, ливади – 2, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Грозьо, син на Радуган, вместо Настор, негов брат. Бащина: ниви – 18, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Тодор, син на Краимир, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Вранчо, син на Димитри, вместо Михалин. Бащина: ниви – 17, зеленчукова градина – 1, ливади – 2, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, воденица – 1; Куман, син на Бойко, вместо Бранко. Бащина: ниви – 8, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 354

Войнук Рад, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Драгослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Под формата на съдружие с Иваил; Божин, син на Бойо, вместо баща си. От село Панаирище. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Злат, син на Братан, вместо Маргос. От село Панаирище. Бащина: ниви – 8, харман – 1. Ямаци: Недялко, син на Петко, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, зеленчукови градини – 2, харман – 1; Добре, син на Драгьо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Стоян, син на Стефан. Вместо Костадин, син на Добре. Бащина: ниви – 11, ливади – 1, харман – 1. Ямаци: Радко, син на Божин, вместо Бранислав. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Васо, син на Съботин, вместо баща си. Бащина в село Лешниче: ниви – 4, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Драле, син на Драгослав, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 19, ливада – 1, зеленчукови градини – 4, воденица – 1, хар-

ман – 1. Като съдружник с Драган. Ямаци: Недко, син на Драган, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, харман – 1. Като съдружник с Драле; Вестомир, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Яно, син на Яно, вместо Янко от хайманетата. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Добре, вместо Стано. Бащина: споменатият владее бащина в село Баня. Ниви – 10, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Драле, син на Димитри. Вместо Добри, син на Куман. Бащина: ниви – 25, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Недко, син на Стефо, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, ливади – 2, зеленчукови градини – 2, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Драле, син на Стойко, вместо баща си. Бащина: ниви – 23, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Тошко, син на Куман, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, ливади – 1, харман – 1.

Стр. 355

Войнук Душан, син на Продан, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, зеленчукови градини – 2, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1. Ямаци: Тодор, син на Радил, вместо баща си. От село Лешниче. Бащина: ниви – 16, ливади – 3, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1; Недко, син на Стойко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, ливади – 3, зеленчукови градини – 8, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1.

Войнук Добро, син на Бранко, вместо баща си. Бащина: ниви – 22, ливади – 3, овощна градина – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Драгине, вместо баща си. Бащина: ниви – 19, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, ливади – 2, харман – 1; Димитри, син на Драгомир, вместо Драгота. От хайманетата. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Рад, син на Стрезо, вместо Радоне. От село Попинче. Бащина в село Попинче: ниви – 3, ливади – 1, празна земя – 1. Като съдружник. Ямаци: Стоил, син на Крайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, зеленчукови градини – 1, ливади – 1, харман – 1; Недялко, син на Гачко, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Радивой, син на Яно. Вместо Никола, син на Васил. От хайманетата. Бащина: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Васо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Стойко, син на Недялко, вместо Вълко. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, харман – 1.

Войнук Станко, син на Крайко, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Радомир, син на Гаге, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Пейо, син на Бойо, вместо Добри, негов брат. Бащина: ниви – 14, ливади – 2, зеленчукови градини – 1, харман – 1.

Войнук Стойо, син на Гого, вместо баща си. Бащина: ниви – 19, зеленчукова градина – 1, ливади – 2, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Гаго, син на Пейо, вместо Стойо. От хайманетата. Бащина: ниви – 19, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Бойко, син на Вите, вместо Райчин. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Като съдружник със Станимир.

Стр. 356

Войнук Стойко, син на Гроздан, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Тихно, син на Койн, вместо Добрин, негов брат. Бащина: ниви – 12, зеленчукови градини – 2, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Пейо, син на Гачко, вместо Драган, син на Радослав. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Владислав, син на Стоян, вместо Бойо. Бащина: ниви – 16, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Радо-не, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Кръстил, син на Рухолан?, вместо Пейо. От село Кьости. Бащина в село Кьости: ниви – 15, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Стойо, син на Дико, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 27, ливади – 3, зеленчукови градини – 2, харман – 1. Ямаци: Стойко, син на Стайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, ливада – 1, харман – 1; Дико, син на Стойне, вместо Стоян. Бащина: ниви – 8, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Добре, син на Руян?, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на

лен – 2, харман – 1. Ямаци: Злат, син на Богдан, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Куман, син на Радослав, вместо Стайо, негов брат. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, овощна градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Радослав, син на Михо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, воденица – 1. Ямаци: Герги, син на Кале, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Пенкьо, син на Добромир. Вместо Стоян, син на Никола. Бащина: ниви – 12, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Дражо, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Тодор, син на Иван, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, лозе – 1, харман – 1; Петко, син на Никола. Вместо Продан, син на Драган. Бащина: ниви – 7, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Стр. 357

Войнук Рад, син на Балико, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, воденица – 1, земя за засаждане на лен – 1, овощна градина – 1, харман – 1. Като съдружник с Добри. Ямаци: Добри, син на Петри. От хайманетата. Бащина: ливади – 3, ниви – 18, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Бойчо, син на Деньо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Иван, син на Божин, вместо Михо. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, земя за засаждане на лен – 3, зеленчукови градини – 2, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Дедо, син на Вестимир, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Като съдружник с Добре; Драган, син на Стойо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукови градини – 2, овощна градина – 1, харман – 1, воденица. Съдружник заедно с Иван.

Войнук Влад, син на Драгобран, вместо баща си. Бащина: ниви – 17, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Грозьо, син на Добри, вместо баща си. Бащина: ниви – 10,

ливади – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1; Душко, син на Доброслав. Вместо Кали, син на Лале. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Иван, син на Стоян, вместо Добромир. От село Панаирище. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Тихул?, син на Паро, вместо Доброслав. Бащина: ниви – 9, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Боринче, син на Проде, вместо Краислав. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, лозе – 1, харман – 1.

Войнук Стойко, син на Петко, вместо Радослав, негов брат. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя? – 1, харман – 1. Ямаци: Драгомир, син на Братан, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стойо, син на Димитри, вместо Вестимир негов брат. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Стойко, син на Васо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Стр. 358

Ямаци: Недялко, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Продан, син на Михо, вместо Драган. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Новак, син на Стайо, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Добро, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Съботин, син на Теньо, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Радоне, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Добре, син на Райко, вместо Михаил. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Стрез, син на Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Братой, син на Дамян, вместо баща си. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Станимир, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 19, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Доб-

рушко, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 21, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Станимир, син на Йофко, вместо Драгота. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Душко, син на Гаго, вместо Никола. Бащина в село Рогож: ниви – 9, лозя – 2, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Споменатите лозя се обработват от външни лица и дават десетък на войнука; Герман, син на Влайко. Вместо Райко, брат на Никола. Бащина в село Калековиче: ниви – 6, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Пейо, син на Герги. Вместо Райко, брат на Никола. От село Истрелча¹⁷³. Ямаци: Стойне, брат на Радослав. От село Душаниче. Бащина: ниви – 17, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, воденица – стара и разрушена, харман – 1; Морчо, син на Влад, вместо баща си. От село Истрелча. Бащина в село Истрелча: ливади – 2, ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стр. 359

От село Доган¹⁷⁴

Войнук Костадин, син на поп, вместо Димо. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 12, ливади – 2, харман – 1. Ямаци: Райко, син на Стойко, вместо Рад, в село Панаирище. Бащина в село Доган: ниви – 9, зеленчукова градина – 1, овощни градини – 3, харман – 1; Петко, син на Герги, вместо баща си. Бащина в село Пещера: ниви – 15, ливада – 7, лозя – 4, воденица – 1, воденица – стара и разрушена – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Истрелча¹⁷⁵

Войнук Герги, син на Радил, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Дедо, син на Радослав, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Грудин, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Рад, син на Драган, вместо Доброй. От село Устройова. Бащина в село Устройова: ниви – 19, друг дял ниви – 2, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Куман, син на Недко, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Ста-

¹⁷³ Няма данни за имотното състояние на войнука.

¹⁷⁴ Изчезнало селище в землището на с. Мало Конаре, обл. Пазарджик.

¹⁷⁵ Град Стрелча, обл. Пазарджик.

нислав, син на Герги. Вместо Драган, син на Рад. От хайманетата. Бащина: ниви – 17, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Вълко, син на Трифон, вместо Иван, негов брат. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Байо, син на Стоил, вместо Стоян. Бащина: ниви – 15, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Петко, син на Братко, вместо Станчо. Бащина: ниви – 15, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1.

Войнук Койо, син на Герги, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, харман – 1.

Стр. 360

Ямаци: Продан, син на Бранко, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Стайо, син на Трифон, вместо Станко. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Никул, син на Петко. Вместо Недялко, син на Иван. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Пейо, син на Янчо, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, харман – 1; Руско, син Стефан, вместо баща си. Бащина: ниви – 25, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Под формата на съдружие.

Войнук Кале, син на Влад, вместо Радослав. Бащина: ниви – 20, зеленчукова градина – 1, воденица – 1, ливади – 4, харман – 1. Ямаци: Маньо, син на Драгньо, вместо Стоян. Бащина: ниви – 18, ливади – 3, зеленчукова градина – 1, харман – 1, лозе – 1. Войнушката земя се обработва от жители на село Калугерово, които дават десетък на войнука; Недко, син на Радил, вместо Проре. Бащина: ниви – 9, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Радул, син на Герги, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Петко, син на Герги, вместо Душо. Бащина: ниви – 11, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Радил, син на Недко, вместо Добрин. Бащина: ниви – 11, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Войнук Тихно, син на Продан, вместо баща си. Бащина: ливади – 1, ниви – 6, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Грозьо, син на Продан, вместо Илия. От село Панаирище. Бащина в село Панаирище: ниви – 4, харман – 1; Стойо, син на Мако?, вместо Пейо. От село Попинче. Бащина: ниви – 16, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Бутова¹⁷⁶

Войнук Боне, син на поп Добре, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, лозя – 3, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, харман – 1.

Стр. 361

Ямаци: Йоно, син на Пейо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 23, лозя – 7, зеленчукови градини – 2, ливада – 1, воденица – 1, харман – 1; Мирчо, син на Рад, вместо баща си. Бащина: ниви – 20, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Войнук Съботин, син на Станимир, вместо баща си. Бащина: ниви – 22, лозе – 1, овощна градина – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, харман – 1. Ямаци: Иван, син на Стоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, лозя – 2, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Иван, син на Лазар, вместо Станко. Бащина в село Радинова: ниви – 5, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Йоно, син на Пейо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 20, ливада – 1, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Стоян, син на Михо, вместо баща си. Бащина: ниви – 23, земя за засаждане на лен – 4, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, лозе – 2, харман – 1; Рад, син на Станко. Вместо Михо, син на Продан. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, земя за засаждане на лен – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Войнук Вълко, син на Добре, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1. Ямаци: Михо, син на Смил, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Филип, син на Станко, вместо Сенадин. От село Баня. Бащина: ниви – 15, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Стойо, син на Богдан, зет на Добре Джелеп. От хайманетата. Бащина в споменатото село. Като съдружник: ниви – 7, земя за засаждане на лен – 1, лозе – 1. Ямаци: Дабижив, син на Никола, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 6, воденица – 1 камък, лозя – 2, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Гюро, син на Рад, вместо баща си. От село Истрелча Бащина: ниви – 5, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

¹⁷⁶ Днес село Бъта, обл. Пазарджик.

Войнук Богослав, син на Лазар, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1, воденица – 1 камък. Като съдружник. Ямаци: Драган, син на Стойо, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, земя за засаждане на лен – 1, зеленчукова градина – 1, ливада – 1, овощна градина – 1, лозя – 6. Споменатите лозя се обработват от външни лица, които дават десетък на войнука; Стоян, син на Драган, вместо Станислав. Бащина: ниви – 6, земя за засаждане на лен – 1, ливада – 1, харман – 1.

Стр. 362

Войнук Пейо, син на Яно, вместо Крайо, негов зет. От хайманетата. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 1. Ямаци: Атанас, син на Добре, вместо баща си. От село Панаирище. Бащина: ниви – 5, земя за засаждане на лен – 1; Радослав, син на Петко, вместо баща си. От хайманетата. От село Горничар¹⁷⁷. Бащина в село Горничар¹⁷⁸.

От село Баня¹⁷⁹

Войнук Разимир, син на Байо, вместо Съботин. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, лозе – 1, харман – 1. Ямаци: Петрано, син на Драган, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 15, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукови градини – 1, лозе – 1, харман – 1; Стоян, син на Смил, вместо баща си. От село Бутова. Бащина в село Бутова: ниви – 17, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, лозе – 1, празна земя – 1, харман – 1.

Войнук Рад, син на Продан, вместо Добре. От хайманетата. Бащина: ниви – 10, земя за засаждане на лен – 2, овощна градина – 1, харман – 1. Ямаци: Недко, син на Драган, вместо Слав. Бащина: ниви – 10, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1; Радко, син на Руман, вместо баща си. От село Миркова¹⁸⁰, спадащо към Лофча¹⁸¹. Бащина в Излати¹⁸²: ниви – 15, ливади – 6, зеленчукова градина – 1, воденица – дял 1, харман – 1.

¹⁷⁷ Изчезнало селище, намиращо се в близост до с. Поибрене, обл. Пазарджик. Вж.: *Борисов, Д.* Справочник на селищата в Северна Тракия..., с. 62.

¹⁷⁸ Няма данни за имотното състояние.

¹⁷⁹ Село Баня, обл. Пазарджик – Панагюрска Баня.

¹⁸⁰ Село Мирково, обл. София.

¹⁸¹ Град Ловеч.

¹⁸² Град Златица, обл. София.

От село Петрич¹⁸³

Войнук Добре, син на Грозьо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1. Ямаци: Адам, син на Гого, вместо баща си. Бащина: ниви – 18, ливади – 2, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1; Морчо, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 3, харман – 1.

Войнук Добре, син на Стамад, вместо баща си. От хайманетата. Бащина: ниви – 18, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1. Ямаци: Станко, син на Грозе, вместо баща си. Бащина: ниви – 27, зеленчукова градина – 1, воденица – 2 камъка, харман – 1; Радомир, син на Драгослав, вместо Добромир. От село Панаирище. Бащина в село Петрич: ниви – 19, земя за засаждане на лен – 2, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

Стр. 363**От село Горничар**¹⁸⁴

Войнук Недко, син на Пройко, вместо Радослав. От село Панаирище. Бащина: ниви – 6, харман – 1. Ямаци: Радко, син на Драган, вместо баща си. Бащина: ниви – 6, харман – 1; Драган, син на Пейо, вместо Дойне. Бащина: ниви – 6, харман – 1.

От село Поибрен¹⁸⁵

Войнук Рад, син на Петко, вместо Пейо, негов зет. От хайманетата. Бащина в село Петрич¹⁸⁶. Ямаци: Рад, син на Стоян, вместо Малчо. От село Бутова. Бащина¹⁸⁷; Янко, син на Деян, вместо Бранко. От хайманетата. Бащина¹⁸⁸...

¹⁸³ Село Петрич, община Златица, обл. София.

¹⁸⁴ Изчезнало селище, което се е намирало близо до с. Поибрене, обл. Пазарджик. Виж бел. № 176.

¹⁸⁵ Село Поибрене, обл. Пазарджик.

¹⁸⁶ Няма данни за имотното състояние на войнука.

¹⁸⁷ Няма данни за имотното състояние.

¹⁸⁸ Няма данни за имотното състояние.

Стр. 383**Регистър на ямаците на войнушкия санджакбей от Филибе и Едирне¹⁸⁹****От село Пастуша**

Димитри, син на Кушльо, вместо баща си. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, зеленчукова градина – 1.

Събо, син на Койо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От село Комат

Станко, син на Момчо. Бащина: ниви – 9, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, овощна градина – 1, харман – 1.

Костадин, син на Васо. Бащина: ниви – 9, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

Михаил, син на Костадин. Бащина: ниви – 7, зеленчукови градини – 2, харман – 1.

Стефан, син на Янко, вместо Иван. От село Истанимака. Бащина: ниви – 4, зеленчукови градини – 2, празна земя – 1, харман – 1.

От село Рогош

Димитри, син на Паскал, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, зеленчукова градина – 2 дьонюма, лозе – 1, харман – 1?

Янко, син на Петко, вместо Крайко, негов брат. Бащина: ниви – 12, земя за засаждане на лен – 2, харман – 1.

Драгуш, син на Добре, вместо Махмуд. От хайманетата. Бащина: ниви – 12, лозя – 3, харман – 1.

От село Манол

Янко, син на Вълко, вместо баща си. Бащина¹⁹⁰.

От село Лаут

Петри, син на Пейо, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, ливада – 1, харман – 1.

От село Истанимака**Стр. 384**

Стефо, син на Йорги, вместо Никола. От село Истанимака. Бащина: ниви – 3, лозя – 4.

Параскеве, син на Манол. Вместо Костадин, син на Калуди. Бащина: ниви – 9, овощни градини – 2.

¹⁸⁹ Град Одрин.

¹⁹⁰ Няма данни за имотното състояние.

Петко, син на Михал, вместо Иванко. От село Истанимака. Бащина: ниви – 6, лозя – 5, овощни градини – 2, харман – 1.

Мавруди, син на Филип. Бащина: ниви – ниви – 2, овощни градини – 2, лозя – 7.

Манол, син на Властар, вместо баща си. От село Истанимака. Бащина: ниви – 1, лозя – 5, овощни градини – 2.

Манол, син на Витан, вместо Кръстьо. Бащина – ниви – 1, лозя – 2, овощна градина – 1.

Яни, син на Герги, вместо баща си. От село Истанимака. Бащина: ниви – 6, лозя – 5, овощни градини – 4, харман – 1.

Димитри, син на Балин, вместо Тодор. Бащина: ниви – 4, лозя – 2, харман – 1.

Михал, син на Никола, вместо Добри. Бащина: ниви – 4, лозя – 6, овощна градина – 1, харман – 1.

Иван, син на Стамад, вместо Стояне. Бащина: ниви – 3, овощна градина – 1, лозя – 7, харман – 1.

Тодор, син на Михаил, вместо Рад. Бащина: ниви – 5, лозя – 6, овощни градини – 2, харман – 1.

Косе, син на Герги, вместо Коста. Бащина: ниви – 8, лозя – 9, овощни градини – 4, харман – 1.

Мавруд, син на Рухан, вместо Савин? Бащина: ниви – 3, лозя – 4, овощна градина – 1, харман – 1.

Манол, син на Манол, вместо баща си. Бащина: ниви – 8, лозя – 8, овощни градини – 3, харман – 1.

От село Перистиче (Перущица)

Димитри, син на Гьон. Вместо Петко, син на Койо. От село Истанимака. Бащина: ниви – 8, лозя – 3, харман – 1.

От село Юскюдарион

Стр. 385

Добре, син на Бельо, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, ливади – 1, харман – 1.

Богдан, син на Радослав. Бащина: ниви – 12, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Паскал, син на Йоан, вместо поп Йоан. Бащина: ниви – 8, земя за зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стоян, син на Курт, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, ливада – 1, лозе – 1, зеленчукова градина – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Калуди, син на Димитри, вместо Серо. Бащина: ниви – 14, лозе – 1, харман – 1.

Димитри, син на Витомир, вместо баща си. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, земя за засаждане на лен – 1, харман – 1.

Райко, син на Гьорги, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, земя за засаждане на лен – 1.

От село Саруджа

Михал, син на Калоян, вместо баща си. Бащина: ниви – 14, лозе – 1, ливада – 1, овощна градина – 1, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

От самия град Филибе

Ахмед, син на Станислав, вместо Станислав. Бащина в село Лаут: ниви – 8, ливада – 1, лозе – 1, харман – 1. Споменатото лозе е в границите на града.

Никифор, син на Йоан, с Костадин, вместо Коста. Бащина: ниви – 7, ливада – 1, лозя – 2, овощна градина – 1, харман – 1.

Игнаш, син на Владун, вместо Димо. Бащина: ниви – 4, лозя – 2, празна земя, харман – 1. В село Заридова.

От село Хахлан

Бальо, вместо Янко, син на Кальо. Бащина: ниви – 14, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Калоян, син на Маври, вместо баща си. Бащина: ниви – 11, лозя – 2, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Станко, син на Недко. Вместо Филип, син на Кале. Бащина: ниви – 16, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Янко, син на Герги, вместо Петри. Бащина: ниви – 16, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Събчо, син на Недко, вместо баща си. Бащина: ниви – 10, зеленчукова градина – 1, харман – 1.

Стоян, син на Димитри, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, зеленчукови градини – 4, харман – 1.

Стр. 386

Драгомир, син на Радослав, вместо Иван. Бащина: ниви – 6, лозя – 4, зеленчукова градина – 1.

От село Кости

Костадин, син на Димо, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, харман – 1.

Христодул, син на Христо, вместо баща си. Бащина: ниви – 13, харман – 1.

Добри, син на Петри?, вместо баща си. Бащина: ниви – 12, лозе – 1, харман – 1.

От село Радинова

Кале, син на Доле, вместо баща си. Бащина: ниви – 15, харман – 1.

Петри, син на Доброслав, вместо Богослав. Бащина: ниви – 8, харман – 1.

От село Чернови¹⁹¹

Коста, син на Станко, вместо баща си.

От село Чуряни¹⁹²

Русин, син на Еньо, вместо Рачин.

От село Устройова

Грозе, син на Грозе, вместо баща си. Бащина: ниви – 16, лозе – 1, харман – 1.

От самия град Едирне¹⁹³

Лали, син на Тома.

Тодорич. Неразчетен текст.

Стамад, син на Яни. Вместо Дука.

Яни, син на Дука, вместо споменатия.

Дука, вместо Тома.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. *Бойков, Гр.* „Османизацията“ на Пловдив (Филибе) през XV в. – население, градоустройство и архитектура. – Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, 2012, с. 39–67.

2. *Борисов, Д.* Войнуците в Истанимака (Асеновград) през XVI в. – В: Стенимахос – Станимака – Асеновград. Принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовна история на града и региона. Материали от научна кръгла маса, проведена на 2–3 май 2014 г. Съставители: *Григор Бойков, Дамян Борисов*. Асеновград, 2014, с. 157–193.

3. *Борисов, Д.* Справочник за селища в Северна Тракия през XVI век. Част 1 (Казите Филибе и Татар Пазарь). Печатница „Диков“. Асеновград, 2014.

¹⁹¹ Червен, община Асеновград, обл. Пловдив.

¹⁹² Село Чурен, обл. Пловдив.

¹⁹³ Гр. Одрин.

4. *Венедиков, Й.* Българите войници (войнигани) в старата турска войска. – Българска военна мисъл, г. V, кн. 8, с. 236–251.

5. *Георгиева, Цв.* Пространство и пространства на българите (XV–XVII век). София, 1999.

6. *Грозданова, Е.* Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София, 1989.

7. *Гълъбов, Г.* Османотурски извори за българската история. Св. 1. Няколко стари османо-турски документи относно войниганите. – Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет (ГСУ-ифф), 34, 1938, с. 1–69.

8. *Данчева-Василева, А.* Пловдив през Средновековието (IV–XIV в.). Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. София, 2009.

9. *Дорев, П.* Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви. София, 1940.

10. *Желязкова, А.* Балкански етнически елемент в османските въоръжени сили през XV–XVI век – Военноисторически сборник, 1983, кн. 6, с. 80–82.

11. *Захариев, Ст.* Географико-историко-статистическо описание на Татар Пазарджишката кааза. Фототипно издание. София, 1973.

12. *Иналджък, Х.* От Стефан Душан до Османската империя. – В: Епохата на султан Мехмед II Завоевателя (Изследвания и материали). Превод от турски Е. Радушев. Превод на приложенията Мария Калицин. София, 2000.

13. *Ихчиев, Д.* Исторически принос за „войниганите“ при турската войска от 1374 год. дори до 1839 год. След Р. Хр. – до Танзимата. – Периодическо списание на българското книжовно дружество, год. XVII, св. 9–10. София, 1905, с. 708–742.

14. *Калицин, М.* Корона на историите на Ходжа Садедин. Велико Търново, 2000.

15. *Каранетров, П.* Материали за описание града Панагюрище и околните му села. София, 1893.

16. *Кепов, Ив.* България под турско владичество. София, 1931.

17. *Кийл, М.* Развитие на градовете в България през османския период: мястото на турската архитектура в процеса; Пловдив (Филибе). – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. София, 2005, с. 25–27, 454–455.

18. *Кийл, М.* Татар Пазарджък. Развитие на един османски град в Централна България или история за това как българите превзеха Горна

Тракия без нито един изстрел 1485–1874 г. – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. София, 2005, с. 197–198.

19. *Ковачев, Р.* Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. Превод и коментар на новооткрит тимарски опис от последната четвърт на XV век, съхраняван в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“. Под редакцията чл.-кор., проф. Страшимир Димитров. София, 1997.

20. *Мехмед Нешири.* Огледало на света. История на османския двор. Съставител и превод от османотурски език *Мария Калицин.* София, 1984.

21. *Милетич, Л.* Поземлената собственост и войнушките бащини в турско време. – В: Периодическо списание на българското книжовно дружество, год. XVII, 1905, свезка 5–6, с. 307–335

22. *Мутафчиева, В.* Към въпроса за положението на войнушкото население. – Известия на Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1952 г. София, 1953, с. 247–276.

23. Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век. Подбор и коментари *Михаил Йонов.* София, 1979.

24. *Стојановски, Ал.* Раја со специјални задолженија во Македонија (војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990.

25. *Стојанов, В.* Наблюдения върху османотурските документални извори за „специалните“ категории население в земите под османска власт. – Исторически преглед, 1988, кн. 3, с. 58–70.

26. Турски извори за българската история (ТИБИ). Т. 5. Документи за войнуците. Редактор и исторически коментар *Б. Цветкова.* София, 1974.

27. Турски извори за историята на правото в българските земи (ТИ-ИПБЗ). Т. 1. Съставител *Г. Гълъбов.* София, 1961.

28. *Бурђеџев, Бр.* О војнуцима са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука. – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Св. II. Сарајево, 1947, с. 75–137.

29. *Хюсеин.* Беда` и ул – века` и (Удивительные события). Изд. текста, введение и общая ред. *А. С. Тверитиновой.* Аннот., оглавление и указатели Ю. А. Петросяна. Часть 1. Москва, 1961.

30. *Цветкова, Б.* Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през XV–XVI в. – Известия на Института за българска история. София, 6, 1956, с. 158–162.

31. *Чолаков, В.* Описание на село Панагюрище. Цариград, 1866 (II издание, София, 1940).

32. *Ercan, Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar. Ankara, 1989.

33. *Ercan, Y.* The Taxes Imposed on Voynuks and Those from Which They were Exempted. – *Revue des études sud-est européennes*, XXI. Bucarest, 1983, p. 341–348.

34. *Gökçe, T.* 1695 Tarihli Mufassal Avâriz Defterine Göre Filibe Kazâsında Nüfus ve Yerleşme Düzeni. – *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XrXII, Sayı 2, Dec. 2007.

35. *Imber, C.* The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power. Palgrave Macmillan, 2009.

36. *Kayapınar, Ayşe, Erdoğan Özünlü, Emine.* 1472 ve 1560 Tarihli akıncı defterleri. Ankara, 2017.

BIBLIOGRAFIJA

1. *Bojkov, Gr.* „Osmanizacijata“ na Plovdiv (Filibe) prez XV v. – nase-lenie, gradoustrojstvo i arhitektura. – Godišnik na Regionalen istoričeski muzej – Plovdiv, 2012, s. 39–67.

2. *Borisov, D.* Vojnucite v Istanimaka (Asenovgrad) prez XVI v. – V: Stenimahos – Stanimaka – Asenovgrad. Prinosa kăm izučavaneto na priemstvenostta i razvitieto na socialno-ikonomičeskata i duhovna istorija na grada i regiona. Materiali ot naučna krăgla masa, provedena na 2–3 maj 2014 g. Săstaviteli: *Grigor Bojkov, Damjan Borisov.* Asenovgrad, 2014, s. 157–193.

3. *Borisov, D.* Spravočnik za selišta v Severna Trakija prez XVI vek. Čast 1 (Kazite Filibe i Tatar Pazară). Pečatnica „Dikov“. Asenovgrad, 2014.

4. *Venedikov, J.* Bălgarite vojnici (vojnigani) v starata turska vojska. – Bălgarska voenna misăl, g. V, kn. 8, s. 236–251.

5. *Georgieva, Cv.* Prostranstvo i prostranstva na bălgarite (XV–XVII vek). Sofija, 1999.

6. *Grozdanova, E.* Bălgarskata narodnost prez XVII vek. Demografsko izsledvane. Sofija, 1989.

7. *Gălăbov, G.* Osmanoturski izvori za bălgarskata istorija. Sv. 1. Njako-lko stari osmano-turski dokumenti odnosno vojniganite – Godišnik na Sofijskija universitet, Istoriko-filologičeski fakultet (GSUIff), 34, 1938, s. 1–69.

8. *Dančeva-Vasileva, A.* Plovdiv prez Srednovekovieto (IV–XIV v.). Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. Sofija, 2009.

9. *Dorev, P.* Dokumenti za bălgarskata istorija. T. III. Dokumenti iz turskite dăržavni arhivi. Sofija, 1940.

10. *Željzkova, A.* Balkanski etnički element v osmanskite vāorāženi sili prez XV–XVI vek – Voenoistoričeski sbornik, 1983, kn. 6, s. 80–82.

11. *Zahariev, St.* Geografiko-istoriko-statistički opisane na Tatar Pazardžiškata kaaza. Fototipno izdanie. Sofija, 1973.

12. *Inaldžāk, H.* Ot Stefan Dušan do Osmanskata imperija. – V: Epohata na sultan Mehmed II Zavoevatelja (Izsledvanija i materiali). Prevod ot turski *E. Raduše*v. Prevod na priloženijata *Marija Kalicin*. Sofija, 2000.

13. *Ihčiev, D.* Istorički prinos za „vojniganite“ pri turskata vojska ot 1374 god. dori do 1839 god. Sled R. Hr. – do Tanzimata. – Periodičesko spisane na bālgarskoto knižovno družestvo, god. XVII, sv. 9–10. Sofija, 1905, s. 708–742.

14. *Kalicin, M.* Korona na istoriite na Hodža Sadeddin. Veliko Tārnovo, 2000.

15. *Karapetrov, P.* Materiali za opisvanie grada Panagjurište i okolnite mu sela. Sofija, 1893.

16. *Kepov, Iv.* Bālgarija pod tursko vladičestvo. Sofija, 1931.

17. *Kijl, M.* Razvitie na gradovete v Bālgarija prez osmanskija period: mjestoto na turskata arhitektura v procesa; Plovdiv (Filibe). – V: Hora i selišta v Bālgarija prez osmanskija period. Sābrani sāčinenija. Sofija, 2005, s. 25–27, 454–455.

18. *Kijl, M.* Tatar Pazardžāk. Razvitiето na edin osmanski grad v Centralna Bālgarija ili istorija za tova kak bālgarite prevzеха Gorna Trakija bez nito edin izstrel 1485–1874 g. – V: Hora i selišta v Bālgarija prez osmanskija period. Sābrani sāčinenija. Sofija, 2005, s. 197–198.

19. *Kovačev, R.* Opis na Nikopolskija sandžak ot 80-te godini na XV vek. Prevod i komentar na novootkrit timarski opis ot poslednata četvārt na XV vek, sāhranjavan v Orientaliskija otdel na Narodnata biblioteka „Sv. Sv. Kiril i Metodij“. Pod redakcijata čl.-kor., prof. Strašimir Dimitrov. Sofija, 1997.

20. *Mehmed Nešri.* Ogledalo na sveta. Istoriija na osmanskija dvor. Sāstavitel i prevod ot osmanoturški ezik *Marija Kalicin*. Sofija, 1984.

21. *Miletič, L.* Pozemlenata sobstvenost i vojnuškite baštini v tursko vreme. – V: Periodičesko spisane na bālgarskoto knižovno družestvo, god. XVII, 1905, svezka 5–6, s. 307–335

22. *Mutafčieva, V.* Kām vāprosa za položenieto na vojnuškoto naselenie. – Izvestija na Dāržavnata biblioteka „Vasil Kolarov“ za 1952 g. Sofija, 1953, s. 247–276.

23. Nemski i avstrijski pātepesi za Balkanite XV–XVI vek. Podbor i komentari *Mihail Jonov*. Sofija, 1979.

24. *Stojanovski, Al.* Raja so specijalni zadolženija vo Makedonija (vojnu-ci, sokolari, orizari i solari). Skopje, 1990.

25. *Stojanov, V.* Nabljudenija vārhu osmanoturskite dokumentalni izvori za „specialnite“ kategorii naselenie v zemite pod osmanska vlast. – Istoricheski pregled, 1988, kn. 3, s. 58–70.

26. Turski izvori za bālgarskata istorija (TIBI). T. 5. Dokumenti za vojnu-cite. Redaktor i istoricheski komentar *B. Cvetkova*. Sofija, 1974.

27. Turski izvori za istorijata na pravoto v bālgarskite zemi (TIIPBZ). T. 1. Sāstavitel *G. Gālābov*. Sofija, 1961.

28. *Ćurđev, Br.* O vojnu-cima sa osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka. – Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Sv. II. Sarajevo, 1947, s. 75–137.

29. *Hjusein.* Beda` i ul – veka` i (Udivitel`nye sobytija). Izd. teksta, vvedenie i obšaja red. *A. S. Tveritinovoj*. Annot., oglavlennie i ukazateli Ju. A. Petrosjana. Čast`1. Moskva, 1961.

30. *Cvetkova, B.* Prinost kām izučavaneto na turskija feodalizām v bālgarskite zemi prez XV–XVI v. – Izvestija na Instituta za bālgarska istorija. Sofija, 6, 1956, s. 158–162.

31. *Čolakov, V.* Opisanie na selo Panagjurište. Carigrad, 1866 (II izdanie, Sofija, 1940).

32. *Ercan, Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar. Ankara, 1989.

33. *Ercan, Y.* The Taxes Imposed on Voynuks and Those from Which They were Exempted. – Revue des études sud-est européennes, XXI. Bucarest, 1983, p. 341–348.

34. *Gökçe, T.* 1695 Tarihli Mufassal Avâriz Defterine Göre Filibe Kazâ-sında Nüfus ve Yerleşme Düzeni. – Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXII, Sayı 2, Dec. 2007.

35. *Imber, C.* The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power. Palgrave Macmillan, 2009.

36. *Kayapınar, Ayşe, Erdoğan Özünlü, Emine.* 1472 ve 1560 Tarihli akıncı defterleri. Ankara, 2017.

БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВСКИ АГЕНТСТВА/КОНСУЛСТВА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ – СЪЗДАВАНЕ, РАЗВИТИЕ, ВЛИЯНИЕ, УПРАВЛЕНСКИ СЪСТАВ (1896–1912)

Алека Стрезова*

BULGARIAN COMMERCIAL AGENCIES OR CONSULATES IN THE OTTOMAN EMPIRE – FOUNDATION, DEVELOPMENT, INFLUENCE AND PERSONNEL (1896–1912)

Aleka Strezova

Bulgaria founded its commercial agencies in the European vilayets of the Ottoman Empire in the end of 19th century. Their existence was difficult because of the ambiguous treatment of the Ottoman authorities. The first Bulgarian commercial agents were men of good education and high repute. Their work coincided with the activity of two more important factors having their impact on the Bulgarians in the region: the Exarchate and the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (VMORO). The Bulgarian representatives had their own influence among the local Bulgarian population and acted as mediators between the two other organizations.

Ключови думи: български търговски агентства, Османска империя, търговски агенти, края на XIX – началото на XX в.

Keywords: Bulgarian commercial agencies, Ottoman Empire, commercial agents, end of 19th – beginning of 20th century.

Темата за българските търговски агентства в европейска Турция до момента не е била обект на специално изследване¹. Отделни аспекти от дейността на търговските агенти, във връзка с отношенията им с местни структури, са били разглеждани, но фокусът винаги е странял от въпроса за появата и същността на търговските представителства и тяхното специфично място в системата от фактори, действащи на територията на

---

* Алека Стрезова – гл. ас., д-р – Институт за исторически изследвания при БАН [Aleka Strezova – Chief Assist. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – BAS].

¹ Единствен справочник по темата е този на *Матеева, М.* Консулските отношения на България. 1879–1986. Справочник. С., 1988. Различни по характер и съдържание документи на търговското агентство в Битоля са описани в каталога на изложбата, посветена на 110-годишнината от създаването му: 110 години българско дипломатическо представителство в Битоля. Съст.: *Й. Желев, И. Паскова*. С., 2007.

Македония и Одринско. В архивите, а и в публикуваните документи, бяха открити множество свидетелства, отнасящи се до дейността на търговските агентства. Настоящата статия цели да представи основните резултати от проучването, което потвърждава безспорната роля на представителствата в значението им на външнополитически инструмент в държавната политика².

ПРЕДИСТОРИЯ

През 1878 г. е подписан Берлинският договор, който възстановява България като държава, васална на султана. Тя е конституирана като трибутарно княжество, начело с княз, утвърден от Портата и одобрен от великите сили. Южно от Стара планина Източна Румелия е обособена като автономна провинция в рамките на Османската империя. Макар юридическото тълкуване на васалитета да предполага, че Княжеството не може да води своя външна политика, по Търновската конституция има създадено Министерство на външните работи и изповеданията (чл. 161), а още от самото начало управляващите в София заявяват своите претенции за равносложно място в системата на международните отношения. Същевременно спецификата на отношенията с Цариград изисква наличието на постоянни представители, които да служат за връзка на своето правителство с чуждата власт. Затова още през 1879 г. Княжеството изпраща свой агент в Цариград, който, макар да не е назован „дипломатически“, е именно такъв; османският му еквивалент в София е комисарят по вакъфите, пристигнал уж за кратък двегодишен срок, докато се реши вакъфският въпрос, но твърде скоро превърнал се в неформален постоянен дипломатически представител на своята държава в София.

Паралелно с назначението в София, Османската империя изразява желание за изпращане на търговски агенти във Варна, Търново и София. Притеснена обаче от евентуални усложнения и от възможността чрез тези свои представители Портата да се меси във вътрешните работи на Княжеството, София отказва да признае назначенията. Още повече че Цариград

---

² Настоящият текст първоначално е публикуван на френски: *Strezova, A. Les agences commerciales ou les consulats bulgares dans l'Empire ottoman : établissement, développement, influence et effectif (1896–1912). – Réseaux consulaires, protection et interculturalité dans les Balkans (XVIIe – XXe siècle). Etudes Balkaniques – Cahiers Pierre Belon, No 22, 2017/1, pp. 207–230.* Поради изискването на издателството за определен по-малък обем на текста, а и поради решението на автора да бъде представено и на български език, тук изследването е предложено в разширен и допълнен вид.

не се решава да назове атрибуциите, правата и задълженията на евентуалните свои агенти³.

Въпросът за българските търговски агенти в европейска Турция е повдигнат още през 1880 г., но няма успех⁴. Постъпките по темата са продължени от правителството на Стефан Стамболов, в което министър на външните работи е Димитър Греков. В една промемория от 16 октомври 1891 г., представена на османското комисарство в София, Министерството на външните работи и изповеданията (по-нататък МВРИ) изказва своите съображения за назначаването на български търговски агенти в Дедеагач (дн. Александруполис) и Мустафа паша (дн. Свиленград). Високата порта принципно се съгласява с назначаването на подобни представители. В отговор, на 9 май 1892 г. княжеското правителство връчва на османското комисарство нота с условията, при които признава създаването на османските търговски агентства във Видин, Русчук и Варна, очаквайки на принципа на взаимността и Портата, съвместно с княжеското агентство в Цариград, да реши въпроса за българските търговски представители⁵. Според тази нота основните функции на османските търговски агенти ще бъде защитата на турската търговия и корабоплаване в България (чл. 3). Сред изброените права фигурират и тези на легализирането на документи и визирането на паспорти и пасавани, издаването на официални документи на османски поданици и др. Едно от постановленията третира възможността търговският агент да издига османското знаме над своята резиденция, както и да поставя герба над официалния вход (чл. 9), очаква се кореспонденцията да се води на френски език (чл. 10)⁶.

Българският дипломатически агент в Цариград е инструктиран от кабинета да иска от Портата да се пристъпи към конкретно съглашение за турските и българските търговски агенти, но среща отпора на османските власти⁷.

³ Външната политика на България. Документи и материали. Т. I. 1879–1886. С., 1978, с. 431–432, вж. и бел. 1.

⁴ Централен държавен архив (по-нататък ЦДА), ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 31–33 – Скопие, 10 юли 1897 г., Д. Ризов до МВРИ; *Матеева, М.* Консулските отношения на..., с. 104.

⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 25 – Доклад до министъра на външните работи и изповеданията д-р К. Стоилов от Г. Вернаца, редактор на френската кореспонденция при МВРИ, 9 март 1896.

⁶ Копие-препис на нотата вж.: ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 134–135.

⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 8-9 – Цариград, 9 януари 1893, Петър Димитров до МВРИ: „Доколкото разбрах, Портата не е наклонна да приемне началото на взаимност по този предмет, защото тя никога под никакъв предлог не позволила на Румъния и на Сърбия, додето тий са били васални ней Княжества, да имат свои търговски Агенти в Турция“.

СТРАТЕГИЯ

Какви са мотивите на българското правителство да създаде мрежа от търговски агентства в европейска Турция? Според принципите на международното право, целта на консулската институция е да покровителства националната търговия и корабоплаване пред чуждите власти, да упражнява надзор над своите поданици в чуждата държава, да информират правителството си за състоянието на търговията⁸.

След освобождението на Княжеството голяма част от българите остават да живеят като поданици на султана в европейските вилаети. Затова създадените търговски агентства имат не само търговски, но и политически функции. Те се превръщат във важни информационни центрове в земите, населени с българи, но и същевременно стават инструмент за въздействие и непрестанна връзка на българското правителство с останалите сънародници под османска власт⁹. Откриването им ражда огромни надежди сред българското население по тези места, които разчитат, че Княжеството ще вземе съдбата им в свои ръце. Според Димитър Ризов, сам търговски агент, е необходимо дейността на търговските представителства да се разшири: освен търговски агентства те да бъдат и „bureau d'observation“, „bureau d'information“ и „bureau d'action“ („наблюдателно бюро“, „информационно бюро“, „бюро на действието“). А според него търговските агенти, по силата на положението си, са най-подходящи да сплотяват местните дейтели и Екзархията за обща борба с националните врагове и съперници¹⁰. Задачата на търговските агентства е предмет на анализ и на други служители в тях: „Нашите търговски агентства имат една по-широка мисия, която произтича от мисията на България в Балканския полуостров: всестранното изучаване на Турция е една от най-важните длъжности на нашите агентства. В това отношение особено много има да се пожелае на нашите агентства в Тракия... Нашите политически и нравствени длъжности ни налагат да направим от агентствата в Турция

---

⁸ Касабов, *Ив.* Дипломатически показател за правата и функциите на дипломатическите и консулски агенти. С., 1896, с. 248. Още по-подробно от юридическа гледна точка за консулите – Guide pratique des Agents Politiques du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique. Cérémonial national et cérémonial de la Cour. Par le baron Garcia de la Vega. Paris, quatrième édition, 1899, pp. 344–345.

⁹ Радев, *Т.* Екзархията и българският революционен национализъм в Македония и Одринска Тракия 1893–1903. Пловдив, 2010, с. 119.

¹⁰ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1075, л. 299–300 – Скопие, 15 октомври 1899, Д. Ризов до МВРИ.

в свръзка с съществуещите там черковно-училищни власти център за обществена деятелност...“¹¹.

Политическият характер на княжеските търговски агентства е признат и от българското правителство. През 1900 г. министърът на външните работи и изповеданията пише до своите служители: „Вашето положение е крайно трудно и деликатно, защото, от една страна, ако официално сте поставени да се застъпите само за интересите на чисто български поданици, то, от друга страна пък, не по-малко сте длъжни да мислите и за ония на местното българско население – поданици на султана, които тайно трябва да поощрявате и насърчавате. Но това трябва да става с такава прикритост и такова видимо ненамесване в местните български дела, щото да не давате никакъв повод на подозрение и оплакване от страна на турските власти да Ви обвиняват в разни подстрекателства“¹².

През 1904 г. министър-председателят ген. Рачо Петров признава, че назначението на търговските агентства „не е собствено само търговско, но, до известна степен, и политическо“ и по своята същност те всъщност „не са търговски бюра, тяхното назначение е съвсем друго“¹³.

Обобщение за важността им дава и българският дипломат Димитър Йоцов, нагърбил се със задачата да предложи реформи в консулската служба: „Нашата консулска служба от учредяването на същата до Балканската война покриваше съвсем други задачи и бъдащата наша политическа история ще ѝ даде съответната преценка. Обективите на нашата национална политика, които имаха своя фокус в Македония, диктуваха на българските правителства да съсредоточат вниманието си в това направление и да създадат от консулските ни мисии там един истински политически институт с национални задачи“¹⁴.

Впрочем политически е и характерът на консулствата на великите сили в османска европейска Турция. В течение на XIX в. от центрове, ангажирани с икономическото развитие на региона, те скоро се превръщат в наблюдателни пунктове за балканските работи. Чуждите консули започват да се занимават по-малко с местните пазари и защитата на капитулациите и

¹¹ *Карайовов, Т.* Материали за изучаване Одринския виляет. – СБНУНК, кн. XIX, 1903, с. 162. Изданието е достъпно онлайн на <http://strumski.com/biblioteka/?id=371> (08.10.2018; 12:32).

¹² ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1553, л. 3 – София, 6 април 1900 г., окръжно от МВРИ до БТА.

¹³ Стенографически дневници на XIII ОНС, II РС, XVIII 3, 14.XII.1904, с. 1277, 1289.

¹⁴ ЦДА, ф. 139К, оп. 1, а.е. 208, л. 1 – Извлечение от проекта на Д. Йоцов за преустройството на консулската служба, февруари 1918 г.

посвещават основната част на донесенията си на политическото развитие на поверената им област¹⁵.

Затова е естествено, че още със създаването на българските търговски агентства се ражда и концепцията за военноразузнавателната им функция. Щабът на армията разчита първоначално на сведенията, получени от търговските агенти, а впоследствие привлича неофициално и секретарите на ведомствата да сътрудничат на военното разузнаване¹⁶.

Въобще темата за търговските агентства/консулства на България вълнува твърде много съвременниците. В Народното събрание пространни дебати са посветени именно на бъдещето на тези институции. Дори когато откриването на някоя легация се поставя под съмнение, то ползата от консулствата за развитието на България е единодушно призната¹⁷.

НАЧАЛОТО: ВДЪХНОВИТЕЛИ И ПРЕГОВАРЯЩИ

След официалното признаване на княз Фердинанд за законен български владетел през февруари 1896 г. темата за откриването на български търговски агентства в европейска Турция отново излиза на дневен ред.

Пръв вдъхновител и изпълнител на идеята в новите условия е, разбира се, министър-председателят и външен министър д-р Константин Стоилов. Още през март с.г. той инициира постъпки по темата пред Ниази бей, османски комисар в София. Дългоочакваният отговор идва едва през август, като се съобщава само, че Портата взема предвид желанието на българското правителство да назначи агенти в Дедеагач и Мустафа паша с резиденция в Одрин¹⁸, а самото разрешение за това идва чак на 30 ноември 1896 г.¹⁹ Прави впечатление обаче, че княжеското правителство още през

---

¹⁵ *Lory, B.* Un poste consulaire en Macédoine, Bitola-Monastir, 1851–1912. – Cahiers balkaniques [En ligne], 38–39, 2011, mis en ligne le 06 décembre 2011, consulté le 10 octobre 2018: <https://journals.openedition.org/ceb/849>

¹⁶ Повече по темата вж.: *Елджров, Св.* Към историята на българското военно разузнаване в Османската империя и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1895–1908). – Военноисторически сборник, 1990, кн. 2, с. 3–24. Към края на XIX в. секретарите на търговските агентства са неофициално привлечени като сътрудници на военното разузнаване. В началото на XX век започва и изпращането на български офицери с ранг на втори или трети секретар към търговските агентства.

¹⁷ *Благовестин.* Нашите консулства. – Юридически преглед, год. XVIII, 15 апр. 1910, кн. 4, с. 210. Зад псевдонима „Благовестин“ стои Янко Пеев, служител в МВРИ и секретар на търговското агентство в Солун, впоследствие български пълномощен министър в Албания (1936–1940), Египет (1940–1942) и Япония (1942–1944).

¹⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 26 – Вербална нота № 183 на Ниази бей до МВРИ, 1 август 1896 г.

¹⁹ Пак там, л. 36 – София, 30 ноември 1896, Ниази бей до д-р К. Стоилов.

октомври, месец и половина преди получаването на официалното съобщение от страна на Портата, номинира за първи свой търговски представител в Одрин Петър Матеев, бивш директор на пощите и телеграфите²⁰. Желанието за неговото назначение в Одрин демонстрира и нарасналото самочувствие на българската държава, която вече не се задоволява с исканото през 1891 г., а насочва амбициите си към много по-важния, намиращ се в хинтерланда на Цариград, град Одрин.

Протоколната рамка на представителството е разписана от Георги Вернаца. Французин от католическо вероизповедание, роден в Одрин, но натурализиран българин, той е привлечен към ведомството още през 1881 г. първоначално като началник на отделение за френската кореспонденция, а впоследствие и директор на дипломатическата кореспонденция и церемониала (1897). Веднага след номинирането на Петър Матеев за княжески търговски агент в Одрин, Вернаца формулира и първите инструкции до българския представител. Те са особено важни, защото от конкретния случай в Одрин ще зависи и третирането на останалите български пратеници в европейска Турция. Правилата са подробно разписани и всъщност задават формулата за прием на представител на суверенна държава²¹.

Няколко месеца по-късно, през април 1897 г., Портата отстъпва и по останалите искания: София получава разрешение за разкриването на нови търговски агентства в Солун, Битоля и Скопие²². По-късно същия месец

---

²⁰ Държавен вестник (ДВ), бр. 275, 14 дек. 1896. Матеев е назначен с княжески указ № 115 от 14 октомври 1896.

²¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 5–6 – 26 ноември 1896, Предварителни инструкции, дадени на г. Петър Матеев, български търговски агент в Одрин, съставени от Вернаца. Според инструкциите Петър Матеев трябва да отправи писмо до валията и да помоли да бъде приет. След като получи писмен или официален устен отговор (предаден от драгомана), ще направи визита във фрак и декорации, ще съобщи за назначението си и ще произнесе обикновените куртоазни думи за случая. Очаква се валията да му върне посещението в близките 24 часа. Едва след тези разменени визити Матеев ще посети и чуждестранните консули в града. След като наеме резиденция, очаква се да сложи на входната врата националния герб, що се отнася до знамето, то за това ще получи последващи инструкции. По отношение на служебните му атрибуции Матеев е съветван да се позовава на нотата на Греков от 1892 г.

²² Интересно е да се отбележи, че първоначално османското правителство одобрява само назначеното лице в Солун, защото Скопие и Битоля не били търговски центрове. Но д-р Константин Стоилов успява да убеди Портата, че номинациите в другите два града ще успокоят местното българско население и ще помогнат България да държи лоялно поведение спрямо сюзерена. Вж.: Документи за българската история. IV. Документи из турските държавни архиви (1863–1909). Част II. Подбрал *Панчо Дорев*. С., 1942, с. 155 (№ 258).

номинираните търговски агенти се представят на респективните власти и заемат постовете си²³.

Активна страна в процеса на откриване на търговски агентства е и българският дипломатически агент в Цариград Димитър Марков. Съмишленик на д-р Константин Стоилов, член на Народната партия и адвокат по професия, той е подходяща кандидатура за дипломатическия пост в имперската столица. Завършил Роберт колеж, както министър-председателят д-р Стоилов, Марков познава живота в Цариград и е подготвен за контакта с османските управляващи. По време на своята мисия, освен изпълнител на волята на правителството си, Марков сам дава предложения за разширяване на консулската мрежа. Така през март той предлага като противовес на сръбската пропаганда и в отговор на новооткритото сръбско училище в Битоля там да се създаде и княжеско търговско агентство²⁴. Скоро след това Марков отново проявява инициативност и поставя въпроса за търговско агентство в Кавала²⁵. През есента на 1897 г. османското правителство дава разрешение за откриването на четири нови български търговски агентства – в Сяр, Драма-Кавала, Родосто и Цариград²⁶. Отстъпчивостта на Портата по въпроса за българските търговски агентства е следствие от напрегнатите отношения с Гърция и избухналата през пролетта на 1897 г. Гръко-турска война за о. Кипър. Българската дипломация се възползва от възникналата криза, за да постигне отстъпки за българското население в Македония и Одринско.

Важно е да се отбележи, че Димитър Марков е идеолог и на създаването на княжеско търговско агентство в османската столица. Още с пристигането си в Цариград той рапортува до своето правителство за нуждата от подобно представителство в града. След като кабинетът в София усвоява идеята му, той излага в пространен доклад мотивите за съществуването на подобно учреждение. Той вижда ролята на българското търговско агентство в Цариград „от естество съвършено различно от онова на търговските ни агентства в другите градове на Турската империя“. Като

²³ Матеева, М. Консулските отношения..., с. 105.

²⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1125, л. 1 – Цариград, 26 март 1897, Д. Марков до МВРИ. Усърдието му е оценено от монарха, който парафира одобрително доклада му: „Браво!“

²⁵ Пак там, л. 28 – Цариград, 15/27 май 1897, Д. Марков до МВРИ: след като подава нота за агреирането на Урумов в Сяр, пише: „Ползувах се от случая да искам търговско агентство и за Кавала, тъй като подуших, че сърбите мерят и там да отворят консулство“. Търговското агентство в Кавала съществува за кратко през 1898 г., но през есента на с.г. е закрито по бюджетни причини (вж. ЦДА, ф. 335К, оп. 1, а.е. 42, л. 1).

²⁶ Стателова, Е., Р. Попов, В. Танкова. История на българската дипломация 1879–1913. С., 1994, с. 249.

важен търговски център от общоевропейско значение, Марков предвижда, че Цариград ще бъде „...рано или късно Калифорния за българските търговци и индустриалци. Оттук ще се черпят жизнените сили за нашето икономическо благосъстояние“²⁷.

ПЪРВОНАЧАЛЕН РЕКРУТ И УПРАВЛЕНИЕ НА АГЕНТСТВОТА

Подборът на подходящ персонал е важен за функционирането на търговските агентства. София няма прецедент с подобен тип служители, а и все още страда от липса на достатъчно подготвени кадри за този род назначения. Основната отговорност за номинациите носи министър-председателят и външен министър д-р Константин Стоилов, който обаче не е сам пред това предизвикателство. Наличните документи свидетелстват и за влиянието, което дипломатическият агент в Цариград Димитър Марков оказва върху министерските номинации.

Първият български търговски агент, който пристига в европейска Турция, е Петър Матеев. Изборът му не е случаен: той е съученик на Стоилов в Роберт колеж и негов колега и довереник в мисията по търсене на български княз в Западна Европа през 1887 г.²⁸ Като бивш секретар на главния управител на Източна Румелия Алеко паша и високопоставен държавен чиновник, Матеев се е доказал като надежден, решителен и безкомпромисен служител. Д-р Константин Стоилов съзнателно го изпраща пръв в европейските вилаети, познавайки го добре и разчитайки, че той ще си осигури добър прием пред турската власт и няма да позволи да бъде унижен. Така посрещането на Матеев ще се превърне в очаквания прецедент за последващото добро третиране на княжеските агенти в османска Турция.

И докато министър-председателят избира първия, който ще заяви българското търговско присъствие в империята, то дипломатическият агент в Цариград също оказва влияние върху правителствените номинации. След като съобщава, че великият везир одобрява кандидатурата на Атанас Шопов за агент в Солун, Марков предлага Йордан Хаджипетров за Скопие (като запознат с вилаета) и Константин Хаджидимитров за Дедеагач,

²⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1125, л. 74–77 – Цариград, 4 ноември 1897, Димитър Марков до МВРИ. В сериозно обоснования доклад Марков разсъждава и за качествата на лицето, което ще бъде назначено за търговски представител в града, за неговата компетентност. На поста е назначен Манол Стефанов, а Цариградското търговско агентство е открито на 23 април 1898 г.: вж. ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1266, л. 15–16.

²⁸ Повече по темата вж.: *Стоянович, П.* Междуцарствието, кризата и битката за българския трон (1886–1887). Солисти и статисти – от Батенберг до Кобург – с поглед върху медийното им отразяване. С., 2017, с. 84–107.

„когото настоятелно Ви препоръчвам“. Решително и може би в някаква степен изненадващо е предложението за назначаването на Никола Стойчев в Битоля – „бивший министър, мисля би бил от голяма полза“²⁹.

През април Високата порта признава Никола Стойчев, Йордан Хаджипетров за търговски агенти съответно в Битоля и Скопие, както и Константин Хаджидимитров³⁰. Както се вижда, кабинетът в София напълно е възприел предложенията на своя представител в Цариград.

В началото на следващия месец, след като добива разрешението на своето правителство да ходатайства за търговско агентство в Сяр, Димитър Марков отново дава своите лични номинации за поста³¹. Новото назначение в Битоля през 1898 г., след смъртта на титуляря, е отново по ходатайството на Димитър Марков³².

Любопитен, но може би частен случай е твърдението на серския агент Петър Иванов, че номинацията му се дължи на личното благоволение на княза, не и на желанието и волята на голяма част от тогавашните министри³³.

Изводите, които можем да направим около първоначалните дипломатическите номинации, са особено интересни и са ярко свидетелство за влиянието на междуличностните връзки по линия на „принципа на вратовръзката“³⁴, а именно приятелските контакти от времето на ученическите или студентските години. Особено ярко в случая се откроява нишката „Роберт колеж“. Добре позната е историята за „златния български клас“ на училището от 1871 г., един от чиито възпитаници е д-р Константин Стоилов³⁵. Настоящата тема обаче ни позволява да потвърдим и задълбочим своите изводи за значимата и забележителна роля, която колежът упражнява в изграждането на следосвобожденския ни политически елит.

Д-р Константин Стоилов още през 1880 г. съдейства на Димитър Марков да добие стипендия за Роберт колеж и го покровителства, докато завършва висшето си образование във Франция. В знак на признателност

²⁹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1125, л. 2 – Цариград, 27 март 1897, Д. Марков до МВРИ.

³⁰ Пак там, оп. 21, а.е. 413, л. 18 – София, 22 април 1897, Ниази Бей до д-р К. Стоилов.

³¹ Пак там, оп. 1, а.е. 1125, л. 25 – Цариград, 13/25 май 1897, Д. Марков до МВРИ.

³² Пак там, ф. 600К, оп. 1, а.е. 1158, л. 6 – Цариград, 3 октомври 1898, П. Михайлов до д-р К. Стоилов.

³³ Пак там, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1415, л. 7 – Сяр, 22 януари 1899 г., П. Иванов до МВРИ.

³⁴ За „принципа на вратовръзката“ сред българския политически елит вж. *Парушева, Д.* Правителственият елит на Румъния и България втората половина на XIX и началото на XX век. Социална история. С., 2008, с. 173–176.

³⁵ Повече по темата вж.: *Танкова, В.* За ролята на Роберт колеж в биографията на неговите възпитаници. – В: Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.и.н. Димитър Игнатовски. Шумен, 2005, с. 119–126.

Марков остава един от неговите най-верни съмишленици и безкористни адмиратори³⁶. Димитър Марков, от своя страна, препоръчва на своя шеф други двама възпитаници на Роберт колеж – Йордан Хаджипетров и Константин Хаджидимитров. С вече назначения Петър Матеев на ключови позиции в българската дипломатическа мрежа се оказват петима възпитаници на американското училище в Цариград. Номинацията на Никола Стойчев добавя още един англоезичен с подобно на гореизброената петорка образование. Разбира се, във всичките случаи би могло да се спекулира каква точно е тежестта на „линията на вратовръзката“ в политическата номинация, но сведенията от документацията единодушно водят размишленията в тази посока. Димитър Марков завършва Роберт колеж през 1882 г., а Йордан Хаджипетров и Константин Хаджидимитров – съответно през 1880 и 1883 г. Според училищните списъци Марков е в един курс с Хаджипетров, засичат се в колежа и с Хаджидимитров³⁷. От друга страна, предложеният от Марков Никола Стойчев е съученик с Петър Матеев в протестантския колеж в Малта. Връзките между изброените и фактът, че всички са англо-американски възпитаници, дават основание да се подозира връзка по линия на протестантското образование, съществуването на англоезични кръгове, лобиращи един за друг, и бъдещите изследвания, надявам се, само биха потвърдили подобни наблюдения.

Беглият поглед върху профила на първите търговски агенти показва, че повечето от тях са свързани с Османската империя, било заради своя произход, място на обучение или професионална кариера. Важно е, че те са познати сред османците, недискредитирали се с неудобно поведение пред турците. Най-възрастният от агентите, Никола Стойчев, е английски възпитаник, дългогодишен служител в английска компания, експлоатираща железопътната линия Русе – Варна до 1879 г. (тогава на османска територия). Възпитаниците на Роберт колеж Петър Матеев и Константин Хаджидимитров имат дългогодишен професионален стаж в османската столица – единият като високопоставен служител в английската поща, другият – като търговец. За Йордан Хаджипетров също има косвени сведения, че е запознат със Скопския вилает, но той твърде скоро подава оставка. Атанас Шопов е дългогодишен секретар на Екзархията в Цариград, преди

---

³⁶ За ролята на д-р К. Стоилов в професионалната кариера на Димитър Марков вж.: ЦДА, ф. 600К, оп. 1, а.е. 1156, л. 24–25 – Цариград, [1899] – Димитър Марков до д-р К. Стоилов.

³⁷ Димитър Марков учи в Роберт колеж между 1876 и 1882, Йордан Хаджипетров – от 1876 до 1880, а Константин Хаджидимитров – 1878–1883. Данните са взети от *Събев, О. Роберт колеж и българите*. С., 2015, с. 371, 384, 393.

да заеме своя пост в Солун. По-особен е случаят с Димитър Ризов, който е родом от Битоля, но е и тясно свързан с дейците на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Може да се обобщят две важни неща за Стоиловите номинации. Първо, те са дълготрайни. Атанас Шопов остава на своя пост в Солун до избухването на Междусъюзническата война през 1913 г. Петър Матеев ръководи агентството в Одрин в продължение на седем години, до началото на 1904. Мисията на Константин Хаджидимитров в Дедеагач приключва със закриването на агентството по бюджетни причини през 1901 г. Петър Михайлов също остава в Битоля в продължение на четири години, до 1902. И второ, това са представители с тежест, със солидна професионална биография зад гърба си, били в контакти с османските управляващи среди. Повечето от тях са учили в Цариград. Правителството разчита на техния собствен авторитет, който да им помага в изпълнението на дейността им като търговски агенти.

Първото десетилетие на ХХ в. представя една по-различна картина на представителството. Начело на агентствата застават добре образовани млади мъже, възпитаници предимно на западни университети, започнали професионалната си кариера в МВРИ като секретари. Деветима сред общо 21 представители за целия изследван период са такива: Недко Семенов, Недялко Колушев, Тодор Недков, Петър Михайлов, Георги Стоев, Георги Кожухаров, Иван Икономов, Живко Добрев, Стефан Кукурлиев (последните двама започнали кариерата си като драгомани).

Що се отнася до професионалния профил на останалите, вижда се, че българското правителство толерира в своите номинации бившите учители и предишните окръжни управители. Осем от търговските агенти, преди да поемат поста си, са били учители (Тодор Недков, Тодор Пеев, Петър Иванов, Недялко Колушев, Георги Кожухаров, Андрей Тошев, Недко Семенов и вероятно Йордан Хаджипетров); Атанас Шопов като главен секретар на Екзархията също е пряко ангажиран с учебното дело. Трима са бившите окръжни управители: Петър Иванов, Тодор Пеев и Георги Кожухаров, опитност, която без съмнение ще им е от полза в новата длъжност. Така например Тодор Пеев е бил окръжен управител на Златишко, Кюстендилско, Варненско, Плевенско и Свищовско; Петър Иванов³⁸ – в

---

³⁸ Научен архив на Българската академия на науките (по-нататък НА–БАН), ф. 60, а.е. 1, л. 4–24 – *Стоянович, Г. Т.* Петър Иванов. Слово (сказка), изнесено по случай 55-годишния му юбилей на 29 април 1923 г. [28 април 1923, Стара Загора].

Бургас, Хасково, Кюстендил, Видин, Шумен; Георги Кожухаров – казанлъшки околийски началник, помощник-градоначалник на София.

КОНТАКТИ С ТУРСКИТЕ ВЛАСТИ

Проектираната визита на Матеев, съобразно инструкциите на Вернаца, при одринския валия минава по предписание³⁹, но по-нататък започват трудностите. Скоро се разбира, че валията няма инструкции относно положението и атрибуциите на княжеския търговски агент, а единственото писмо, което му изпраща, е на турски език⁴⁰. Подобни сведения идват и от Дедеагач, откъдето Константин Хаджидимитров съобщава, че мютесарифът му върнал писмо, съобщавайки, че то трябва да е на турски⁴¹. За българските управляващи става ясно, че признаването на княжеските търговски агенти няма да е лесна работа. За момента обаче правителството в София се фокусира върху придобиването на повече възможни представителства в европейска Турция и оставя дипломатическото регулиране на въпроса за по-късно⁴².

Същевременно в Цариград се водят преговори между Портата и княжеския представител за решаването на въпроса за атрибутите на търговските представители. Османците желаят да свикат вътрешна комисия за вземането на решение, докато София настоява да участва в обсъжданията. Разминаването във вижданията на двете страни обрича разговорите на неуспех⁴³.

Докато чака, София решава да спечели правата си, следвайки политиката на свършения факт. В една добре съгласувана акция на 2 май, по повод имения ден на престолонаследника княз Борис, Петър Матеев издига

³⁹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1115, л. 6–8 – Одрин, 9 януари 1897, П. Матеев до МВРИ.

⁴⁰ Пак там, оп. 21, а.е. 703, л. 2–2а – Одрин, 26 февруари 1897, П. Матеев до МВРИ.

⁴¹ Пак там, л. 7 – Дедеагач, 6/18 юни 1897, К. Хаджидимитров до МВРИ.

⁴² В този смисъл интересно е мнението на Вернаца, което очевидно заляга във външнополитическата стратегия на правителството: „В момента сме в преговори с Портата да получим разрешение за откриването на три нови поста за търговски агенти (Солун-Битоля-Скопие). Имайки предвид това, смятам, че би било по-добре да получим първо съгласието на Портата в това отношение, да определим нашите агенти, да ги утвърдят и признат и да ги изпратим да заемат постове си. След това винаги ще имаме време да изискваме изпълнението на клаузите относно атрибутите на османските и българските агенти на базата на реципрочността и истинското равенство в отношенията. Фактът, че Портата е утвърдила и официално признала нашите агенти, ще доведе съответно до признанието на техните атрибути, еквивалентни на тези на османските агенти“ (изложението е на фр. ез.). – ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 43 (Бележка на Вернаца, 23 юни 1897).

⁴³ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 40–41 – София, 17/29 юли 1897, МВРИ до Д. Марков; 17/29 юли с.г., Д. Марков до МВРИ.

българското знаме над агентството в Одрин. Актът, по донесението му, се извършва по мирен начин, след водосвет в агентството, в присъствието на няколко българи⁴⁴. Скоро актът е последван и от останалите колеги на Матеев след специална инструкция от МВРИ⁴⁵. Недълго след повдигнатата преписка е извършен нов пробив: пак Петър Матеев издига държавния герб над главния вход на Одринското агентство⁴⁶. Отново следва циркуляр до останалите търговски представители да последват примера на Одрин.

За съжаление обаче тези актове на княжеските търговски агентства не довеждат до единодушното им утвърждаване от османската власт, нито донасят позитиви по отношение на атрибутите на българските представители. Макар България да се опитва да постави сюзерена си пред свършения факт, Портата не само протака утвърждаването им, но и бави възприемането на единни правила относно третирането на търговските агенти на васалната държава. Липсата на разписан регламент дава основание на османските местни власти да злоупотребяват с поведението си спрямо княжеските търговски агенти и да създават различни пречки пред нормалното им функциониране⁴⁷.

Линията на отстояване на националната самостоятелност не приключва с падането на д-р Стоилов от власт. В това отношение той се радва на пълна приемственост от своите колеги. През лятото на 1900 г. в Цариград е свикана смесена двустранна комисия, която да разисква висящите въпроси между България и Османската империя. Министър-председателят и външен министър Тодор Иванчов снабдява българските делегати с подробни инструкции за водене на преговорите и сам в София търси съдействието на османския комисар по вакъфите Неджиб Мелхаме да предаде българските интереси в Цариград. Сред спорните точки е и темата за паспортите, границата и атрибутите на княжеските търговски агенти⁴⁸. За съжаление и този път договореност по темата не е постигната.

⁴⁴ Пак там, оп. 1, а.е. 1125, л. 14–15 – Одрин, 2 май 1897 г., Петър Матеев до МВРИ.

⁴⁵ Пак там, л. 17 – София, 7/19 май 1897 г., МВРИ до търговските агенти в Солун, Битоля, Скопие и Дедеагач.

⁴⁶ Пак там, л. 50 – Одрин, 21 юни 1897 г., Петър Матеев до МВРИ.

⁴⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1551, л. 6 – Сяр, 30 януари 1901, Ст. Кукурлиев до МВРИ съобщава, че е получил писмо от мютесарифина, който го приканва да изпраща всичките си официални документи на турски език. Шопов от Солун съобщава, че новоназначеният солунски валия не само не изпраща циркуляр за назначението си, но и заявява, че императорското правителство не ще има писмени официални сношения с българското агентство: Пак там, л. 24 – Солун, 17 май 1901, А. Шопов до Ив. Ст. Гешов.

⁴⁸ ЦДА, ф. 3К, оп. 8, а.е. 84, л. 11 – шифрована телеграма на Т. Иванчов до монарха, 3 юни 1900.

Трудностите с турските власти продължават през целия период до обявяването на независимостта. През 1906 г. дипломатическият агент в Цариград изисква сведения от колегите си търговски агенти за третирането им от местните власти. Данните са нужни на българските делегати по ревизирането на митническите изменения от 1900 г., като се очаква те да уредят въпроса за регулиране на правата на княжеските търговски агенти в Турция⁴⁹. Отговорът на един от търговските агенти най-добре обобщава десетилетното отношение на османската власт към княжеските представители: местните власти оспорват всички техни права, защото не съществува една определена и приета от двете страни основа, която да урежда отношенията; аргументите и прецедентите не важат и нямат никаква сила и значение; агентството и персоналът ту са придобивали и упражнявали известни права, ту са били лишавани от тях. Предложенията за издействането на права допълва картината на несносното положение на княжеските чиновници: кореспонденцията им не е неприкосновена, не могат да приемат и изпращат шифровани депеша, пратките от чужбина се облагат с мито, не им признават издаваните паспорти и пасаванти и визирането им и др.⁵⁰

Видно е, че в случая със старите васали на Османската империя преговорите за откриването на български търговски агентства минава през множество пазарлъци. Империята предпочита, за да съхрани авторитета си, да запази един временен *модус вивенди* в двустранните отношения, който често води до неразбирателство между страните⁵¹.

СЛУЧАЯТ „СЯР“

В своята реч пред Народното събрание през есента на 1898 г. д-р Константин Стоилов дава разяснения по външната политика на България. В изложението той акцентира на ползите, придобити от отношенията със съюзерена, сред които са упоменати и откритите нови седем търговски агентства в европейска Турция⁵². Той обаче не смята да уведомява народните представители за огромните трудности, при които съществуват кня-

⁴⁹ ЦДА, ф. 335К, оп. 1, а.е. 325, л. 3 – Цариград, 24 април 1906, Гр. Начович до П. Патеv.

⁵⁰ Пак там, л. 7–8 – Скопие, 9 юни 1906, [Павел Патеv] до Гр. Начович.

⁵¹ *Kuneralp, S. Le service consulaire ottoman au XIXe siècle.* – In: *Consuls et services consulaires au XIXe siècle/Die Welt der Konsulate im 19. Jahrhundert/Consulship in the 19th century.* Eds. Jörg Ulbert, Lukian Prijac. Hamburg, 2010, p. 435.

⁵² *Д-р К. Стоилов. Речи. С., 1939, с. 339* – „Ние ще черпим сила и насърчение от резултатите, които получаваме“, реч от 30 октомври 1898 г. пред IX ОНС.

жеските представителства, както и факта, че две от тях не са официално признати от османската власт (тези в Цариград и в Сяр).

Проблемите в двустранните отношения във връзка с новооткритите агентства се виждат особено ярко в случая със Сяр. През пролетта на 1898 г. Петър Иванов, бивш окръжен управител, е избран за поста⁵³ и инструктиран да замине, без да е получил агреман от османското правителство. По път за местоназначението си той посещава валията в Солун, а в Сяр се представя и на мютесарифина, но и двамата му съобщават, че нямат известие за неговото назначение. Иванов разбира, че с него няма да се влиза в официални сношения, докато не се получи вест от Цариград⁵⁴.

До 19 август (султановия празник) е третиран вежливо, но когато за празника получава инструкции от дипломатическия агент в Цариград да вдигне народното знаме, той предизвиква негодуванието на местната власт, започват се приписки, а в агентството пристига полиция, която изисква свалянето на знамето⁵⁵. Изострянето на отношенията с местната власт и натискът, оказван върху княжеското агентство, предизвиква ответната твърда реакция на българското правителство. П. Иванов получава заповед от Д. Марков, одобрена от министър-председателя: „Вие трябва всяка неделя и всякой празничен ден да вдигате българското знаме в чест на двете правителства. Всякой, който се осмели да посегне върху това наше знаме, трябва на място да бъде застрелян“⁵⁶. Паралелно българските власти не престават да настояват за признаването на търговското агентство пред Портата⁵⁷. През цялата следваща 1899 година положението на Петър Иванов в Сяр продължава да бъде все така екстремно и той отново търси съдействието на новото правителство в София или за категоричното му припознаване от Портата, или за преместването му, ако е пречка, и за номинирането на друго лице, припознато от Портата⁵⁸.

През април 1900 г. П. Иванов пак има проблеми с местните власти, които отново заявяват, че няма право да издига знаме и герб. Нещо пове-

⁵³ ДВ, бр. 71, 1 апр. 1898.

⁵⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1415, л. 5–8 – Сяр, 22 януари 1899 г., П. Иванов до МВРИ.

⁵⁵ Пак там, оп. 1, а.е. 1266, л. 80–83 – Сяр, 15 септември 1898, П. Иванов до МВРИ.

⁵⁶ Пак там, л. 98 – телеграма от Д. Марков до П. Иванов, предадена от д-р К. Стоилов, 19 септември 1898.

⁵⁷ Пак там, л. 53, с. 111–112, 165. Често в контактите си с Портата Княжеството също оказва натиск. Така през ноември 1898 г. Д. Марков приема съобщението на правителството в София за агреирането на Максим ефенди за османски търговски агент, но предлага в замяна и от българска страна да искат екзекватура за търговските агенти в Цариград и Сяр.

⁵⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1415 – Сяр, 2 ноември 1899, П. Иванов до МВРИ.

че, турските власти привикват председателя на българската община отец Методий и директора на българското училище Михайлов, забраняват им да ходят в търговското агентство и заявяват, че Иванов е „един бунтовник човек“⁵⁹. В отговор българското правителство потвърждава заповедта за застрелване на всеки, който се опитва да докосне знамето, а новият министър-председател и външен министър Тодор Иванчов инструктира дипломатическия агент в Цариград да заяви в Илдъза, че каквато обида се нанесе на търговския агент в Сяр, по същия начин ще се отговори спрямо турските представители в България⁶⁰. Османските власти обаче не само засилват натиска, като налагат ограничения в пощенските услуги, а и изпращат нота до българското правителство с искане за окончателното закриване на сярското агентство⁶¹.

Още преди съобщението от великия везир властите в София са взели решение за смяна на княжеския представител⁶² и сега енергично отхвърлят закриването на агентството с аргумента, че три години Портата го признава за съществуващо⁶³. Постъпките на дипломатическия агент в Цариград имат успех и в крайна сметка канцлерът на агентството Стефан Кукурлиев е признат за управляващ⁶⁴. Новият агент се представя на мютесарифина на 22 май, който го приема вежливо, но частно; седмица покъсно е получена телеграма от солунския валия за официалното му признаване за управляващ серското агентство⁶⁵. На практика признаването на агентството става с приемането на печат за тескере на г-жа Самарова, съпруга на драгомана, и с официалното приемане на Кукурлиев от мютесарифина Джемал бей⁶⁶.

Подобно отношение на османските власти се наблюдава и в Битоля. Местната власт търси начини да се отърве от княжеския там търговски агент Петър Михайлов, обвинен, че е замесен в убийството на поп Ставри. Разбира се, това е сериозно обвинение, османската власт изпраща някол-

⁵⁹ Пак там, а.е. 1418, л. 21–22 – Сяр, 11 април 1900, П. Иванов до Ив. Ст. Гешов.

⁶⁰ Пак там; също и л. 33 – София, 15 април 1900, МВРИ до Ив. Ст. Гешов.

⁶¹ Пак там, л. 67 – Цариград, 8 май 1900, Ив. Ст. Гешов до МВРИ. Получил нота от великия везир със следното съдържание: „Понеже длъжността на лицето, назначено без разрешение за български търговски агент в Сяр няма да се припознава, чест имам да Ви явя, че това агентство трябва да се закрие напълно и окончателно“.

⁶² Пак там, л. 64. Съобщение на Т. Иванчов до Ив. Ст. Гешов за назначаването на Ст. Кукурлиев, канцлер в Цариград, на серския пост, 6 май 1900 г.

⁶³ Пак там, л. 76 – София, 10 май 1900, Т. Иванчов до Ив. Ст. Гешов.

⁶⁴ Пак там, л. 86 – София, 17 май 1900, Т. Иванчов до Ив. Ст. Гешов.

⁶⁵ Пак там, л. 91–92 – Сяр, 31 май 1900, Ст. Кукурлиев до МВРИ.

⁶⁶ Пак там, л. 94–95; 106.

кократно ноти до българското правителство с искането за „вдигането“ на представителя от Битоля, но самият Михайлов, след като отрича обвинението, споделя: „... На човека минава през ум още, че турските власти може би умишлено устройват такива обвинения против княжеските агенти, за да ги направят невъзможни, каквито се стараят да направят и българските архiereи, общински председатели и учители...“⁶⁷.

ОТНОШЕНИЯ С ЧУЖДИТЕ КОНСУЛСКИ ВЛАСТИ

Българските власти са притеснени от нежеланието на Портата да признае атрибутите на княжеските търговски агенти в страната. След като не успява да се споразумее с Портата в Цариград, българското правителство се обръща с циркуляр до чуждите дипломатически агенти в София. В него правителството съобщава за назначението на търговските агенти в Европейска Турция и моли настоятелно те да бъдат добре третираны от своите колеги⁶⁸. Желанието е удовлетворено първо от Великобритания, чийто посланик в Цариград дава инструкция на своите консули в Европейска Турция⁶⁹. Подобни наставления получава и френският вицеконсул в Одрин, който заявява на Матеев, че го възприема за консул⁷⁰.

В по-голямата част от случаите обаче княжеските търговски агенти разчитат на личните си качества и положението си в консулското общество. Често личните взаимоотношения се дължат на лични симпатии и персонална добронамереност, отколкото на нарочни инструкции по официален път. Така Петър Матеев поддържа добри връзки с руските консулски представители в Одрин. Те са неизменни и единствени сред колегите гости на празнуването на княжеските празници в агентството по време на водосвета⁷¹, докато другите чуждестранни агенти са приемани през деня. От друга страна обаче, руският консул в Битоля в продължение на почти две години не влиза в официални отношения с българските представители, поради липса на конкретни инструкции⁷². Всъщност

⁶⁷ Пак там, а.е. 1531, л. 9 – Битоля, 18 октомври 1900, П. Михайлов до Ив. Ст. Гешов.

⁶⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 65 – Циркуляр до чуждите дипломатически агенти в София, 16 септември 1897 г.

⁶⁹ ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 84 – София, 20 октомври 1897 – британско агентство до МВРИ.

⁷⁰ Пак там, л. 98 – Одрин, 26 ноември 1897, П. Матеев до МВРИ.

⁷¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1576, л. 5–6; а.е. 1811, л. 17–18 – рапорти за празнуване на княжески празници през 1900 и 1902 г.

⁷² ЦДА, ф. 331К, оп. 1, а.е. 42, л. 2, 3 – рапорти от Битоля, 27 април 1900 и 31 октомври 1901 г., БТА до МВРИ.

ролята на руските консули е по-скоро неблагоприятна за княжеските търговски представителства. През пролетта на 1900 г. постъпват оплаквания от валиите срещу българските търговски агенти, „които не се занимавали освен с политика и с разни подстрекателства и били напълно солидарни с действията и агитациите на македонските комитети.“. Скоро се разбира, че възраженията са конкретно срещу солунския, одринския и серския представител и те са изразени от руския посланик пред дипломатическия агент в Цариград⁷³. Скопският агент също не е пощаден. Той обаче в писмо до МВРИ хвърля вината на руските консули в Солун, Битоля и Скопие, които „като че имат специални инструкции да съдействат с особено усърдие на сърбите и да игнорират самото съществуване на българе в Македония“⁷⁴. Благодарение на застъпничеството и молбата на българското правителство, в крайна сметка руският посланик в Цариград Зиновиев обещава, че ще препоръча на руските консули в европейска Турция да влязат в официални или дори дружелюбни отношения с българските търговски агенти⁷⁵. Специално в Скопие двустранните контакти остават враждебни до 1901 г., когато през пролетта в града пристига Данаил Юруков, новият български търговски агент. Той е номинация на управляващата тогава в България русофилска Прогресивнолиберална партия и главната му инструкция е да спечели приятелството на руския консул там⁷⁶. Юруков успява да създаде близки отношения и да тушира за кратко напрежението между българи и сърби в града, но скоро е преместен в Сяр.

С по-недоброжелателно отношение се отличават представителите на балканските държави, по-специално тези на Сърбия и Гърция, основните съперници на българите в Македония. При назначаването на нови гръцки консули в Битоля и Сяр те нито пращат циркуляр, нито правят визита на княжеското агентство⁷⁷, а новоназначеният гръцки консул в Дедеагач с

---

⁷³ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1553, л. 2 – Цариград, 27 март 1900, Ив. Ст. Гешов до Т. Иванов.

⁷⁴ Пак там, л. 7–8 – Скопие, 15 април 1900 г., Т. Пеев до МВРИ.

⁷⁵ Пак там, л. 11 – София, 21 април 1900 г., окръжно от МВРИ до българските търговски агенти.

⁷⁶ Юруков, Д. Спомени из политическия живот на България. С., 1932, с. 220.

⁷⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1557, л. 18, 27 – Битоля, 4 октомври 1900 г., БТА до МВРИ; Сяр, 28 ноември 1900 г., Ст. Кукурлиев до Ив. Ст. Гешов.

встъпването си прекъсва съществуващите двустранни контакти⁷⁸. Подобен е случаят и със сръбския консул в Солун⁷⁹.

Необходимо е да се отбележи, че в някои от градовете почетните вице-консули на различни държави всъщност са по народност гърци, главни претенденти заедно със сърбите за влияние в Македония – факт, който обяснява враждебността им към българските търговски агенти⁸⁰.

БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВСКИ АГЕНТСТВА, ЕКЗАРХИЯТА И МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС

В европейска Турция княжеските търговски агентства не са единствените носители и защитници на българската национална идентичност. На територията на вилаетите действат, вече изградили солиден авторитет, две други организации, които покровителстват местните българи. Това са Екзархията и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Докато Екзархията е привърженик на възгледите за еволюционния път към свободата посредством просвета и духовност, ВМОРО защитава революционния път на борбата. На търговските агентства се пада не само трудната роля на балансатор между двете организации, но и на неформален коректив на тяхната дейност.

Когато Екзархията закъснява с организирането на учебното дело, търговските представители са първите, които рапортуват в София за съществуващите неуредици. Такъв случай например има през 1898 г., когато от Солун, Одрин и Скопие идват сведения, че откриването на учебната година закъснява, а български учители в края на август все още чакат назначенията си. В тази връзка министър-председателят инструктира дипломатическия агент в Цариград да обърне внимание на Екзарха да се вземат мерки, в противен случай българското правителство ще спре кредита на екзарха за учебно дело⁸¹.

---

⁷⁸ Пак там, оп. 21, а.е. 1419, л. 1 – Дедеагач, 9 октомври 1900, К. Хаджидимитров до МВРИ.

⁷⁹ Пак там, оп. 1, а.е. 1557, л. 24 – Солун, 24 ноември 1900 г., А. Шопов до МВРИ. При заемането на длъжността си Ненадович не изпраща циркуляр в княжеското търговско агентство, нито прави приетото посещение. Солунските сръбски генерални консули, с две изключения, игнорират съществуването на БТА и не влизат в никакви контакти.

⁸⁰ Такова е положението в Скопие по думите на агента Т. Пеев – ЦДА, ф. 333 к, оп. 1, а.е. 123, л. 2-3 – Дедеагач, 2 март 1900 г., К. Хаджидимитров до Атанас Шопов в Солун.

⁸¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1075, л. 229 – София, 12 септември 1898 г., д-р К. Стоилов до Д. Марков. Българското правителство ежегодно отделя средства за Екзархията и организираното и ръководено от нея просветно дело в Македония и Одринско.

Търговските агенти сигнализират и за евентуални злоупотреби с дарителски фондове, както и недобросъвестно управление на недвижима собственост от страна на Екзархията⁸².

Моралният авторитет на търговските агенти има тежест сред местното българско население във вилаетите. Те имат влияние при решаването на проблеми, свързани с отношенията между ученици и учители в гимназиите. Одринският представител П. Матеев е човекът, който успява да потуши бунта на гимназистите от гимназията „Д-р Петър Берон“, взели пример от съучениците си в Солун⁸³.

Интересен пример за взаимодействието между търговските представители и Екзархията е случаят, който може условно да се обозначи като „Киреч-къой“. Той разкрива как българските агентства в европейска Турция се явяват важни центрове в борбата на Екзархията да привлече в лоното си българските села и затова ще бъде по-подробно представен.

Още в през лятото на 1897 г. Атанас Шопов от Солун съобщава на своето правителство за селото Киреч къой, Солунска кааза, което все още не е признало върховенството на Екзархията. Селото е богато, голяма част от населението там намира препитанието си в България и служи за пример на повечето села в района, затова Шопов смята, че спечелването му за Екзархията ще бъде голям успех и ще доведе до присъединяването на повече населени места към българското църковно ведомство. Българският представител изпраща списък на пребиваващите в Княжеството киречкъойци с молба окръжните управители да употребят цялото си влияние, дори заплашвайки с административни мерки и наказания, да убедят селяните да минат под екзархийското ведомство⁸⁴. Политиката на солунския представител е препоръчана и на неговия колега в Скопие, комуто е внушено да предприеме подобни постъпки в неговия район⁸⁵. Държавната машина е задействана: окръжните управители в Княжеството говорят с киречкъойци в районите си, които проявяват благосклонно отношение към преминаването към Екзархията⁸⁶. Явно обаче, че след като се завръщат по родните си места, селяните забравят за даденото обещание – факт, който провокира

---

⁸² Пак там, а.е. 1745, л. 13–24 – Одрин, 12 февруари 1902 г., П. Матеев до МВРИ; *Карай-овов, Т.* Материали за изучаването..., с. 140–141.

⁸³ *Стрезова, А.* Живот, отдаден на България. – В: Петър Матеев. Автобиография, спомени, дейност. С., 2017, с. 48–49.

⁸⁴ ЦДА, ф. 335К, оп. 1, а.е. 31, л. 2–3 – писмо на А. Шопов до МВРИ, б.д.

⁸⁵ Пак там, л. 1 – София, 9 януари 1898, МВРИ до Д. Ризов.

⁸⁶ Пак там, л. 4–6 – София, 11 декември 1897, МВР до МВРИ.

българското правителство да взема по-строги мерки. То решава, че няма да визираща паспортите им и да ги пропуска да пристигат за работа в Княжеството, докато не подпишат прошение за признаването на духовното ведомство на Св. Екзархия. Солунският търговски агент търси съдействието на своите колеги в Одрин и Скопие, откъдето киречкьойци биха могли да опитат да преминат в България⁸⁷.

Подобни действия са предприети и от скопския търговски агент, който също изпраща списъци на македонски преселници, изкарващи прехраната си в България, чиито роднини са жертва на сръбската пропаганда. По аналогичен начин окръжните управители по места им внушават нуждата от преминаването в лоното на Екзархията – препоръка, която повечето селяни възприемат положително⁸⁸. Църковният митрополит Синесий, окрилен от успехите на българската политика по този въпрос, посочва състоятелен селянин от с. Бродец, пречка пред преминаването на селото към Екзархията, и заявява: „... желателно е да се вземат спрямо него бързи, най-строги и съсипителни мерки, щото като чуят онези, на които той се е хвалил, че никой нищо не може да му стори, да разберат, че никой не може да печели пари в България и с тях после да работи против българите в Македония“⁸⁹.

Докато правителството не се притеснява да прилага строги икономически мерки спрямо отцепниците от Екзархията, все пак насилственото влияние очевидно излиза извън инструментите на въздействие върху заблудените църковни синове: в отговор на секретаря на търговското агентство в Битоля относно преминаване под ведомството на Екзархията на жителите на с. Брусник, управляващият министерството заявява: „имам чест да ви явя, че не одобрявам препоръчаний и проповядваний от Вас способ за разрешението въпроса. Употребяването на груба сила при подобни случаи не само че никак не отговаря на възгледовете на Княжеското правителство, но е и в явен ущърб на делото ни в Македония“⁹⁰.

Изключително интересни и динамични са отношенията на българските търговски агенти с представителите на ВМОРО. Още от самото начало правителствените пратеници са инструктирани да поддържат връзки с

---

⁸⁷ Пак там, л. 46–47 – София, 12 февруари 1899 г., МВРИ до Д. Ризов; Пак там, ф. 336К, оп. 1, а.е. 5, л. 87–88 – Солун, 16 януари 1899 г., А. Шопов до П. Матеев.

⁸⁸ ЦДА, ф. 335К, оп. 1, а.е. 31, л. 20–21 – препис от секретното писмо на МВР до МВРИ от 24 юни 1898.

⁸⁹ Пак там, л. 38–39 – Скопие, 5 януари 1899, митрополит Синесий до Д. Ризов.

⁹⁰ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1075, л. 120 – София, 3 юни 1898, МВРИ (управляващ Теодоров) до Карайовов, секретар на ТА в Битоля.

организацията, без да се ангажират пряко с дейността ѝ, но да се опитват да въздействат пред местните революционни дейци да се въздържат от самостоятелни действия и да смекчат отношението си към Екзархията⁹¹. Едно от първите назначения в Скопие, това на Димитър Ризов, е създадено с определени очаквания – като близък с дейците на ВМОРО, той е натоварен не с обикновено посредничество, но и се предполага да използва авторитета си и познанствата си, за да въздейства на водачите на революционната организация⁹². Залага се и на контактите на секретарите с представители на организацията. Както свидетелства в своите спомени Тома Николов, български духовник и революционер от Македония, „Тома Карайовов като секретар служеше за връзка между агентството и организацията. Неговата къща беше отворена за приятели, където често пъти се събирахме на гости и на сладки приказки“⁹³.

В общи линии всички търговски агенти, следвайки инструкциите на правителството си, установяват контакти с ВМОРО. Но докато някои от тях силно се ангажират с дейността на революционната организация, то други остават неутрални и дори скептични относно ролята ѝ. След неуспеха на воденото от ВМОРО Илинденско-Преображенско въстание през 1903 г., в дейността на тайната революционна мрежа се засилват насилието и жестокостта, факт, който отблъсква по-голямата част от търговските представители⁹⁴.

През цялото време на своята деятелност обаче повечето търговски агенти са подозирани от османската власт в тесни връзки с ВМОРО. Те са обект на непрестанно наблюдение и подозрение, за което четем в поверителна кореспонденция: „...Въпреки че пакостните дела на българските търговски агенти и духовни началници се следят най-внимателно и по таен начин, не е възможно да се доберем до неоспорими доказателства, защото те работят много предпазливо.

...Измежду споменатите в доклада лица, поради бунтовнически дела е преместен в Лондон Добрев, Български търговски агент в Битоля, а търговският агент в Сяр Кожухаров е преместен в Одрин“⁹⁵.

---

⁹¹ Славов, Сл. Българската дипломация в Македония и Одринско и ВМОРО (1903–1908). – ИБИД, Т. 41, 2011, с. 316.

⁹² Радоева, С. Димитър Ризов – от Битоля до Берлин (1862–1918). С., 2014, с. 115.

⁹³ Николов, Т. Спомени из моето минало. С., 1989, с. 79.

⁹⁴ Славов, Сл. Цит. съч., с. 329.

⁹⁵ Документи за българската история..., с. 477 (№ 271).

ПРАВНА РАМКА, ЛИЧЕН СЪСТАВ И ФИНАНСИРАНЕ

След като създава своите търговски агентства в европейска Турция, Княжеството пристъпва към законово регламентиране на новите представителства, както и към фиксирането на правата и атрибутите на българските представители. Правилата се появяват в Правилника за организацията на Министерството на външните работи и изповеданията, приет в края на 1897 г. Според текстовете му търговските агенти са действителни и почетни. Княжеството има шест действителни търговски представителства, съответно в Цариград, Одрин, Дедеагач, Солун, Битоля и Скопие. Атрибутите им са строго фиксирани в четири поредни члена (чл. 22–25). В Правилника търговските агенти са определени като първокласни и второкласни, а персоналят им е съставен от агент, третокласен секретар и драгоман⁹⁶. Десет години по-късно, през 1907 г., се появява и Закон за устройството и службата по ведомството⁹⁷. Докато в правилника се говори за търговски агенти и техните права и задължения, то законът вече посочва съществуването на консулски отдел и консули на държавата. Трябва обаче да се каже, че актът от 1907 г. не отразява действителното състояние на нещата, защото към началото на 1908 г. Княжеството е все още васално на Османската империя. Едва на 22 септември с.г. то обявява своята независимост спрямо сюзерена, но трябва да мине още една година, за да се уредят консулските отношения с Турция. На 18 ноември 1909 г. е подписана временна консулска спогодба, с която българските търговски агентства се издигат в консулства (от тях Солун и Цариград стават генерални консулства). Те ще се радват на консулските привилегии и имунитети според европейското международно право, а капитулационният режим отпада. Конвенцията е подписана за една година и се продължава автоматично, ако не бъде денонсирана⁹⁸. Вследствие на това, с царски указ № 18 от 26 декември 1909 г. търговските агентства са преименувани на консулства (Битоля, Одрин, Скопие, Сяр) и генерални консулства (Цариград и Солун), а в началото на следващата година и представителите са издигнати в ранг на консули и генерални консули⁹⁹.

⁹⁶ ДВ, бр. 288, 31 дек. 1897.

⁹⁷ ДВ, бр. 278, 22 дек. 1907.

⁹⁸ *Сарафов, М.* Дипломатически дневник. 1909–1912. България и Турция в навечерието на Балканските войни. С., 2008, с. 45.

⁹⁹ *Стрезова, А.* Българската дипломатия: институции и представители 1879–1918. С., 2017, с. 44.

За целта на настоящото изследване ще бъдат проследени финансирането и персоналът в шестте агентства Солун, Битоля, Скопие, Одрин, Сяр и Дедеагач. Цариградското остава извън нашите наблюдения поради различния му характер, с надеждата, че скоро историята на създаването и развитието му ще стане обект на отделно проучване.

Щатът на консулствата се появява официално определен в бюджета на Царството едва за 1910 г. Това обаче не означава, че личният им състав не е бил конкретизиран по-рано. Предвидено е търговските агентства през 1898 г. да бъдат управлявани от първокласен агент. Освен планираните в Правилника третокласен секретар и драгоман, в три от агентствата е открит пост за писар-архивар-регистратор (Солун, Скопие, Битоля). Агентите стартират с 5580 лв. основна заплата и представителни, вариращи между 2400 и 6000 лв., като най-много взима солунският, а най-малко – дедеагачкият. Към възнаграждението си от 2820 лв. секретарите получават по 600 лв. представителни (без дедеагачкия), а драгоманите – 1800 + 300 лв. (като в Дедеагач изобщо няма такъв пост). Архивар-регистраторите получават 1710 лв. и 300 лв. квартирни¹⁰⁰. Според отделените за представителствата финанси, видно е, че правителството в София възприема солунското агентство като най-важно, а най-малко значение отдава на това в Дедеагач.

Списъците на личния персонал за 1907 г. разкриват увеличен състав на търговските агентства. Това личи в случая със Солун – освен агента, секретаря и архивар-регистратора, в щата е разписан постът на аташе, чиновник и писар. В Битоля и Сяр също се явяват по двама служители в повече – чиновник и писар. В Скопие – чиновник, а в Одрин – писар в повече¹⁰¹.

Официално отразен в държавните бюджети за съответните години, щатът на консулствата на Царството изглежда по следния начин: генералният консул в Солун получава 7200 лв. основна заплата и 7200 лв. представителни, консулите в Битоля, Скопие, Одрин и Сяр – по 6000 лв. + 4800 лв. представителни (намалени през 1911 г. на 4500 лв.). Третокласните секретари вземат твърдо възнаграждение 3600 лв. + 1500 лв. (в Солун) или 1200 лв. (на останалите места). Заплатата на драгомана варира между 2100 и 3600 лв. в зависимост от местоназначението му. По отношение на

---

¹⁰⁰ ЦДА, ф. 333К, оп. 1, а.е. 72, л. 17–22 – Щат за подържание на Княжеските търговски агентства в Солун, Скопие, Битоля, Одрин и Дедеагач през 1898 г.

¹⁰¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 18, а.е. 564 – Списък на чиновниците по ведомството на Министерството на Външните работи и изповеданията, 1907 г.

личния състав се наблюдава връщане към бройката от 1898 г. с основни служители консул, третокласен секретар, драгоман, архивар-регистратор (Солун) или писар-архивар (Скопие и Битоля)¹⁰².

ХРОНОЛОГИЯ НА ПРЕДСТАВИТЕЛСТВОТО

Българските търговски агентства в Европейска Турция започват фактически своето съществуване в началото на 1897 г. Представителствата са общо шест плюс Цариградското агентство в османската столица. По финансови съображения центърът в Дедеагач е закрит през 1901 г., а Серското агентство също прекратява съществуването си за кратко през 1901–1902 г. За целия период представителствата са ръководени от титуляр или (временно) управляващ. След признаването на независимостта търговските агентства са издигнати в консулства и генерални консулства (тези в Цариград и Одрин). След скъсването на отношенията с Османската империя по време на Балканската война, през 1912 г. българските консулства спират да функционират. Прекрояването на политическата карта на Балканите поставя представителствата година по-късно в съвършено други условия.

В таблица № 1 е дадена хронологията на представителството на шестте търговски агентства. Периодът на управлението на агентите е изложен според датите в личните им дела, съхранявани в Министерството на външните работи и изповеданията Там, където липсват данни, сведенията са засечени по документацията на ведомството.

Таблица № 1. Хронология и представители (съкращения: ТА – търговски агент, У – управляващ, К – консул, ГК – генерален консул)

Търговско агентство	Хронология	Търговски агент	Ранг
Одрин	15.X.1896 – 19.II.1904	Петър Матеев	ТА
	23.I.1904 – 9.X.1904	Георги Кожухаров	У
	10.X.1904 – 31.XII.1907	Георги Стоев	У
	1.I.1908 – 30.IX.1913	Георги Кожухаров	У
Дедеагач	31.I.1897 – 5.IV.1897	Юрдан Хаджипетров	ТА
	6.IV.1897 – 26.IV.1901	Константин Хаджидимитров	ТА
Солун	1.IV.1897 – 30.IX.1913	Атанас Шопов	ТА и ГК

¹⁰² Вж. по-подробно данните в: Бюджет за приходите и разходите на Царство България за 1910, 1911 и 1912 г. С., 1910, 1911.

Търговско агентство	Хронология	Търговски агент	Ранг
Битоля	6.IV.1897 – 25.V.1898	Никола Стойчев	ТА
	Юни – октомври 1898	Дико Йовев	У
	7.X.1898 – 25.XII.1902	Петър Михайлов	ТА
	1.I.1903 – 31.VIII.1903	Недялко Колушев	У
	23.VIII.1903 – 12.XI.1903	Георги Кожухаров	У
	13.XI.1903 – 31.VII.1905	Андрей Тошев	ТА
	X.1905 – 31.XII.1907	Живко Добрев	У и ТА
	1.I.1908 – VII.1913	Тодор Недков	ТА и К
Скопие	6.IV.1897 – V.1897	Юрдан Хаджипетров	ТА
	V.1897 – 17.III.1899	Димитър Ризов	ТА
	11.VII.1899 – V.1901	Тодор Пеев	ТА
	6.V.1901 – 21.VIII.1902	Данаил Юруков	ТА
	21.VIII.1902 – 31.XII.1907	Тодор Недков	ТА
	1.I.1908 – 15.IV.1911	Иван Икономов	У
	15.IV.1911 – 7.X.1913	Живко Добрев	К
Сяр	17.IV.1898 – 20.V.1900	Петър Иванов	ТА
	20.V.1900 – 16.IV.1901	Стефан Кукурлиев	У
		Закрита длъжност	
	Август 1902 – 31.XII.1903	Данаил Юруков	ТА
	1.I.1904 – 9.X.1904	Георги Стоев	У
	10.X.1904 – 31.XII.1907	Георги Кожухаров	У
	1.I.1908 – 31.VII.1911	Недко Семенов	У
	1.VIII.1911 – 11.X.1913	Георги Юруков	К

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

България създава своите търговски агентства в Османската империя в края на XIX в. Съществуването на ведомствата е трудно, в условията на васална зависимост спрямо Цариград. До подписването на консулската спогодба в края на 1909 г. няма ясни и унифицирани правила за третирането на княжеските търговски агенти. В общи линии те са разглеждани като високопоставени турски чиновници. След откриването на агентствата българското правителство на три пъти прави опити да преговаря по въпроса с Високата порта – през 1897, 1900 и 1906 г., и трите пъти без успех. Липсата на ясни правила карат българската страна да разчита на политиката на свършения факт, уповавайки се на нотата от 1892 г., за да създаде прецедент при третирането на княжеските представители. Но и тази тактика е безперспективна, защото предоставя мимолетен успех, който при следващ случай е забравен. Чуждите представители също не са опора на агентите – отношенията не са еднозначни, а и в голяма степен зависят от личните качества на княжеския представител.

Изборът на персонал за княжеските представителства е предизвикателство за българските правителства. При първоначалния подбор д-р К. Стоилов залага на кандидати с модерно образование, с активна биография зад гърба си, добре познати сред турците. В началото на XX в. в представителствата влизат млади мъже, също така добре образовани, но започнали професионалната си кариера в редиците на Министерството на външните работи и изповеданията.

Дейността на българските търговски агенти в европейска Турция се среща с активността на Екзархията и Вътрешната македоно-одринска революционна организация. Княжеските представители градят собствен авторитет пред местното население, превръщайки се в посредници между двете други организации и същевременно закриляйки, в рамките на правомощията си, местното българско население от произвол.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. 110 години българско дипломатическо представителство в Битоля. Съст. *Й. Желев, И. Паскова*. София, Държавна агенция „Архиви“, 2007.
2. *Благовестин*. Нашите консулства. – Юридически преглед, год. XVIII, 15 април 1910, с. 209–228.
3. Бюджет за приходите и разходите на Царство България за 1910 г. София, Държавна печатница, 1910.

4. Бюджет за приходите и разходите на Царство България за 1911 г. София, Държавна печатница, 1911.
5. Бюджет за приходите и разходите на Царство България за 1912 г. София, Държавна печатница, 1911.
6. Външната политика на България. Документи и материали. Т. I. 1879–1886. София, „Наука и изкуство“, 1978.
7. Документи за българската история. IV. Документи из турските държавни архиви (1863–1909). Част II. Подбрал *Панчо Дорев*. София, 1942.
8. *Елдъров, Св.* Към историята на българското военно разузнаване в Османската империя и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1895–1908). – Военноисторически сборник, 1990, кн. 2, с. 3–24.
9. *Карайовов, Т.* Материали за изучаване Одринския виляет. – Сб-НУНК, кн. XIX, 1903: <http://strumski.com/biblioteka/?id=371>
10. *Касабов, Ив.* Дипломатически показател за правата и функциите на дипломатическите и консулски агенти. София, 1896.
11. *Матеева, М.* Консулските отношения на България. 1879–1986. Справочник. София, „Д-р Петър Берон“, 1988.
12. *Николов, Т.* Спомени из моето минало. Съст. *А. Пелтеков*. София, Издателство на ОФ, 1989.
13. *Парушева, Д.* Правителственият елит на Румъния и България втората половина на XIX и началото на XX век. Социална история. София, Институт по балканистика, БАН, 2008.
14. *Радев, Т.* Екзархията и българският революционен национализъм в Македония и Одринска Тракия 1893–1903. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2010.
15. *Радоева, С.* Димитър Ризов – от Битоля до Берлин (1862–1918). София, Парадигма, 2014.
16. *Сарафов, М.* Дипломатически дневник. 1909–1912. България и Турция в навечерието на Балканските войни. Съст. *Цв. Величкова*. София, Военно издателство, 2008.
17. *Славов, Сл.* Българската дипломация в Македония и Одринско и ВМОРО (1903–1908). – Известия на Българското историческо дружество. Т. 41. 2011, с. 315–335.
18. *Стателова, Е., Р. Попов, В. Танкова.* История на българската дипломация 1879–1913. София, Фондация Отворено общество, 1994.
19. *Стоилов, д-р К.* Речи. София, 1939.

20. *Стоянович, П.* Междуцарствието, кризата и битката за българския трон (1886–1887). Солисти и статисти – от Батенберг до Кобург – с поглед върху медийното им отразяване. София, Издателство „Захарий Стоянов“, 2017.

21. *Стрезова, А.* Българската дипломация: институции и представители 1879–1918. София, „Авангард Прима“, 2017.

22. *Стрезова, А.* Живот, отдаден на България. – В: Петър Матеев. Автобиография, спомени, дейност. Съст. *А. Стрезова, Стр. В. Панайотов.* София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, с. 7–75.

23. *Събев, О.* Робърт колеж и българите. София, „Изток-Запад“, 2015.

24. *Танкова, В.* За ролята на Роберт колеж в биографията на неговите възпитаници. – В: Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.и.н. Димитър Игнатовски. Шумен, „Аксиос“, 2005.

25. *Юруков, Д.* Спомени из политическия живот на България. София, 1932.

26. Guide pratique des Agents Politiques du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique. Cérémonial national et cérémonial de la Cour. Par le baron Garcia de la Vega. Paris, quatrième édition, 1899.

27. *Kuneralp, S.* Le service consulaire ottoman au XIXe siècle. – In: Consuls et services consulaires au XIXe siècle/Die Welt der Konsulate im 19. Jahrhundert/Consulship in the 19th century. Eds. Jörg Ulbert, Lukian Prijac. Hamburg: DOBU Verlag, 2010.

28. *Lory, B.* Un poste consulaire en Macédoine, Bitola-Monastir, 1851–1912. – Cahiers balkaniques [En ligne], 2011, mis en ligne le 06 décembre 2011: <https://journals.openedition.org/ceb/849>

BIBLIOGRAFIA

1. 110 godini bŕlgarsko diplomatsko predstavitelstvo v Bitolja. Sŕst. J. Ŗelev, I. Paskova. Sofija, Dŕrŕavna agencija „Arhivi“, 2007.

2. *Blagovestin.* Naŕite konsulstva. – Juridiĕski pregled, god. XVIII, 15 april 1910, s. 209–228.

3. Bjudŕet za prihodite i razhodite na Carstvo Bŕlgarija za 1910 g. Sofija, Dŕrŕavna peĕatnica, 1910.

4. Bjudŕet za prihodite i razhodite na Carstvo Bŕlgarija za 1911 g. Sofija, Dŕrŕavna peĕatnica, 1911.

5. Bjudŕet za prihodite i razhodite na Carstvo Bŕlgarija za 1912 g. Sofija, Dŕrŕavna peĕatnica, 1911.

6. Vāšnata politika na Bālgarija. Dokumenti i materiali. T. I. 1879–1886. Sofija, „Nauka i izkustvo“, 1978.

7. Dokumenti za bālgarskata istorija. IV. Dokumenti iz turskite dāržavni arhivi (1863–1909). Čast II. Podbral Pančo Dorev. Sofija, 1942.

8. *Eldārov, Sv.* Kām istorijata na bālgarskoto voenno razuznavane v Osmanskata imperija i Vātrešnata makedono-odrinaška revoljucionna organizacija (1895–1908). – Voenoistoričeski sbornik, 1990, kn. 2, s. 3–24.

9. *Karajovov, T.* Materiali za izučavane Odrinskija viljaet. – SbNUNK, kn. XIX, 1903: <http://strumski.com/biblioteka/?id=371>

10. *Kasabov, Iv.* Diplomatičeski pokazatel za pravata i funkciite na diplomatičeskite i konsulski agenti. Sofija, 1896.

11. *Mateeva, M.* Konsulskite otnošenija na Bālgarija. 1879–1986. Spravočnik. Sofija, „D-r Petār Beron“, 1988.

12. *Nikolov, T.* Spomeni iz moeto minalo. Sāst. A. Peltekov. Sofija, Izdatelstvo na OF, 1989.

13. *Paruševa, D.* Pravitelstvenijat elit na Rumānija i Bālgarija vtorata polovina na XIX i načaloto na XX vek. Socialna istorija. Sofija, Institut po balkanistika, BAN, 2008.

14. *Radev, T.* Ekzarhijata i bālgarskijat revoljucionen nacionalizām v Makedonija i Odrinska Trakija 1893–1903. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo „Paisij Hilendarski“, 2010.

15. *Radoeva, S.* Dimitār Rizov – ot Bitolja do Berlin (1862–1918). Sofija, Paradigma, 2014.

16. *Sarafov, M.* Diplomatičeski dnevnik. 1909–1912. Bālgarija i Turcija v navečerieto na Balkanskite vojni. Sāst. Cv. Veličkova. Sofija, Voeno izdatelstvo, 2008.

17. *Slavov, Sl.* Bālgarskata diplomacija v Makedonija i Odrinsko i VMORO (1903–1908). – Izvestija na Bālgarskoto istoričesko družestvo. T. 41. 2011, s. 315–335.

18. *Statelova, E., R. Popov, V. Tankova.* Istorija na bālgarskata diplomacija 1879–1913. Sofija, Fondacija Otvoreno obštestvo, 1994.

19. *Stoilov, d-r K.* Reči. Sofija, 1939.

20. *Stojanovič, P.* Mežducarstvieto, krizata i bitkata za bālgarskija tron (1886–1887). Solisti i statisti – ot Batenberg do Koburg – s pogled vārhu medijnoto im otrazjavane. Sofija, Izdatelstvo „Zaharij Stojanov“, 2017.

21. *Strezova, A.* Bālgarskata diplomacija: institucii i predstaviteli 1879–1918. Sofija, „Avangard Prima“, 2017.

22. *Strezova, A.* Život, otdaden na Bălgarija. – V: Petăr Mateev. Avtobiografija, spomeni, dejnost. Săst. A. Strezova, Str. V. Panajotov. Sofija, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 2017, s. 7–75.

23. *Săbev, O.* Robărt kolež i bălgarite. Sofija, „Iztok-Zapad“, 2015.

24. *Tankova, V.* Za roljata na Robert kolež v biografijata na negovite vāzpitanici. – V: Sbornik v čest na 65-godišnjinata na prof. d.i.n. Dimităr Ignatovski. Šumen, „Aksios“, 2005.

25. *Jurukov, D.* Spomeni iz političeskija život na Bălgarija. Sofija, 1932.

26. Guide pratique des Agents Politiques du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique. Cérémonial national et cérémonial de la Cour. Par le baron Garcia de la Vega. Paris, quatrième édition, 1899.

27. *Kuneralp, S.* Le service consulaire ottoman au XIXe siècle. – In: Consuls et services consulaires au XIXe siècle/Die Welt der Konsulate im 19. Jahrhundert/Consulship in the 19th century. Eds. Jörg Ulbert, Lukian Prijac. Hamburg: DOBU Verlag, 2010.

28. *Lory, B.* Un poste consulaire en Macédoine, Bitola-Monastir, 1851–1912. – Cahiers balkaniques [En ligne], 2011, mis en ligne le 06 décembre 2011: <https://journals.openedition.org/ceb/849>

ТРАДИЦИОННИТЕ СВАТБЕНИ ОБИЧАИ В МАКЕДОНИЯ И ПОЛИТИКАТА НА ВМОРО ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРАКА И СЕМЕЙСТВОТО (КРАЯ НА XIX – НАЧАЛОТО НА XX В.)

Елена Александрова*

TRADITIONAL WEDDING CUSTOMS IN MACEDONIA AND IMARO'S POLICY REGARDING MARRIAGE AND FAMILY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Elena Aleksandrova

The author aims to focus on the traditional customs in Macedonia regarding wedding and marriage; on the attitude of IMARO towards these institutions; the new marital “rules” imposed by the Organization and engagement norms between the partners; the techniques used by IMARO, and the goals it pursued. In the end, an attempt is made at revealing the effect of the Organization’s activity in this direction, the changes made and the results achieved. The researcher uses a variety of sources, including a large amount of memoirs, as well as program and other documents issued by IMARO.

Ключови думи: сватба, брак, ВМОРО, мемоари, програмни документи.
Keywords: wedding, marriage, IMARO, memoirs, program documents.

В процеса на усъвършенстване на дисциплиниращите норми и практики ВМОРО отрежда значимо място на семейството като инструмент на управлението на населението. Понятието „дисциплиниране“ се отнася до различни сфери на всекидневното общуване. То може да се докосва до стопански и социални взаимоотношения, до формиране на битово-хигиенни навици, до начина на живот, съжителстването между мъжа и жената, половите отношения и сексуалната сфера, взаимоотношенията родители – деца и т.н. Населението се оказва крайна цел на управлението, като се предприемат действия да се подобрят начинът му на живот, благосъстоянието и жизненият стандарт. Дисциплината, налагана от ВМОРО, е елемент от

---

* Елена Александрова – докторант – Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград [Elena Aleksandrova – PhD student – South-West University “Neofit Rilskiy” – Blagoevgrad].

цивилизационните процеси в отделните общности и очертава властта на нормата. Важна страна от политиката на дисциплиниране, провеждана от Организацията, се вписва в сферата на традиционно-обичайните брачни предписания и модели на поведение. По този начин властта на ВМОРО навлиза в семейно-битовите практики и ги поставя под контрол.

В следващите редове си поставяме за цел да се фокусираме върху завареното положение на терена в Македония по отношение на традиционната сватба и брак; отношението на ВМОРО към тези институции; новите, налагани от Организацията брачни „правила“ и годишни норми между партньорите; похватите, с които ВМОРО си служи, и целите, които преследва. В края ще се опитаме да отговорим и на въпроса за ефекта от дейността на Организацията в тази посока, осъществените промени и постигнатите резултати. За целта ще използваме разнообразна изворова база, включваща обилно количество мемоари¹, заповеди на някои войводи към населението, както и резолюциите от районните революционни конгреси, които се отнасят до проблемите на брака и семейството². Редица от тях носят ценна информация за интервенциите на ВМОРО в областта на годишните и брачните практики. Някои източници характеризират строгите мерки, наложени от ВМОРО по ограничаване на разходите във всекидневието на населението, като „реформи“ срещу разточителството в традиционната брачна церемониалност³. Съвременниците са единодушни, че тези действия са абсолютно необходими и основателни, за да се приучи населението към скромност и пестеливост в личния живот, за сметка на разходи по нуждите на Организацията.

Работата с изворите по темата постави и някои сериозни методологически проблеми. На първо място, трябва да уточним, че в достигналите до нас спомени разполагаме единствено с гледната точка на кадровия състав

---

¹ Кецкаров, А. Основаване на революционната организация в Охрид. – Илюстрация Илинден, кн. 1, с. 14; Арсов, С. Спомени. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. С., кн. 1, 1925, с. 434; Пърличев, К. 36 години във ВМОРО. С., 1999, с. 15; Русински, Н. Спомени. С., 1994, с. 15–30.

² РИМ–Благодоевград, 2.2/1206, 2.2/485, 2.2/191.

³ Димитров, Д. Спомени. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. С., 1926, кн. 3, с. 77–78, 84, 86, 97; Аврамов, С. Спомени. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. С., 1929, кн. 10, с. 97; Поппетров, С. Основаването на революционната организация в с. Върбени – Екши-су, Леринско. – Илюстрация Илинден, 1934, кн. 1–2, с. 15–16; Мирчев, Б. Мише Развигоров. – Илюстрация Илинден, 1931, кн. 10, с. 5; Белев, Г. Проява и развитие на революционното движение в Македония. – Илюстрация Илинден, 1930, кн. 5, с. 16–17; Татарчев, Х. Спомени, документи, материали. С., 1989, с. 165, 190–191.

по разискваните от нас въпроси. Изворите отчитат, че навсякъде революционната организация извършва успешна дейност по отстраняването на някои „отживелици от миналото“ в традиционната брачна обредност, ала не става ясно доколко реформаторските идеи са осъзнати като необходими и полезни и от самото население. Важен фактор в това отношение се оказват степента на образование, социалното положение на индивида и при двата пола, както и средата на живот и социализация. Заедно с това, по-голямата част от изворовия материал е оставена не просто от членове на Организацията, а и от нейни войводи. Ето защо тук се появява и методологическият проблем дали те не преувеличават в свидетелствата си ефективността от дейността на ВМОРО върху интимната сфера на всекидневие, за да изтъкнат собствената си значимост като фактори, които могат да диктуват правила.

1. ТРАДИЦИОННАТА СВАТБА И БРАК - „КОГА ТЕ НЕВЕСТА КАРАМЕ, КОГА ТЕ ОТ КОН СВАЛИМЕ, НИСКО ДА СИ СЕ КЛАНЯЛА, НА СВЕКОР ДОР ДО ЗЕМЯТА“⁴

Традиционната култура е изпъстрена с множество религиозни и народни обичаи, в които намират отражение духовното богатство на населението, мъдростта, светогледът и нравствеността. Брачният символичен модел придава на отношенията между човека и Бога една особена интимност, чувство за вътрешна стабилност сред чуждия свят⁵. Според Църквата бракът носи божествен характер, за което той е неразрушим. Бог съединява съпрузите и това е неговата воля⁶. По силата на църковните канони християнският брак „не е договор или търговска сделка между мъжа и жената, имаща само материален интерес“, а нравствена спойка между съпрузите. Той е преди всичко духовен съюз между тях, преследващ висши духовни цели, Божие тайнство⁷. Според православието половете изпълняват специфична роля. Бог създава мъжа и жената, като две половини на едно цяло, които се допълват⁸. Макар и квалифициран от църквата като „тайнство“,

⁴ Хаджисиниолов, В. и колектив. Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С., 1980, с. 496. – Песен на „момина вечеря“ (събота срещу неделя) от с. Тешово, Гоцеделчевско.

⁵ Кирова, М. Библейската жена. Механизми за конструиране, политики на изобразяване в Стария завет. С., 2005, с. 127.

⁶ Меснил, Ж. Свободният брак. Плевен, 1907, с. 9.

⁷ Калнев, М. По въпроса за гражданския и църковния брак и развода. Пловдив, 1936, с. 12–16, 24, 35.

⁸ Николчев, Д. Брак, развод и последващ брак в православната църква. С., 2007, с. 346.

християнският брак в практическия смисъл носи в по-голяма степен белезите на една взаимноизгодна комбинация, отколкото на съкровен духовен съюз между съпрузите. През Възраждането тези белези са все още много ясно изразени⁹.

Съществуват някои изисквания на християнското право за регулиране на брачните отношения. В българското канонично брачно право има и пречки за встъпване в брак, а ако някоя от тях е нарушена, той се анулира. Такива са случаите, когато отсъства взаимно съгласие за встъпване в брак; при недостигната законна възраст на женихите; при физическа неспособност за брак, когато един от двамата съпрузи не може да изпълнява съпругеските си задължения; душевна неспособност за брак или заболяване, при което лицето не може да изкаже съгласието си за брак; когато са налице престъпления, които засягат устоите на брака; при кръвно или духовно родство и сватовство; при вече съществуващи законни брачни връзки; различия в религията¹⁰.

Патриархалният човек демонстрира своята стабилност в обществото и сигурност в живота със здравината на брака и господстващите в него отношения на взаимност и любов. Представата му за спокоен и щастлив брачен живот определя ритъма на всекидневието¹¹. Според антрополози и етнолози, семейството е основната клетка, чрез която съществува и се изявява общността в затворената традиционна система. Водещият мотив на този първичен социален план е биологичното възпроизводство. В патриархалното общество брачните партньори са тясно свързани в рамките на локалната общност, на етническата и социалната среда. В обичайната система ендогамията се съхранява като най-устойчивата черта на колективното поведение в семейството, което стабилизира локалните общности и стимулира създаването на селищни културни специфики¹². Моногамията

---

⁹ Минков, И. Любов и брак. С., 1936, с. 123–124; Василева, М. и колектив. Етнография на Македония. Т. 2. С., 1992, с. 320; Тодорова, О. Жените от Централните Балкани през османската епоха (XV–XVII в.). С., 2004, с. 169–172.

¹⁰ Ангелова, Д. Мерки за регулиране на брачните отношения по българските земи през XIX в. – Исторически преглед, 2015, кн. 5–6, с. 160; Иванова, С. Брак и развод в българските земи (XVI–XIX в.). – Известия на НБКМ, 1996, с. 159–195; Pashova, A. „There Were not Divorces at All“. The Semi-Truth about the Divorces in the Nevrokop Eparchy 1894–1912. – In: Women and Minorities Archives. Sofia-Vienna, 2009., pp. 204–224.

¹¹ Попова, К., П. Воденичаров, С. Димитрова. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002, с. 20.

¹² Грънчарова, К. Село Зарово, Солунско – маркери на идентичността. Благоевград, 2017, с. 43–44; Бонева, Т. Етнични традиции в локалните общности. – В: Изследвания в чест на проф. Страшимир Димитров. С., 2001, с. 762–763.

е единствената форма на брак, която християнството приема. Допускани са три последователни брака, но по изключение може и четири. На база християнското канонично право, българският наказателен закон осъжда многобрачието като деяние. Според чл. 210 този „който при наличността на една законна женитба, която още е в сила, сключи и друга, наказва се със строг тъмничен закон до 5 години. Със същото наказание се наказва и онзи, който встъпи в брачен съюз с лице, за което знае, че се намира в законен брак“. Целта е да се запази единобрачието, което се смята за основа на обществения живот и висша морална ценност. Лице, което извърши многобрачие „с измама или лукавство“, се наказва със строг тъмничен затвор до 7 години. Член 213 от закона третира „незаконното съжителство“ – „който прибере чужда жена, още неразведена от законния съпруг, а също и жена, която прибере неразведен мъж и живеят незаконно (в конкубинат), наказва се със затвор до 1 година“. Ако обаче и двамата са разведени, конкубинатът е ненаказуем, макар че от морална гледна точка все още обществото не го възприема като естествено съжителство между мъж и жена¹³.

Трябва да отчетем, че икономическият мотив за втори и трети брак е засилен при жените. Допускат се случаи, ако съпругът отсъства и не се грижи за семейството, жената да се разведе и да търси финансова сигурност при друг съпруг. Тази практика не е изключение в Македония, особено на фона на някои драстични случаи на проституция от недоимък при омъжените жени¹⁴. Тук се налага уточнението, че отсъстват данни за организирана проституция и публични домове, а единствено за изолирани случаи на жени, изпаднали в безизходно положение, които прибегват до предлагане на сексуални услуги срещу пари.

Въпросът за семейството, като социална единица, е проблем за цялостната организация на обществото, което в Македония в края на XIX и началото на XX в. е все още твърде патриархално. Традиционното брачно право дава големи привилегии на родителите при избор на жених или невяста. Като важен елемент от фамилната стратегия, задомяването на дъщерята подлежи на щателно проучване и обмисляне от страна на нейното семейство с оглед намирането на най-подходящ жених¹⁵. Изследователят

¹³ Хаджийски, И. Българско наказателно право (Особена част). С., 1937, с. 167–169.

¹⁴ Стойчева, С. Състояние на българското семейство в Източна Македония според екархийската статистическа документация (края на XIX – началото на XX в.) – Известия на Исторически музей–Кюстендил. Т. XVI. Кюстендил, 2008, с. 220.

¹⁵ Тодорова, О. Цит. съч., с. 169–172.

на брачното обичайно право Петър Оджакков заключава, че „брачните съчетания, основани на гореща любов, не са твърде сполучливи“. Освен това любовта помрачава разсъдливостта на младите, затова волята и преценката на родителите е от особено значение¹⁶. Според обичайното право възрастните могат да направят най-правилния и подходящ избор за брачен партньор на децата си. Обичайната възраст за омъжване на девойките, която дава Оджакков, е 18–20 години, а на мъжете – 20–25. Допустимо е момъкът да бъде по-млад от девойката най-вече по две причини. На първо място, поради нежеланието на бащата на момичето да го даде, докато не работи достатъчно дълго в къщи, за да „изплати хляба си“. От своя страна пък бащата на достигналия брачна възраст младеж търси съпруга, която е вече приучена към всякаква работа. Именно по работоспособността и уменията, които показва в бащината къща, девойката се избира за бъдеща снаха от момковото семейство¹⁷.

Общоприетата предбрачна практика включва сключването на годеж – тържествена церемония, която официално обявява в обществото, че момъкът и момата са обвързани с обещание за брак. Като минимална възраст за годеж църквата допуска 17-годишната за девойката. Ала не са изключение случаите, когато това става на 15–16-годишна възраст, тъй като се смята, че момичето е вече полово зряло¹⁸. В деня на годежа със съгласието на двете страни се определя и времето за сватбата. Често пъти между него и сватбата изминават една-две години. Този промеждутък е необходим за различните приготовления от страна на невестата и младоженеца¹⁹. Годежът рядко се скрепява църковно²⁰.

На голямото значение, което народната култура отдава в миналото на брака, съответства „тежката“ сватба с много ритуали, с дълбоко съдържание и богата изразна форма. И ако общочовешката естествена функция на женитбата е продължението на рода, то системата от сватбени обреди и тяхната устойчивост са залог за това. Според обичайното право встъпва-

---

¹⁶ Оджакков, П. История на българското право. Семейно право и брак. Русе, 1893, с. 37; Златарева, В. Правната защита на жената. С., 1945, с. 38. Въпреки че П. Оджакков изследва предимно Северна България, не бихме могли да отречем твърденията му и що се отнася до Македония.

¹⁷ Петров, П. Бит, обичаи и обществена организация на българите през XIX в. по материали на П. Оджакков. – Известия на БИД. Т. XXXIV. С., 1982, с. 347.

¹⁸ РИМ–Благоевград, 2.3/1430; Б.А. Воспитательное заведение для южнославянских девиц в Москве. Издание Императорского Московского Университета. Б.Д., с. 8–9.

¹⁹ Василева, М. Извори за българската етнография. Т. 3. С., 1998, с. 87.

²⁰ Тодорова, О. Цит. съч., с. 170.

нето в брак на момъка зависи от волята на баща му. Родителят решава кога ще стане бракът, коя мома ще бъде избрана и по какъв начин ще се извърши ритуалът. Момъкът не може и не се осмелява да прояви никаква самостоятелност в този случай. Аналогично, и момата е подчинена на волята на родителите си, ала нейната воля не е толкова ограничена. Съществува практика, при която, ако момъкът я обича и родителите му я одобряват, тя да отиде при него и против волята на родителите си, като пристане²¹. Изворите са категорични, че такава практика определено съществува в Македония²².

Възрастта на младоженците е твърде несъразмерна в различните райони. По сведения на Димитър Маринов често пъти женихът е едва на 12–15-годишна възраст, докато момата е на 20–25 години. Причините в повечето случаи са материални, тъй като всяко от семейства се стреми да задържи в дома си колкото може повече работници, което се смята за признак на благополучие²³. Жената се цени според работата ѝ и съответно от това зависи размерът на откупа, който се дава за нея във вид на пари в брой или добитък и други подаръци от страна на родителите на младоженеца. Размерът на откупа се съобразява и със състоятелността на моминото семейство. Ако момъкът е от по-заможна къща и ако момичето има по-богата зестра, откупът е по-голям. Тази социална йерархия обикновено се спазва и девойки от богати семейства рядко се омъжват за по-бедни от тях. Размерът на откупа варира от 100 до 600 гроша²⁴. Безрезултатни остават опитите на Църквата да изкорени тази практика и те продължават да битуват и след Берлинския конгрес²⁵. В този смисъл раждането на момиче в християнското семейство се приема със същата радост, както и мъжката рожба, тъй като то се превръща в източник на приходи в определен период от нейната възраст, а от друга страна, се използва като работна сила във всекидневния бит.

Трябва да отбележим и наблюденията на Феликс Каниц, който в средата на XIX в. обикаля т.нар. Дунавска България и дава малко по-ниска долна възрастова граница за встъпване в брак на момичетата. По негови све-

²¹ *Маринов, Д.* Жива старина. Русе, 1907, кн. 6, с. 141.

²² РИМ–Благоевград, НА, Инв. № 05-1 (Научна документация от етнографски проучвания).

²³ *Маринов, Д.* Цит. съч., с. 141. Данните на Д. Маринов се отнасят предимно за Западна България, но те са съизмерими със ситуацията в Македония.

²⁴ Грошът е стара, дребна по стойност монета, равняваща се на 20 стотинки в България.

²⁵ Пак там, с. 144–145; *Драганова, Н.* Румелийски делници и празници от XVIII в. С., 1978, с. 259.

дения девойките обикновено се задомяват между 16 и 20-годишна възраст, а ако някоя остане неомъжена до 25 години, се счита вече за стара и може да се омъжи единствено за вдовец. Момчетата се женят на 20–25-годишна възраст. Подобно на момите в по-напреднала възраст, ергените, навършили 30 години, се женят обикновено за млади вдовици. Браковете се уговарят от родителите. Ако е дадено съгласие от двете страни, нито момъкът, нито момата могат да се откажат от дадената дума. В деня на сватбата се дават сребърни пари на бащата на момата, като сумата е предварително договорена. Тъй като обичайното право порицава бракове с „пристанала“ мома, дарове не получават нито тя, нито момъкът²⁶.

За сравнение трябва да кажем, че подобни практики откриваме и в описанията на годежите в Македония²⁷. В Битолско момите се омъжват около 16-ата си година, а ергените – до 20–22 години²⁸. В някои драмски села приетата възраст за женитба на момчето е малко ниска – около 18–20 години²⁹. Според някои етнографски проучвания брачната практика в Разложкия район не е по-различна³⁰. Ергенинът се жени между 17 и 22-годишна възраст³¹. Подобна е картината и в съседния му Неврокопски край³². Във Вардарска Македония „поостарели моми“ се женят в съседни или близки села. В Пиринско „ако изостане мома“, я дават в друго село, и то на вдовец³³.

Картината на брачната традиционна обредност, която очертава Джордж Фредерик Абот при обиколките си като стипендиант на Емануел колидж през 1900–1901 г. в Егейска Македония, се доближава до тази на Каниц. Той отбелязва като приета възраст за омъжване на девойките 15–17 години, а на момчетата – 18–20 години. Бракът, според неговите наблюдения, не е израз на любовта между младите. Както на много други места, той е по-скоро договорка между родителите, при която строго се съблюдава материалното състояние на двете страни. Според обичая често пъти брачните договори се сключват с посредничеството на „стойник“,

---

²⁶ *Каниц, Ф.* Дунайская България и Балканский полуостров (1860–1875). Санкт Петербург, 1876, с. 88.

²⁷ *Василева, М. и колектив.* Цит. съч., с. 124.

²⁸ *Ангелов, Г.* Сватбарски обичаи в Битолско. – СБНУ, 1895, кн. 12, с. 37–43.

²⁹ *Коледаров, П.* Народописни и фолклорни материали от с. Плевня (Драмско). Народни сватбени обичаи. – СБНУ, 1963, кн. 50, с. 98–108.

³⁰ *Нехтянин, Н.* Песни из челядния живот от Разложко. – СБНУ, 1892, кн. 8, с. 37–62.

³¹ *Боянов, С.* Сватбарски обичаи и песни от Разложко. – СБНУ, 1891, кн. 5, с. 36–48.

³² *Хаджиниколов, В. и колектив.* Цит. съч., с. 390–411.

³³ Пак там, с. 391–392.

мъж или жена, най-често изпратен от името на момковото семейство. При одобрение от страна на родителите на девойката, следва ритуал по размяняне на „знаци“, които са илюстрация пред обществото, че младите са вече определени един за друг – пръстен и богато избродирана шамия (забрадка) за момата и пръстен за момчето³⁴.

На базата на обичайното право в Македония в края на XIX в., Кузман Шапкарев свидетелства за промяна във възрастта за встъпване в брак, но не и за отмяна на традиционната обредност и пищност на ритуалите. Тази устойчивост в разхищенията по ритуала в една като цяло бедна култура може да се обясни с желанието за показност в обществото и демонстрация на един, макар и не много реален стандарт на живот. Младежите обикновено се женят на 25–30 години. По-младите от тази възраст се смятат все още за малки, а по-големите съответно за застарели. Определено по-ниска е възрастовата граница в селата. Момичетата се възприемат за навлезли в зряла възраст на 18–22 години, а по-малките се считат за „недостигнали още“, както и по-големите – за „застарели“ и „оматорени“. В селата се допускат и случаи, в които младоженецът е по-млад от булката, а в Кукушко обикновено младоженците са на една възраст³⁵. Някои изследвания на брачната традиция в Македония поставят горната възрастова граница към 20–24 години за жените, докато съпругът често е младеж на 16 години и съвсем скоро ритуално е приет в средата на възрастните. Този дисбаланс създава предпоставки за възникване на полови отношения по-скоро между свекъра и младата невеста, отколкото между нея и невръстния ѝ съпруг, което на практика често се случва³⁶.

Следвайки парадигмата за обичайното право и регламентираните от него от векове залегнали представи за морал, чест, добро и зло, не може да пропуснем изследванията в тази посока на Петър Оджакков и Стефан Бобчев. Налице е видим интерес към брачните норми, семейния морал и женската чест. Определено авторите очертават и мястото на мъжа, баща или съпруг, като върховен титуляр в семейната общност с господстваща позиция³⁷. Брачното обичайно право допуска „изкупуването“ на булката

³⁴ Митковски, Ал. Македонија во делата на странските патописци 1894–1902. Скопје. 2006, с. 60–61.

³⁵ Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения. Т. 1. С., 1969, с. 417, 432.

³⁶ Василева, М. Цит. съч., с. 187

³⁷ Оджакков, П. Цит. съч., с. 5, 9, 37–38, 40, 43, 59, 78; Бобчев, Ст. Сборник на българските юридически обичаи. С., 1902, с. 94, 121, 124, 126; Същият. Българско обичайно наказателно право – В: Сборник за народни умотворения и народопис. С., 1927, кн. XXXVII, с. 48–49, 53, 61, 73–83; Хаджийски, И. Българско наказателно право. С., 1937,

от страна на семейство, което е готово да задоми сина си³⁸. Задължително условие при избор на съпруга е тя „да е от добър род, да е кадърна – работна, здрава, кротка и честна“. Размерът на откупа за булката е различен според стандарта на живот на населеното място. Колкото по-състоятелен е свекърът, толкова повече са парите за нея и с по-голяма номинална стойност – лири, пендари, наполеони. Във връзка с някои суеверни вярвания в редица селища се държи броят на парите да бъде нечетно число от четири нагоре³⁹.

Според К. Шапкарев в големите градове семейството на момъка дава 1000–4000 гроша откуп за булката. В селата зетят оставя на тъста си една условна сума пари⁴⁰. В Гевгелийско се знае, че сватбите стават с предварително уговаряне на родителите чрез посредници от двете страни. Ако поставеното лице получи съгласието на момичето и родителите ѝ, се пристъпва към размяна на „нишан“. От страна на момчето той се състои от „босилова китка с червен конец и алтъни“, а от страна на момичето – от везани ризи⁴¹. В случая този дар има символно значение. Той се явява израз на взаимно съгласие и желание да стане сватбата. Размяната на „нишан“ не се смята за годеж и се пази в тайна между двата рода до деня на самата годявка. След тази размяна почват приготовленията на двете страни за годеж. Момата подготвя годежните подаръци съобразно с членовете на семействата и рода на нейния годеник. Те се състоят от везани ризи и кошули, престилки, чорапи, възглавници за свекъра и свекървата. Дарове от страна на момичето получават още „стойниците“ – мъже, които от името на момъка отиват да уговорят условията по сватбата. Особена почит, изразена в специални дарове, се отдава на кума. Момъкът, от своя страна, подготвя подаръците за момата и моминия род във вид на накити, пафти, сребърни колани и жълтици⁴². Според етнографски проучвания в селата от Порече двете страни си разменят дарове във вид на пари, женско и мъжко облекло, земеделски сечива и суровини⁴³.

с. 167–176; Гулабчев, С. Един поглед по етнографията на Македония. Габрово, 1887, с. 5–32; Радев, Ж. Географска и етнографска Македония. С., 1924, с. 25–24.

³⁸ Оджаков, П. Цит. съч., с. 40.

³⁹ Дивизиев, И. Елешница в миналото. С., 1977, с. 111.

⁴⁰ Шапкарев, К. Цит. съч., с. 417, 432, 626.

⁴¹ Василева, М. Цит. съч., с. 246.

⁴² Пак там, с. 246, 307, 324, 334; Гулабчев, С. Цит. съч., с. 5–32; Радев, Ж. Географска и етнографска Македония. С., 1924, с. 24–25.

⁴³ Обрембски, Ј. Фолклорни и етнографски материјли од Порече. Скопје-Прилеп, 2000, кн. 1, с. 109.

В с. Галичник е прието майката на булката да дарява по една бяла риза на свекъра и деверите; на свекървата – кадифена дреха; на другите роднини – по една шарена ризка. Девойката от момкова страна получава пръстен и три везани ризи. Освен накити, свекървата носи в къщата на бъдещата си снаха още питка, вино, ракия, една ока ориз, охридска риба, шивашки принадлежности, сапун, копринен плат и други дарове⁴⁴. Свекърът дава на свата си хляб, обици, мрежа за лице, пафти, които да се предадат на булката. Докато тя се приготви, гостите се веселят на богатата трапеза⁴⁵.

Фолклорната традиция представя традиционната сватба в Горно Броди, Серско, като продължителен ритуал, който започва в четвъртък с „месене на колаци, колене на овните, печене на чевермета“. Богатите сватби продължават по цяла седмица, като са съпроводени с изяждането на „много овни“ и изпиването на „много вино“⁴⁶. Изворите свидетелстват за не помалко разточителни сватбени обичаи и в селата Ощава, Мечкул, Сенокос, Кресна, Влахи и други от Пиринския край⁴⁷. Момината трапеза в някои райони има характер на почерпка. В други случаи тя е угощение с гозби, вино и ракия, донесени предварително от момкова страна. Празненството е свързано с много ядене, пиене, музика, съпровождана от важни сватбени обреди. Богатите сватби траят цяла седмица, като са съпроводени и с изобилно пиршество⁴⁸.

За голяма част от населението в Македония, което в духовно отношение попада под юрисдикцията на Българската екзархия, брачното право се урежда от църквата съгласно Екзархийския устав. За македонските и одринските епархии на Екзархията е в сила първият Устав от 1871 г. Той обаче регламентира единствено устройството на духовните съдилища и паричните такси при венчавка и завеждане на брачен спор, без да се засяга брачното право като материя⁴⁹. Така по същество брачното право на Българската църква в Македония остава неуредено. На практика обаче то се съобразява с постановленията на преработения през 1897 г. Екзархийски

⁴⁴ *Гиновски, П.* Сборник Панайота Дъиновскаго изъ села Галичника – песни, обичаи и разный малкий материалъ. – В: Живая старина. Санкт Петербург, 1899, с. 237–238.

⁴⁵ *Антонов, Л.* Ликът на Македония. С., 1943, с. 44–45; РИМ–Благоевград, 8.2.1/258.

⁴⁶ *Василева и колектив.* Цит. съч., с. 264.

⁴⁷ Пирински вести, 8 дек. 1942, с. 3; РИМ–Благоевград, НА, Вр. Инв. № 13 (сведения на Мария Кръстева за с. Горна Сушица, Светиврачко); *Антонов, Л.* Цит. съч., с. 45.

⁴⁸ *Иванова, Р.* Българската фолклорна сватба. С., 1984, с. 8, 95, 100, 121.

⁴⁹ Устав за управлението на Българската екзархия. Цариград, 1870, с. 40–41.

устав и с Правилника за водене на духовните дела⁵⁰. Установените „условия за законен брак“ изискват да се премине през един междинен период на годещ, който има силата на духовна власт, когато е сключен пред свидетели и с участието на енорийския свещеник. Освен това Уставът от 1897 г. уточнява за първи път долната възрастова граница на бракосъчетаващите – 20 години за момчето и 18 за девойката⁵¹.

С напредването на модернизационните процеси в обществото идеите за „нравствена чистота и духовни качества“ на двамата партньори започват бавно да си пробиват път и да изместват традиционната прагматичност при навлизане в семейния живот⁵². Социалната среда, при която израстват бъдещите съпрузи, също се отчита като един от решаващите фактори за успешния брак. Прави впечатление, че с напредване процесите на модернизация в семейния бит твърде ранните бракове се приемат като проява на лош вкус и несериозно отношение към тази институция⁵³.

Що се отнася до бракоразводните практики, в патриархалните представи те са обект на обществено порицание, поради което в края на XIX и началото на XX в. в Македония все още са рядкост. Освен това църквата е единствената легитимна институция, в чиито правомощия влиза и бракоразводната дейност, тъй като по това време съществува единствено църковен брак⁵⁴. След сложна процедура епископът е този, който може да разпорежи развод, тъй като „това, което е скрепил Бог, човек не трябва да разваля“, а именно епископите са приемани като заместници на Бога на земята.

2. ВМОРО ЗА ВЪЗРАСТТА, ГОДЕЖНИ НОРМИ И ВОЛЯТА НА МЛАДИТЕ - „ЖЕНИТБИТЕ ДА СТАВАТ ПО ВЗАИМНО СЪГЛАСИЕ И ЛЮБОВ МЕЖДУ МОМЪКА И МОМАТА“

Политиката на ВМОРО към традиционната сватбена обредност има отношение към целесъобразността на нейното дело и към претенциите ѝ да култивира нов морал в междуполовите отношения. Като сериозен проблем се очертава продължителният период, в който бащите не омъжват дъще-

⁵⁰ Стойчева, С. Българското семейство в Македония на границата между две столетия: аспекти на кризата (1897–1902 г.). – В: Известия на БИД. Т. 41. 2011, с. 294.

⁵¹ Вълканов, В., Ж. Трифонова. Подбрани извори за историята на българската държава и право. Варна, 2008, с. 380.

⁵² Турлаков, М. Характер и дисциплина. Стара Загора, 1929, с. 74.

⁵³ Нейков, Н. Мъжът и жената в брака. С., 1932, с. 6–8.

⁵⁴ Устав на Българската екзархия. Цариград, 1870, с. 55–56; Устав на Българската екзархия. Пловдив, 1885, с. 32; РИМ–Благоевград, 2.3/ 1321, 1322.

рите си, за да ги използват като работна ръка в семейството, поради което започват да се практикуват извънбрачни връзки⁵⁵. Както вече се очерта, на много места в Македония практиката показва, че приетата възраст на омъжване на момичето е след 20–25 години. Най-активни в промяната на това статукво се оказват дейците на Серски окръг. Вторият редовен конгрес на окръга, проведен от 26 юли до 6 август 1906 г., въвежда възрастни ограничения за встъпване в брак, „за да се предпази населението от израждане“, като за момата това е 18-годишна възраст и 20 – за момъка. Изключение са допуска само за крайно бедни семейства, като се разрешава ергенът да достигне 22-годишна възраст⁵⁶.

Отново с цел да се ограничат извънбрачните контакти, в някои околии са въведени „годежни норми“. Прекалено дългото време, в което момъкът и девойката са сгодени, води до нежелани последствия, които ги компрометират в обществото. Случва се тя да забременее преди сватбата и да предизвика аборт, за да избегне общественото порицание. „За да се прекрати това зло“, се въвежда максимален период на годеж от два месеца⁵⁷.

Важен момент в опитите за модернизация на междуполовите отношения е усърдието на някои от ръководните дейци да ограничат волята на родителите и да дадат повече свобода на младите в избора на брачен партньор. В края на юни 1905 г. в Петричко-Мелнишкия район започва прилагането на Окръжно писмо, издадено от Мелнишкия революционен комитет и подписано от Яне Сандански, с което се нарежда сгодяването да става по любов, а не чрез налагане волята на бащите. Този подход е опит за култивиране на нови ценности, но зад него се крие и целесъобразност за навлизане във все по-личните сфери на живота. В своите обиколки районната чета често получава оплаквания за насилствено омъжване. Нейните наблюдения показват, че всички женитби в Мелнишкия район стават единствено със съгласието на родителите: „Бащата, лаком за пари, просто продава дъщеря си на оня, който му даде повече, продава я като крава или овца, без да я пита дали обича момъка и дали иска да се ожени за него. А от това съвместният живот на насила омъжената мома и момък става тежък, несносен, създават се семейни раздори и много пъти някоя млада току-що омъжена мома избягва от мъжа си и се връща в своята родна къща. Мъжът обикновено гледа на жена си като на купено работно добиче, обръща се всякога почти грубо към нея, псува я и я бие... Управлението на района, като вижда, че както

⁵⁵ Василева, М. и колектив. Цит. съч., с. 187.

⁵⁶ РИМ–Благовград, 2.2/ 485.

⁵⁷ Пак там, 2.2/ 191.

дивашкото отнасяне на бащата към дъщерята и продажбата на последните като добитък, тъй и грубите обноси на мъжете към жените им, то подканва родителите да не омъжват дъщерите си насила – женитбите трябва всякога да стават по взаимно съгласие и любов между момъка и момата⁵⁸. Тези предписания са опит за разчупване на старите патриархални възгледи за подчиненото положение на жената, въпреки че тя продължава да изпълнява традиционните си роли и да съществува чрез семейството. Грубите навици и невъздържани обичаи се „смекчават“ и „цивилизоват“. Създават се предпоставки за култивиране на нов морал в междуполовите отношения и нова култура на общуването. При неподчинение на тази разпоредба се предвижда наказание, а бащите, които продължават да взимат откуп за дъщерите си, се предвижда да бъдат глобявани със сума два пъти по-голяма от тази, взета от момковото семейство⁵⁹. Вероятно проблемът с насилствените бракове наистина създава сериозни негативни последици за нормалното функциониране на семейната институция, защото той става обект на обсъждане и разрешаване и по време на извънредния конгрес на окръга от юли 1905 г.⁶⁰

Разбира се, не липсват и примери както във фолклора, така и в спомените на съвременници за бракове, сключени с взаимното желание на младоженците. Баба Веса Шишкова от с. Долен, Неврокопско, е дъщеря на четник от четата на Гоце Делчев, а се омъжва за секретаря на четата по любов. Когато идват да я искат други женихи, тя не ги одобрява и баща ѝ съответно им отказва. По-важното от нейния разказ е отношението на четата към сватбените обичаи и изричната забрана, когато идват момковите сватове да дават пари на баща ѝ⁶¹. От целесъобразност парите са необходими за покриване на други нужди. Тъй като се сродяват фамилии на дейци на ВМОРО, логично е и гостите да бъдат част от Организацията и следователно разходите, които би трябвало да направят, за ВМОРО са неоснователни и излишни.

Реформите, които на места Организацията прилага, рефлектират върху обичайни практики при женитба, практикувани от векове. Така тя се намесва и в обичайното право на населението. От друга страна, това е опит за трайното навлизане на градски тип култура и нрави в селата. Стига се до постепенно разчупване на някои патриархални порядки. Политиката

---

⁵⁸ Билярски, Ц. Спомени на Яне Сандански. С., 2007, с. 173; Ангов, А и колектив. Петрич в миналото и сега. С., 2010, с. 101.

⁵⁹ Пак там, с. 174.

⁶⁰ Пак там, с. 176.

⁶¹ РИМ–Благоевград, НА, Вр. № 135.

на ВМОРО с течение на времето модернизира улегналия, традиционен, най-вече селски бит на населението. Тя внася нова насока на разбираня и действия с цел да се създаде интимност, сговор и сътрудничество между обществото и отделния индивид. Съвременниците са единодушни, че осъзнавайки властта и авторитета на Организацията, селяните сами започват да се обръщат към местните войводи за съдействие и разрешаване на семейни проблеми, като разваляне на годеж, „крадене“ на мома, бягство на мома от дома при опит за омъжване против волята ѝ и други подобни случаи⁶². Не трябва да се пренебрегва и фактът, че въвеждането на глоба в полза на организационната каса за продадено момиче внася и сериозен икономически мотив в усилията да се култивират едни цивилизовани отношения между родители и деца.

Трябва да се има предвид, че с тези дисциплиниращи норми към жените ВМОРО се намесва в обичайното семейно право. От гледна точка на разпределението на семейната собственост в случай на развод или смърт на съпруга и повторен брак на вдовицата, тя получава само вещите от чеза, който сама изработва, както и подаръците в накити от страна на момковото семейство. Забраната на ВМОРО да се даряват на булката накити – пари и други ювелирни изделия, е в ущърб на нейната собственост, тъй като тя разполага единствено с тези дарове като наследство.

Изворите свидетелстват, че в някои райони ВМОРО полага усилия да внесе промяна в ценностната система на населението по отношение на брака и семейството. Регулярното въвеждане на нови възрастови граници за встъпване в брак дава възможност на момъка да възмъжее, преди да поеме задълженията си на съпруг и глава на семейството. Създава се естествена предпоставка за преустановяването на вътреродовите извънбрачни контакти между свекър и снаха, девер и снаха, които изумяват не един европеец. Може да се каже, че новите брачни норми променят и самочувствието на младоженците, които започват да се идентифицират като равноправни партньори в бъдещия съвместен живот, в раждането и отглеждането на децата. Предполага се също, че браковете по взаимно съгласие и при взаимност в чувствата ще изключат възможностите за бъдещи изневери между съпрузите. В същото време обаче традицията се оказва много устойчива и жилава. Въпреки прилаганите санкции, остава да се практикува „откупът“ за булката, макар и като един вече символичен елемент от брачния ритуал.

---

⁶² РИМ–Благоевград, 2.2/1093, 2.2/ 1307, 2.2/ 1883; *Николов, Т.* Спомени из моето минало. С., 1988, с. 193.

3. ЗЛОУПОТРЕБИ НА ОТДЕЛНИ ВОЙВОДИ

Трябва да обърнем внимание, че въпреки политиката за култивиране на нов морал в отношението към брака, не липсват и примери за злоупотреби на революционни дейци с правата, които ВМОРО им дава по места. От позиция на властовия си авторитет те си позволяват да се намесват грубо в междуполовите отношения, като със сила принуждават някоя мома да се венчае за четник против волята ѝ или тази на семейството ѝ. Според един френски секретен доклад до българското правителство, през май 1907 г. селянинът Митко Кокоев получава нареждане да ожени дъщеря си за четника Анфонаджев. Тъй като момата отказва, бащата не изпълнява заповедта на Комитета, за което е осъден да плати глоба половин турска лира, което никак не е формална цена. След повторния му отказ е наредено да бъде бит насред улицата публично⁶³. Един селски свещеник от Демирхисарско венчава младоженци въпреки забраната на местния войвода, за което е осъден да плати глоба от 5 турски лири⁶⁴. В Драмска околия някакъв селски войвода пребива една девойка, защото отказва да се омъжи за куриера на четата. Същевременно забранява на свещеника да я венчае за когото и да било друг. В драмското село Миглен селянинът Динков получава нареждане да омъжи дъщеря си Кидра за един от четниците. Тъй като момата е вече сгодена, Динков не изпълнява заповедта и заради страха от наказание напуска селото, като се установява в Сяр⁶⁵. В с. Чурилово, Петричко, една мома с наследство е омъжена насила „със заповед“ за малолетно момче преди Великден. Въпреки че по това време на годината Църквата не извършва венчавки, тази дейност осъществява четата на Костадин Смоларски⁶⁶. Гевгелийската чета на Аргир Манасиев венчава във Воденско през 1902 г. един момък против неговата воля, ала след дълги уговаряния той приема избраната за него невеста. Скоро обаче я напуска, а баща му плаща като компенсация на снаха си 60 лири, определени му от четата. С тази огромна сума, както самият Манасиев уточнява, по това време може да се купи чифлик⁶⁷.

Посочените примери са илюстрация за това как на местно равнище някои по-незначителни в йерархическо отношение дейци „прескачат“ ус-

⁶³ РИМ–Благоевград, 8.2.1/ 587 – Le brigandage en Macédoine (D’après un Rapport Confidentiel adressé au Gouvernement Bulgare). Paris. 1908, p. 29.

⁶⁴ Пак там, с. 34

⁶⁵ Пак там, с. 35.

⁶⁶ РИМ–Благоевград, 2.2/ 1828.

⁶⁷ Манасиев, А. Спомени. – В: Македония в пламъци. С., 2003. с. 140.

тановената от Центъра норма и „облечени“ във властта на войводи, господстват над женския пол или тероризират населението. Произволите на някои от тях стават достояние на висшите ръководни кадри и получават наказание по устав или най-малкото по усмотрение на решение на районната чета. Други обаче остават ненаказани, защото потърпевшите не се осмеляват да се оплачат.

4. КРАЯТ НА „ТЕЖКИТЕ“ СВАТБИ - ОГРАНИЧЕНИЯТА НА ВМОРО СПРЯМО ПИЩНОСТТА И РАЗХОДИТЕ

Важно е да се отбележи, че по целесъобразност, за да се намерят средства за закупуване на оръжие, а също и за други нужди, ВМОРО „посяга“ и на ритуалната тържественост на традиционните брачни и годечни обичаи. В тази посока са въведени ограничения в продължителността, разточителността и пищността на сватбите⁶⁸. Трябва да обърнем внимание, че тази практика не е въведена като регулация на обществените отношения единствено от ВМОРО в Македония. През Възраждането подобни опити има и на други места. Според Летописа на Жендо Вичов в Котел около 1840–1841 г. владиката Порфирий забранява сватбарската музика, защото с нея стават по-големи разходите – до 500 или 1000 гроша. За населението това се оказва тежък психологически удар. Не само „гайди и цигулки“ са забранени, но и други разходи по подготовката на сватбите. Разрешава се поканените да се сведат до семейството и някои по-близки съседи. Вичов уточнява, че преди забраните сватбите са толкова дълги и „тежки“, че самият той трудно би могъл да ги опише. Впоследствие обаче се усеща ползата от тези ограничения⁶⁹. Този пример е илюстрация за опитите да се модернизира и рационализира животът. Макар и много трудно, някаква нова етика си пробива път в традиционните представи на обществото за престиж, за показност и социално положение. Усилията на ВМОРО за формиране на поведението са тласкани напред по посока на нов стандарт, форми на общуване, на нови правила и забрани.

От доклада на българския търговски агент в Битоля Недялко Колушев от януари 1903 г. става ясно, че на много места именно ръководителите на Организацията са тези, които разрешават празнуването на годечи

---

⁶⁸ Аврамов, С. Героични времена. Т. 2. С., 1942, с. 97; Пандев, К. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903. С., 1979 с. 218; Татарчев, Хр. Цит. съч., с. 165; Белев, Г. Цит. съч., с. 16–17.

⁶⁹ Киров, Г. Летопис на Жендо Вичов от Котел. – СББНУНК, 1895, кн. XII, с. 369.

и сватби⁷⁰. Сватбата на четника Георги Коцев с Елена Алексова на 15 май 1905 г. е класически пример за „тежка“ сватба, при която не се пестят средства. Трябва да направим уточнението, че макар и роден в селска среда (с. Дебрене, Мелнишко), Коцев завършва Солунската българска мъжка гимназия, а баща му Коце Илиев е един от деятелите за самостоятелна българска църква в Мелнишко⁷¹. Следователно бихме могли да предположим, че годините, прекарани в Солун, дават отражение върху културният му профил. Въпреки това обаче, устойчивостта на традицията се оказва достатъчно силна в неговите представи. Сватбата му става и повод за промяната на политиката на Серски революционен окръг към всекидневието на населението и приучаването му към пестеливост в бита, ограничаване до минимум на разходите на всяко едно домакинство. На тържеството присъстват голям брой гости и всички получават обичайните дарове от булката – везани ризи, чорапи, престилки. На гостенките сватбата дава възможност да покажат най-красивите си носии и да си съперничат по накити. Традицията в този случай повелява и най-бедното семейство да се чувства задължено да намери средства да подари на булката колан с големи инкрустирани сребърни пафти. Безспорно тази излишна пищност, показност и разхищение се оказва голям товар за обеднялото население след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Ето защо след тази сватба Я. Сандански издава *Окръжно за Управление на Мелнишкия район* от 25 юни 1905 г. С него се забраняват както скъпите дарове, така и откупуването на момата от младоженеца. Този, който не спазва споменатите забрани, се глобява за сметка на комитетската каса. Като видим резултат „тежката“ сватба на Г. Коцев е последната от този род в региона. След нея разходите за подобни тържества значително се намаляват, а даровете се раздават единствено на най-близките на булката. Преустановено е и откупуването на момата от баща ѝ. Краденето на невестата се превръща в наказуемо деяние⁷². В Серски окръг е установено нормиране на сватбените разходи до 200 гроша, както и ограничаване на разточителните подаръци между сватовете⁷³.

В Щипско Михаил Развигоров също издава писмена заповед, с която съкращава сумата от 10–15 лири на 2–3 лири, които момъкът дава на

⁷⁰ Освободителната борба на българите в Македония и Одринско 1902–1904. Дипломатически документи. С., 1978, с. 101.

⁷¹ РИМ–Благоевград, 2.3/ 300 – Автобиография на Георги Коцев Илиев.

⁷² *Макдермот, М.* За свобода и съвършенство. Биография на Яне Сандански. С., 1987, с. 169–174.

⁷³ РИМ–Благоевград, 3.3/ 485.

бащата на булката. Тъй като тези пари са своеобразен откуп за „работната ръка“, която губи бащата на момата, а тя отива да работи в друга къща, ВМОРО все пак оставя правото моминото семейство да бъде обезвъзмездено, макар и символично. За улеснение на несъстоятелните семейства войводата отпуска безлихвени заеми от организационната каса⁷⁴. Не без силното влияние на ВМОРО и войводата М. Развигоров през 1906 и 1907 г. Щипската градска община в няколко свои редовни заседания издава писмени разпоредби за ограничаване на разходите на семействата предвид съсипаното икономическо състояние на населението и града. Съкращава се церемонията по годяването, като тя се ограничава само в един ден в присъствието на не повече от 30 души гости и свещеник, а подаръците между младите се свеждат до размяната само на годещни пръстени. Дарове от страна на роднини се забраняват. Двете сродяващи се семейства се задължават да приготвят единствено дарове, които могат да имат практическо приложение в дома, и в никакъв случай накити. Вечерта на сватбата се разрешава гощавка в дома на момчето, но изрично се забраняват пиянството и действия, които увреждат домашния бит от страна на гостите. Прекратена е практиката на събиране на дарове за невестата след сватбата и гощавките за шаферите и кума в следващите дни⁷⁵. Известно е още, че и в Битолско Н. Петков ограничава сватбените разходи на 400 гроша⁷⁶.

В Леринско сватбените дарове се редуцират до пръстен за годеницата и чифт чорапи за младоженците⁷⁷. Всичките тези санкции, които на пръв поглед трябва да приучат населението към скромност, пестеливост и рационалност, всъщност са удар върху собственическите права на младоженката, тъй като, според обичайното право, както вече стана дума, тя притежава само чеиза и сватбените дарове, с които влиза в новия дом. Те са и опит за моделиране на нов етикет и култура на едно по-практично и прагматично общество. На практика традиционната сватба с огромен брой гости, чиято продължителност ритуално е цяла седмица, откъсва голяма част, ако не и цялото село, от обичайните му занимания. Разбира се, времето за годявки и венчавки обикновено съвпада с неактивния работен

---

⁷⁴ Мирчев, Б. Цит. съч., с. 5; Хаджимишев, М. Спомени. – В: Македония в пламъци. С., 2003, с. 181–182.

⁷⁵ РИМ–Благоевград, Вр. № 521, Редовно заседание на Щипската община, 25 януари 1906 г., 15 март 1906 г. и 14 ноември 1907 г.

⁷⁶ Петков, Н. Страници от моя дневник за 1901 г. – Илюстрация Илинден, 1930, кн. 5, с. 11.

⁷⁷ Понпетров, С. Цит. съч., с. 15–16.

сезон, но все пак една тежка и продължителна сватбена церемониалност вкарва работния процес в други рамки. Ето защо ВМОРО се намесва и като икономически регулатор.

Разоряването на населението след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. се оказва аргумент за съкращаването на разходите за традиционни обреди и ритуали. Поради тази причина годежите и сватбите са съпътствани единствено с размяна на скромни подаръци и бронзови пръстени за младоженците, ала при запазване на традиционната обредност за дадения регион. Важно е да се спомене още, че във връзка с процесите на модернизация в обществото, като нов елемент в брачните условия се налага образователният ценз на жениха, наред с имотното състояние на родителите му⁷⁸. Не бива да се създава впечатление обаче, че ВМОРО е противник на традиционната обредност. Това, което осъзнават ръководителите, е, че след погрома на въстанието едно пишно фамилно тържество е неоправдано разточителство, пък било то и въпрос на семейно честолюбие. Цел в тази политика е населението да надрасне чисто битовия си мироглед, като започне да мисли за общите интереси и да се изявява като общност. Програмните документи на Организацията прокламират „пълна политическа автономия“. Именно този факт превръща въоръжението на населението в основна задача за ВМОРО и следователно от целесъобразност се налагат някои жертви и ограничения във всекидневието. В политиката на ВМОРО днес откриваме елементи на модернизация и противопоставяне на архаичната обредност, но всъщност това е по-скоро неосъзнат ефект от интервенциите в сферата на сватбената обредност. За по-голяма част от кадровия ѝ състав водещият мотив тук е трезвата икономическа преценка и революционната целесъобразност.

5. ВМОРО И РАЗТРОГВАНИЯТА НА „СВЕЩЕНИЯ БРАЧЕН СЪЮЗ“

С течение на времето ВМОРО се явява своеобразен регулатор в брачните отношения и освен че диктува правила, поема функцията на съдия по бракоразводните дела. Трябва да изтъкнем, че в качеството си на съдии организационните дейци се стремят да запазят целостта на браковете. ВМОРО по-скоро е склонна да бракосъчетава от позиция на авторитет и сила, отколкото да развежда. От позицията на властимаща институция ВМОРО си поставя за цел да консолидира населението, да го направлява

---

⁷⁸ РИМ–Благоевград, 2.3/ 116 (спомени на Христо Киров от Разлог); ИМ–Разлог, 2.2/ 63082.

и напътства във всекидневието, а разводът се смята за регресивно деяние в традиционните представи, с които са свикнали голяма част от войводите, особено в селата. От канонична гледна точка само Църквата може да легитимира един развод, в противен случай той е противозаконен и недействителен. Вероятно поради тази причина и познавайки споменатите правила, случаите, в които семейни двойки искат да бъдат разведени от четата, са по-скоро изключение. През 1908 г. в с. Хърсово, Горноджумайско, към четата на Христо Чернопеев се обръща млада семейна двойка с молба да бъдат разведени. След като спорът е проучен, се констатира, че не е налице основателен повод за разтрогване „на свещения брачен съюз“⁷⁹.

Християнското брачно право не предвижда разводи по взаимно съгласие. Жена може да поиска развод само в случай че мъжът посегне на живота ѝ. Мъжката изневяра също не е сред поводите за развод. В семейно-брачните дела османската администрация дава изключителните права на Православната църква по отношение на християните. В резултат, както вече се каза, разводите се санкционират само от духовенството, и то при строго определени бракоразводни основания⁸⁰. Следователно от канонична гледна точка разводите, утвърдени от четата като правораздавателен орган, са нелегитимни. Тъй като Църквата дава развод при изключително редки случаи, някои семейства се обръщат към четата, без да осъзнават, че по канон тази развод е недействителен. Освен това революционното правосъдие е обявено за общодостъпно и безплатно, което също е сериозен довод за прибягване към него дори по въпроси, които са от компетенцията на християнската институция. Фактът, че населението се обръща към ВМОРО за разрешаване на такъв проблем от канонично естество, е доказателство за огромната ѝ власт в представите на населението.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Може да приемем, че за жените бракът остава привилегированото средство за придобиване на социално положение. В мъжкия свят „на честта“ жените са изключени от повечето публични места, където се играят най-сериозните „роли“ на човешкото съществуване. Истинският мъж е този, който се чувства задължен от висотата на положението си да подсили честта си, търсейки славата и открояването в публичната сфера. В такъв

⁷⁹ Делирадев, П. Пътвания из България. С., 1989, с. 131–132.

⁸⁰ Устав на Българската екзархия. Цариград, 1870, с. 55–56; Устав на Българската екзархия. Пловдив, 1885, с. 32, РИМ–Благоевград, 2.3/ 1321, 1322; Тодорова, О. Цит. съч., с. 65–111.

свят жените са олицетворение на слабост, ала и източник на увеличаване на честта на мъжкото достойнство. Семейството е институцията, в която се преобразуват отношенията между половете. ВМОРО повече или по-малко допринася за издигането на мъжкото господство. Тя дава възможност на християните, които дълго време се чувстват потиснати, да носят оръжие, да се чувстват важни, че от тях зависи, макар и на местно равнище, животът на населението. Чувството за незначителност и потиснатост у четника изчезва и той става влиятелен в собствените си представи и в очите на общността. Несъмнено, на семейството се пада главната роля във възпроизвеждането на мъжкото доминиране, затова и за организационните лидери то е особен обект на контрол.

За да се харесат на мъжа и да подсилят усещането му за господство, често пъти жените се преструват, играят „роли“, казват това, което се очаква от тях, и привидно приемат второстепенното си положение. Чрез този баланс, от една страна, те се съхраняват в семейството, а от друга – успяват да отстояват известна самостоятелност и права, без да се превръщат в съперник на мъжа.

В обществото, което „фабрикува“ ВМОРО, законното упражняване на сексуалността остава подчинено на брака. Когато мъжкото господство в една общност, каквато е революционната организация, се прилага безпрепятствено и с пълното право на мъжкото физическо надмощие, е по-малко възможно неправомерните интимни контакти да чертаят междуполовите отношения. Чрез самоконтрол и етика на половете се формират принципите на дълговечната брачна система, изключваща всякаква сексуалност извън отношенията между съпрузите за продължение на рода. Според революционния морал животът в брака е единственият принцип за допълването на двата пола. От тук идва и максимата „да не остане девойка неомъжена“, като опасност за евентуални извънбрачни недопустими междуполови отношения.

Трябва да отчетем, че културният стандарт, който предлага ВМОРО, може би най-сериозно засяга жените, поне на равнище „правила“ за отношението към тях. Както стана ясно, в модерната теория на идеолозите за мястото на жената в семейството и обществото тя трябва да заеме положение, равнопоставено на мъжа. Може да приемем, че много прогресивно дейците на Организацията слагат край на традиционната „търговия“ с младоженката, която се практикува между сродяващите се фамилии. Вече знаем и че в препоръките към населението относно култивирането на поведението се залага на взаимност в чувствата между брачните партньори.

Важно е да се отрази, че побоят над жената се порицава и би трябвало да се наказва строго, а „варварският“ обичай да се „краде“ мома против волята ѝ изрично се забранява. Отново, във връзка с общите цели, „излишните“ харчове за сватбени и погребални ритуали се редуцират до минимум, но не толкова за сметка на някакъв нов цивилизационен модел, а най-вече поради нуждата от въоръжаване на населението.

Всички тези директиви имат много съвременно звучене. Ала трябва да отчетем, че някои от тях остават само като добро пожелание за бъдеще време. Нещо повече. Самите организационни дейци ги нарушават, което трудно би мотивирало обикновеното население да се съобразява с тях. Разбира се, примерите илюстрират, че провиненията не остават безнаказани и се разглеждат от революционния съд. Все пак може да приемем, че за промяна в традиционното отношение към жената като подчинена на мъжа все още нито отделният четник, нито обществото, особено в селата на Македония, са „узрели“. Самите дейци, както стана ясно, неведнъж пресъздават ситуации за натиск върху волята на моми при избор на брачен партньор от страна на Организацията. Не са изключение и случаите на побой над жени при разни нарушения още преди срещу тях да се произнесе революционният съд. Определено може да кажем, че ВМОРО запазва мъжкото господство въпреки възванията за промяна във варварското отношение към жените. Под силното влияние на обичайното право, под влиянието на традицията, а и поради слабия натиск на ВМОРО на практика, мъжете запазват правото си да диктуват живота в семейството. Самата Организация, като един мъжки свят, не е в състояние да допусне потъпкването на господстващи разбирания за мъжко достойнство и честолюбие за сметка на женската свобода. В това отношение дори се предоставят определени права на активистите, срещу което от тях се изисква лоялност към Комитета.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. *Аврамов, Ст.* Героични времена. Т. 2. София, Печатница „Глушков“, 1942.
2. *Аврамов, Ст.* Спомени. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. София, 1929.
3. *Ангелов, Г.* Сватбарски обичаи в Битолско. – СБНУ, 1895, кн. 12.
4. *Ангелова, Д.* Мерки за регулиране на брачните отношения по българските земи през XIX в. – Исторически преглед, 2015, кн. 5–6.
5. *Ангов, А. и колектив.* Петрич в миналото и сега. София, 2010.

6. Антонов, Л. Ликът на Македония. София, изд. „Родна земя“, 1943.
7. Арсов, Сл. Въстаническото движение в югозападна Македония (до 1904 г.) (Спомени). Материали за историята на македонското освободително движение. Кн. 1. София, 1925.
8. Б.А. Воспитательное заведение для южнославянских девиц в Москве. Издание Императорского Московского Университета. Б.Д.
9. Белев, Г. Проява и развитие на революционното движение в Македония. – Илюстрация Илинден, 1930, кн. 5.
10. Билярски, Ц. Спомени на Яне Сандански. София, Издателство „Синева“, 2007.
11. Бобчев, Ст. Българско обичайно наказателно право – В: Сборник за народни умотворения и народопис. София, кн. XXXVII, 1927.
12. Бобчев, Ст. Сборник на българските юридически обичаи. София, „Единство“, 1902.
13. Бонева, Т. Етнични традиции в локалните общности. – В: Изследвания в чест на проф. Страшимир Димитров. София, Акад. издателство „Марин Дринов“, 2001.
14. Боянов, С. Сватбарски обичаи и песни от Разложко. – СБНУ, 1891, кн. 5.
15. Василева, М. Извори за българската етнография. Т. 3. София, Акад. издателство „Марин Дринов“, 1998.
16. Вълканов, В. Ж. Трифонова. Подбрани извори за историята на българската държава и право. Варна, Издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“, 2008.
17. Гиновски, П. Сборник Панайота Дъиновскаго изъ села Галичника – песни, обичаи и разный малкий материалъ. – В: Живая старина. Санкт Петербург, 1899.
18. Грънчарова, К. Село Зарово, Солунско – маркери на идентичността. Благоевград, Издателство „Смилков“, 2017.
19. Гулабчев, Сп. Един поглед по етнографията на Македония. Габрово, Печатница „Н. Стойков и сие“, 1887.
20. Делирадев, П. Пътувания из България. София, „Български писател“, 1989.
21. Дивизиев, Ив. Елешница в миналото. София, „ОФ“, 1977.
22. Димитров, Д. Спомени. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. София, 1926, кн. 3.
23. Драганова, Н. и колектив. Румелийски делници и празници от XVIII в. София, „ОФ“, 1978.

24. *Златарева, В.* Правната защита на жената. София, „Български народен женски съюз“, 1945.
25. *Иванова, Р.* Българската фолклорна сватба. София, БАН, 1984.
26. *Иванова, Св.* Брак и развод в българските земи (XVI–XIX в.). – Известия на НБКМ, 1996.
27. *Калнев, М.* По въпроса за гражданския и църковния брак и развода. Пловдив, „Православен мисионер“, 1936.
28. *Каниц, Ф.* Дунайская Болгария и Балканский полуостров (1860–1875). Санкт Петербург, 1876.
29. *Кеџкаров, Ан.* Основаване на революционната организация в Охрид. – Илюстрация Илинден, 1936, кн. 1.
30. *Киров, Г.* Летопис на Жендо Вичов от Котел. – СББНУНК, 1895, кн. XII.
31. *Кирова, М.* Библейската жена. Механизми за конструиране, политики на изобразяване в Стария завет. София, ИК Стигмати: Унив. издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
32. *Коледаров, П.* Народописни и фолклорни материали от с. Плевня (Драмско). Народни сватбени обичаи. – СБНУ, 1963, кн. 50.
33. *Макдермот, М.* За свобода и съвършенство. Биография на Яне Сандански. София, Издателство „Наука и изкуство“, 1987.
34. *Манасиев, Ар.* Спомени. – В: Македония в пламъци. София, „Синева“, 2003.
35. *Маринов, Д.* Жива старина. Кн. 6. Русе, „Св. Кирил и Методий“, 1907.
36. *Меснил, Ж.* Свободният брак. Плевен, „Илия Рачев“, 1907.
37. *Минков, И.* Любов и брак. София, „Камен дял“, 1936.
38. *Мирчев, Б.* Мише Развигоров. – Илюстрация Илинден, 1931, кн. 10.
39. *Митковски, Ал.* Македонија во делата на странските патописци 1894–1902. Скопје, 2006.
40. *Нейков, Н.* Мъжът и жената в брака. София, „П. К. Овчаров“, 1932.
41. *Нехтянин, Н.* Песни из челядният живот от Разложко. – СБНУ, 1892, кн. 8.
42. *Николов, Т.* Спомени из моето минало. София, Издат. на ОФ, 1988.
43. *Николчев, Д.* Брак, развод и последващ брак в православната църква. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2007.
44. *Обрембски, Ј.* Фолклорни и етнографски материјали од Порече. Кн. 1. Скопје-Прилеп, 2000.

45. *Оджаков, П.* История на българското право. Семейно право и брак. Русе, 1893.
46. *Пандев, К.* Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903. София, Издателство „Наука и изкуство“, 1979.
47. *Петков, Н.* Страници от моя дневник за 1901 г. – Илюстрация Илинден, 1930, кн. 5.
48. *Петров, П.* Бит, обичаи и обществена организация на българите през XIX в. по материали на П. Оджаков. – Известия на БИД, кн. XXXIV. София, БАН, 1982.
49. *Попова, Кр. П. Воденичаров, Сн. Димитрова.* Жените и мъжете в миналото. Благоевград, Издат, на ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2002.
50. *Поппетров, С.* Основаването на революционната организация в с. Върбени – Екши-су, Леринско. – Илюстрация Илинден, 1934, кн. 1–2.
51. *Пърличев, К.* 36 години във ВМРО. София, „Веда – МЖ“, 1999.
52. *Радев, Ж.* Географска и етнографска Македония. София, МНИ, 1924.
53. *Русински, Н.* Спомени. София, 1994.
54. *Стойчева, Ст.* Българското семейство в Македония на границата между две столетия: аспекти на кризата (1897–1902 г.). – В: Известия на БИД, Т. 41, 2011.
55. *Стойчева, Ст.* Състояние на българското семейство в Източна Македония според екзархийската статистическа документация (края на XIX – началото на XX в.). – В: Известия на Исторически музей–Кюстендил, Т. XVI. Кюстендил, 2008.
56. *Татарчев, Хр.* Спомени, документи, материали. София, Издателство „Наука и изкуство“, 1989.
57. *Тодорова, О.* Жените от Централните Балкани през османската епоха (XV–XVII в.). София, Издателство „Симолени“, 2004.
58. *Турлаков, М.* Характер и дисциплина. Стара Загора, „Светлина“, 1929.
59. Устав за управлението на Българската екзархия. Цариград, 1870.
60. Устав на Българската екзархия. Пловдив, печатница на Христо Г. Данов, 1885.
61. Устав на Българската екзархия. Цариград, 1870.
62. *Хаджийски, Ив.* Българско наказателно право (Особена част). София, 1937.
63. *Хаджийски, Ив.* Българско наказателно право. София, 1937.

64. *Хаджимишев, М.* Спомени. – В: Македония в пламъци. София, „Синева“, 2003.

65. *Хаджиниколов, В. и колектив.* Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. София, Издателство на БАН, 1980.

66. *Шанкарев, К.* Сборник от български народни умотворения. Т. 1. София, „Български писател“, 1969.

67. Le brigandage en Macédoine (D’après un Rapport Confidentiel adressé au Gouvernement Bulgare). Paris. 1908.

68. *Pashova, A.* „There Were not Divorces at All“. The Semi-Truth about the Divorces in the Nevrokop Eparchy 1894–1912. – In: Women and Minorities Archives. Sofia-Vienna, 2009..

BIBLIOGRAFIJA

1. *Avramov, St.* Geroični vremena. Т. 2. Sofija, Pečatnica „Gluškov“, 1942.

2. *Avramov, St.* Spomeni. – V: Materiali za istorijata na makedonskoto osvoboditelno dviženie. Sofija, 1929.

3. *Angelov, G.* Svatbarski običaj v Bitolsko. – SbNU, 1895, kn. 12.

4. *Angelova, D.* Merki za regulirane na bračnite otnošenija po bălgarskite zemi prez XIX v. – Istoričeski pregled, 2015, kn. 5–6.

5. *Angov, A. i kolektiv.* Petrič v minaloto i sega. Sofija, 2010.

6. *Antonov, L.* Likāt na Makedonija. Sofija, izd. „Rodna zemja“, 1943.

7. *Arsov, Sl.* Vāstaničeskoto dviženie v jugozapadna Makedonija (do 1904 g.) (Spomeni). Materiali za istorijata na makedonskoto osvoboditelno dviženie. Kn. 1. Sofija, 1925.

8. *B. A.* Vospitatel’noe zavedenie dlja južnoslavjanskih devic v Moskve. Izdanie Imperatorskogo Moskovskogo Universiteta. B.D.

9. *Belev, G.* Projava i razvitie na revoljucionnoto dviženie v Makedonija. – Pjustracija Plinden, 1930, kn. 5.

10. *Biljarski, C.* Spomeni na Jane Sandanski. Sofija, Izdatelstvo „Sineva“, 2007.

11. *Bobčev, St.* Bălgarsko običajno nakazatelno pravo – V: Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis. Sofija, kn. XXXVII, 1927.

12. *Bobčev, St.* Sbornik na bălgarskite juridičeski običaj. Sofija, „Edinstvo“, 1902.

13. *Boneva, T.* Etnični tradicii v lokalnite obštnosti. – V: Izsledvanija v čest na prof. Strašimir Dimitrov. Sofija, Akad. izdatelstvo „Marin Drinov“, 2001.

14. *Bojanov, S.* Svatbarski običaji i pesni ot Razložko. – SbNU, 1891, kn. 5.
15. *Vasileva, M.* Izvori za bālgarskata etnografija. T. 3. Sofija, Akad. izdatelstvo „Marin Drinov“, 1998.
16. *Vālkanov, V. Ž. Trifonova.* Podbrani izvori za istorijata na bālgarskata dāržava i pravo. Varna, Izdatelstvo na VSU „Černorizec Hrabār“, 2008.
17. *Ginovski, P.* Sbornik Panajota D’inovskago iz’ sela Galičnika – pesni, običaji i razn’ij malkij material’. – V: Živaja starina. Sankt Peterburg, 1899.
18. *Grānčarova, K.* Selo Zarovo, Solunsko – markeri na identičnostta. Blagoevgrad, Izdatelstvo „Smilkov“, 2017.
19. *Gulabčev, Sp.* Edin pogled po etnografijata na Makedonija. Gabrovo, Pečatnica „N. Stojkov i sie“, 1887.
20. *Deliradev, P.* Pātuvanija iz Bālgarija. Sofija, „Bālgarski pisatel“, 1989.
21. *Diviziev, Iv.* Elešnica v minaloto. Sofija, „OF“, 1977.
22. *Dimitrov, D.* Spomeni. – V: Materiali za istorijata na makedonskoto osvoboditelno dviženie. Sofija, 1926, kn. 3.
23. *Draganova, N. i kolektiv.* Rumelijski delnici i praznici ot XVIII v. Sofija, „OF“, 1978.
24. *Zlatareva, V.* Pravnata zaštita na ženata. Sofija, „Bālgarski naroden ženski sājuz“, 1945.
25. *Ivanova, R.* Bālgarskata folklorna svatba. Sofija, BAN, 1984.
26. *Ivanova, Sv.* Brak i razvod v bālgarskite zemi (XVI–XIX v.) – Izvestija na NBKM, 1996.
27. *Kalnev, M.* Po vāprosa za graždanskija i cārkovnija brak i razvoda. Plovdiv, „Pravoslaven misioner“, 1936.
28. *Kanic, F.* Dunajskaja Bolgarija i Balkanskij poluostrov (1860–1875). Sankt Peterburg, 1876.
29. *Keckarov, An.* Osnovavane na revoljucionnata organizacija v Ohrid. – Ilustracija Ilinden, 1936, kn. 1.
30. *Kirov, G.* Letopis na Žendo Vičov ot Kotel. – SBNUNK, 1895, kn. XII.
31. *Kirova, M.* Biblejskata žena. Mehanizmi za konstruirane, politiki na izobrazjavane v Starija zavet. Sofija, IK Stigmati: Univ. izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2005.
32. *Koledarov, P.* Narodopisni i folklorni materiali ot s. Plevnja (Dramsko). Narodni svatbени običaji. – SbNU, 1963, kn. 50.
33. *Makdermot, M.* Za svoboda i sāvāršenstvo. Biografija na Jane Sandanski. Sofija, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1987.

34. *Manasiev, Ar.* Spomeni. – V: Makedonija v plamăci. Sofija, „Sineva“, 2003.
35. *Marinov, D.* Živa starina. Kn. 6. Ruse, „Sv. Kiril i Metodij“, 1907.
36. *Mesnil, Ž.* Svobodnijat brak. Pleven, „Ilija Račev“, 1907.
37. *Minkov, I.* Ljubov i brak. Sofija, „Kamen djal“, 1936.
38. *Mirčev, B.* Miše Razvigorov. – Ilustracija Ilinden, 1931, kn. 10.
39. *Mitkovski, Al.* Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1894–1902. Skopje, 2006.
40. *Nejkov, N.* Măžăt i ženata v braka. Sofija, „P. K. Ovčarov“, 1932.
41. *Nehtjanin, N.* Pesni iz čeljadnija život ot Razložko. – SbNU, 1892, kn. 8.
42. *Nikolov, T.* Spomeni iz moeto minalo. Sofija, Izdat. na OF, 1988.
43. *Nikolčev, D.* Brak, razvod i posledvašt brak v pravoslavnata cărkva. Sofija, Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2007.
44. *Obrembski, J.* Folklorni i etnografski materijli od Poreče. Kn. 1. Skopje-Prilep, 2000.
45. *Odžakov, P.* Istorija na bălgarskoto pravo. Semejno pravo i brak. Ruse, 1893.
46. *Pandev, K.* Nacionalnoosvoboditelnoto dviženie v Makedonija i Odrinsko 1878–1903. Sofija, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1979.
47. *Petkov, N.* Stranici ot moja dnevnik za 1901 g. – Ilustracija Ilinden, 1930, kn. 5.
48. *Petrov, P.* Bit, običai i obštstvena organizacija na bălgarite prez XIX v. po materiali na P. Odžakov. – Izvestija na BID, kn. XXXIV. Sofija, BAN, 1982.
49. *Popova, Kr. P. Vodeničarov, Sn. Dimitrova.* Ženite i măžete v minaloto. Blagoevgrad, Izdat, na JuZU „Neofit Rilski“, 2002.
50. *Poppetrov, S.* Osnovavaneto na revoljucionnata organizacija v s. Vărbeni – Ekši-su, Lerinsko. – Ilustracija Ilinden, 1934, kn. 1–2.
51. *Părličev, K.* 36 godini văv VMRO. Sofija, „Veda – MŽ“, 1999.
52. *Radev, Ž.* Geografska i etnografska Makedonija. Sofija, MNI, 1924.
53. *Rusinski, N.* Spomeni. Sofija, 1994.
54. *Stojčeva, St.* Bălgarskoto semejstvo v Makedonija na granicata meždū dve stoletija: aspekti na krizata (1897–1902 g.). – V: Izvestija na BID, T. 41, 2011.
55. *Stojčeva, St.* Săstojanie na bălgarskoto semejstvo v Iztočna Makedonija spored ekzarhijskata statističeska dokumentacija (kraja na XIX – načaloto

na XX v.). – V: *Izvestija na Istoričeski muzej–Kjustendil*, T. XVI. Kjustendil, 2008.

56. *Tatarčev, Hr.* Spomeni, dokumenti, materiali. Sofija, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1989.

57. *Todorova, O.* Ženite ot Centralnite Balkani prez osmanskata epoha (XV–XVII v.). Sofija, Izdatelstvo „Simolini“, 2004.

58. *Turlakov, M.* Harakter i disciplina. Stara Zagora, „Svetlina“, 1929.

59. Ustav za upravljenieto na Bălgarskata ekzarhija. Carigrad, 1870.

60. Ustav na Bălgarskata ekzarhija. Plovdiv, pečatnica na Hristo G. Danov, 1885.

61. Ustav na Bălgarskata ekzarhija. Carigrad, 1870.

62. *Hadžijski, Iv.* Bălgarsko nakazatelno pravo (Osobena čast). Sofija, 1937.

63. *Hadžijski, Iv.* Bălgarsko nakazatelno pravo. Sofija, 1937.

64. *Hadžimišev, M.* Spomeni. – V: *Makedonija v plamăci*. Sofija, „Sineva“, 2003.

65. *Hadžinikolov, V. i kolektiv.* Pirinski kraj. Etnografski, folklorni i ezikovi proučvanija. Sofija, Izdatelstvo na BAN, 1980.

66. *Šapkarev, K.* Sbornik ot bălgarski narodni umotvorenija. T. 1. Sofija, „Bălgarski pisatel“, 1969.

67. *Le brigandage en Macédoine (D’après un Rapport Confidentiel adressé au Gouvernement Bulgare)*. Paris. 1908.

68. *Pashova, A.* „There Were not Divorces at All“. The Semi-Truth about the Divorces in the Nevrokop Eparchy 1894–1912. – In: *Women and Minorities Archives*. Sofia-Vienna, 2009.

ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ И ВЛАСТТА СЛЕД 1944 г. И СЪДЕБНИТЕ ПРОЦЕСИ СРЕЩУ СТРОИТЕЛНИТЕ ИНЖЕНЕРИ И ЕЛЕКТРОИНЖЕНЕРИТЕ ПРЕЗ 1952–1953 г.

Илонка Попова*

TECHNICAL INTELLIGENTSIA AND THE GOVERNMENT AFTER 1944 AND THE TRIALS AGAINST CONSTRUCTION ENGINEERS AND ELECTRIC ENGINEERS IN 1952 TO 1953

Ilonka Popova

In the late 1940s and early 1950's, several lawsuits were held in Bulgaria against highly qualified specialists from important sectors of the Bulgarian economy. Following the trial against Traicho Kostov, the State Security authorities continue to untie the threads of the “conspiracy” in various sectors of the economy. The article for the first time explains in detail the cases brought against civil engineers and electrical engineers, as well as those aspects of the policy of the ruling party that led to the destruction of a large part of the engineering community in Bulgaria.

Seeds of mistrust towards engineers and technicians who received their education in European countries, sown after September 9, 1944, gave fruit – seeking an “enemy engineer” became a political practice. A number of lawsuits against civil engineers, mining engineers, and electrical engineers removed people from the past who had been inconvenient for the new political situation and were blamed for the failure of the new government's economic policy.

Ключови думи: строителни инженери, електроинженери, политически репресии, съдебни процеси, инженерно-техническа интелигенция.

Keywords: civil engineers, electrical engineers, political repression, lawsuits, technical intelligentsia.

До 1944 г. българската образователна система е тясно свързана с европейската и това е от голямо значение за високото ниво на подготовка на инженерите и архитектите у нас¹. В страната няма висш технически

---

* Илонка Попова – експерт по история на Софийска област [Ilonka Popova – expert on the history of the Sofia region].

¹ Луджев, Д. Град на две епохи. Историята на обществените групи в българските градове в средата на XX век. С., 2005, с. 427.

университет до 1942 г., когато се създава Висшето техническо училище. През 1945 г. то променя името си на Държавна политехника и осъществява подготовката на българските строителни и машинни инженери. Дотогава в България има 788 строителни инженери, 615 архитекти, 497 електроинженери, 271 инженер-химици и 550 машинни инженери, всички завършили висшето си образование в чужбина. Прави впечатление, че повечето от инженерите учат в Германия, което се дължи както на добрите българо-германски отношения, така и на славата на германците като добри инженери².

До средата на ноември 1944 г. се реорганизират и подновяват дейността си почти всички дружества и съюзи на инженерните, архитектурните и техническите специалисти. В страната има общо 3 хиляди инженери и архитекти и 16 хил. средни техници, пръснати в различни съюзи: Съюзът на българските инженери и архитекти (СБИА) представлява академична организация на инженерите и архитектите, Инженерно-архитектурната камара (ИАК) е професионална организация на инженерите и архитектите на частна практика³. Много често хора от гилдията участват и в двете организации. Съществува и Съюз на българските техници със средно образование.

След 9 септември 1944 г. се създава и ЦК на инженерите и архитектите при ОФ с 16 членове – по четири човека от БРП(к), БЗНС и НС „Звено“, двама от БРСДП и двама независими. Този комитет поема за известно време работата на ръководствата на СБИА и ИАК с цел да се извърши „прочистване на фашистките елементи“ сред колегията⁴.

В първите месеци след септемврийските събития през 1944 г. много от представителите на техническата интелигенция стават обект на арести и оскърбително отношение от страна на отечественофронтовските комитети. В научната литература са описани многобройни случаи на груба намеса в административното, техническото и стопанското ръководство на

---

² *Марчева, И.* Индустрия, технологии и иновации: историческият опит на българите в края на XIX и през XX век. – Известия на регионалния исторически музей – Габрово. Т. 1, 2013, с. 16–18.

³ На 3 януари 1893 г. 35 инженери и архитекти създават Българското инженерно-архитектурно дружество (БИАД), което по-късно се преименува в СБИА. До средата на 1945 г. в съюза членуват 1725 инженери и архитекти. На 7 октомври 1937 г. с Наредба-закон се създава ИАК, в която задължително членуват всички инженери и архитекти на частна практика. Организацията следи за колегиалната етика и техническата компетентност на частно практикуващите и изготвя становища по въпроси за техническото и стопанско развитие на страната. През 1945 г. в ИАК членуват 1317 инженери и архитекти на частна практика.

⁴ *Луджев, Д.* Цит съч., с. 495.

предприятията. ОФ комитетите отменят разпореждания на ръководители, а някъде уволняват и назначават работници и служители. На много места комитетите, доминирани от комунистите, пренебрегват разпорежданията на инженерно-техническия персонал и рушат трудовата дисциплина⁵.

През ноември 1944 г. официалният орган на БРП(к) в-к „Работническо дело“ пише: „Сега мнозина работници криво разбраха дадените права и свободи и започнаха да идват на работа когато си поискат, а също и да излизат от работа преди установеното време. Мнозина работници не се подчиняват на началниците, а някои си позволиха да малтретират свои началници“⁶. В многобройни писма и изложения индустриалните собственици от цялата страна протестират пред клоновете си съюзи за начина, по който се упражнява работническият контрол, и за самоволното уволняване на инженери и техници от комитетите на ОФ, които са доминирани от комунисти⁷.

Членовете на останалите отечественофронтовски партии в комитетите също реагират срещу тази прояви. Например социалдемократическата група в Министерството на търговията прави изложение до НК на ОФ по повод на писмо на ведомствения отечественофронтовски комитет, в което се обвинява главният секретар на министерството, социалдемократът инж. Иван Копринков, че пречи за „радикално почистване на службите от фашистки елементи“. В писмото се казва, че това е мнение само на комунистите в Дирекцията за вътрешна търговия. Инженер Копринков е член на БРСДП от 35 години, от 25 години е член на ВПС и ЦК, арестуван, интерниран преди 9 септември 1944 г. за своята антифашистка дейност. Пак там се сочи, че с такива писма се минара единството на ОФ, поставя се въпросът за превъзходящото число на комунистите в ОФ комитетите.

---

⁵ ЦДА, ф. 55, оп. 1, а.е. 6, л. 49–51, 81, 91. В някои исторически изследвания до неотдавна това отношение се обясняваше със случаите на саботаж в производството от страна на някои „стари специалисти“, като по този начин се възприемаше сталинската терминология да се дели интелигенцията на „нова“ и „стара“ (напр.: *Ванков, В.* Борбите на професионалните съюзи. – В: Профсъюзни летописи. С., 1958, с. 56). В други публикации се утвърждава мнението, че основните функции на органите на държавната власт в този период са органически свързани и преплетени с дейността и функциите на отечественофронтовските комитети през 1944–1945 г. При тази политическа ситуация част от дейността на общественото управление преминава в ОФ комитетите, без те да са самостоятелни органи на властта (напр.: *Иусов, М.* Революционният процес и политическата система на народната демокрация в България 1944–1948 г. – Исторически преглед, 1979, кн. 4–5, с. 83–114.)

⁶ Работническо дело, бр. 64, 30 дек. 1944.

⁷ ЦДА, ф. 201, оп. 1, а.е. 1252, л. 17–21.

Критикува се тяхната практика с доноси и неверни факти да се уязвяват представителите на другите политически групи. Според авторите на писмото, ако това продължава, то „социалдемократите ще отеглят и малкото си представители, които имат в тези комитети“⁸.

През първите четири месеца след деветосептемврийските събития дружествата на СБИА не проявяват организационен живот, членовете им са пръснати или се реевакуират в София. Когато възобновява дейността си, временното управление на дружеството се доминира от комунистите. На 1 ноември 1944 г. е публикувано окръжно № 2 за почистване на клоновете на СБИА от „фашистки елементи“, което трябва да се случва „след обоснована преценка за дейността им“. Говори се още за привличане на стоящите извън дружеството „напредничави колеги“, за да стане съюзът масова организация: „Това обаче не ще рече, че в съюзните редове има място за всички, които пожелаят да влязат. Реакционерите и фашистите още не са доунищожени“⁹. Още в самото начало се забелязва едно двойствено отношение на управляващите – инженерите и архитектите могат да бъдат „привлечени“ в организацията, но след подбор по определенията „реакционер“ и „фашист“.

Инженерно-архитектурната камара свиква конференция на 24 декември 1944 г., за да се одобрят направените изменения на Закона за ИАК и се обсъди новият бюджет¹⁰. Още от самото начало на организацията се лепва определението, че „тя е трибуна на реакционните среди на частно практикуващите инженери“. Вземат се мерки за политическо прочистване и сред нейните редове. В протокол № 33 от заседание на ЦК на българските инженери и архитекти при ОФ на 22 януари 1945 г. са изброени имената на архитекти, електроинженери, машинни инженери, химически инженери, които трябва да бъдат отстранени като съветници от ИАК за „фашистка дейност“¹¹.

Възобновява своята дейност и Съюзът на българските техници със средно образование. След 9 септември 1944 г. старият Управителен съвет си подава оставката и се избира нов Временен комитет с председател Ивайло Виденов от БРП(к) и подпредседатели Асен Павлов от БЗНС и Борис Хаджиев – безпартиен. Те изпращат изложение до регентите и министър-председателя: „Докато висшите техници имат уредено положение, че

⁸ ЦДА, ф. 28, оп. 1, а.е. 141, л. 1–10.

⁹ Техническо дело, бр. 2, 5 март 1945.

¹⁰ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 15, л. 1.

¹¹ Пак там, а.е. 15, л. 4.

им е признато правото на техническа компетентност в неограничени размери, техниците са с неуредено професионално и служебно положение¹². Техниците със средно образование искат да получат правото да участват в изработването на градоустройствените планове, да създават проекти, да ръководят обекти.

Сред управляващите започва да зрее идеята за обединяване на инженерите и архитектите от ИАК и СБИА с организацията на техниците със средно образование, в която те имат влияние и позиции¹³. ОФ комитетът на Съюза на техниците, а по-късно и цялото негово управление са изцяло в ръцете на БРП(к). Тяхна е идеята за създаване на „единна техническа организация“ с индивидуално членуване в секции по специалности¹⁴.

На 15 февруари 1945 г. е изпратено писмо до всички секции за необходимостта от обединение на инженери, архитекти и средни техници в една организация. Популяризират се думите на Георги Димитров, че бъдещите инженери и техници трябва да бъдат от средата на ударниците – така ще има инженери от средата на самата работническа класа: „Сегашните инженери не познават условията и работническата класа, а ударник, който се поти, мъчи на забоя, когато стане инженер или техник, ще знае добре своята собствена класа и ще ѝ бъде верен. Ние имаме прекрасна младеж в Пернишките мини, тя може да расте и след няколко години, от обикновен работник, като мине известен курс и специализира година-две ще стане добър инженер“¹⁵.

Колегията на ИАК реагира отрицателно на идеята за сливане на всички организации в една. Например секцията в Русе изпраща писмо на 22 февруари 1945 г., с което пита как ще бъдат защитени интересите на колегите, които имат частни бюра¹⁶. До председателя на ИАК пише на 1 март 1945 г. и секцията в Сливен. Колегията там твърди, че образователният ценз не може да се пренебрегне и трябва да се вземат мерки срещу подобни „нелоялни искания“. Цитира се „Техническа трибуна“, брой 5 от януари 1945 г., в който е публикувано становището на техниците със средно образование за получаване на инженерни права. Посочва се, че подобни искания има и сред фелдшерите и зъботехниците¹⁷.

¹² ЦДА, ф. 28, оп. 1, а.е. 607, л. 57–58.

¹³ ЦДА, ф. 146, оп.2, а.е.708, л. 2.

¹⁴ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 1, л. 268.

¹⁵ Пак там, а.е. 5, л. 4–8.

¹⁶ Пак там, а.е. 12, л. 10–19.

¹⁷ Пак там, а.е.12, л. 2.

През пролетта на 1945 г. се провежда общо събрание на представители на СБИА, ИАК и Съюза на техниците със средно образование с цел да се създаде единна организация. В предмет на ожесточен спор се превръща въпросът за това кой има право да изработва технически и строителни проекти. След дълги спорове събранието се отлага, а второ така и не се свиква¹⁸. До лятото на същата година има силен натиск от страна на управляващите да се създаде единна организация, но отлагането на изборите и създаването на легалната опозиция спира осъществяването на тези планове. Така камарата на инженери и архитекти се запазва¹⁹.

На 31 октомври 1945 г. Трайчо Костов и Манол Сакеларов се срещат с ръководството на ИАК. На тази среща инженерите и архитектите на частна практика са обвинени, че нямат „ново отношение“ към техниците, че липсват колегиални отношения и колективно зачитане на техническите организации. Отправен е апел към СБИА „да тури край на безучастието към техническите кадри на свободна практика и за едно истинско ОФ отношение към ИАК“²⁰.

При тези условия на 23 декември 1945 г. се провеждат избори за ръководители на секции и ръководство на камарата, за да се заменят назначените от ОФ комитетите временни бюра. Идеите за бъдещата организация на инженери и архитекти на свободна практика са две, и то напълно противоположни – на опозицията и на комунистите. Ето защо и резултатите от изборите всеки тълкува различно. Опозицията твърди, че изборите са били срещу ОФ властта, защото не са избрани комунисти в ръководството, а управляващата партия смята, че изборите са изолирали колегията от БРП(к). Факт е, че резултатите от изборите са тежко поражение за кандидатите на ОФ и БРП(к). След това камарата започва работа по изграждане на отношенията си с опозиционните партии²¹.

Притеснени от събитията в инженерната колегия, управляващите спешно изработват нова линия на поведение. Нови постановки започват да звучат в речите и приветствията на официалните гости по повод на различни събирания. Прави се опит да се покаже, че се действа в интерес на колегията като цяло²². Това двойствено отношение на управляващите към техническата интелигенция ще продължава да се утвърждава и по-нататък.

¹⁸ Луджев, Д. Цит. съч., с. 496.

¹⁹ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 15, л. 1–5.

²⁰ Техническо дело, бр. 12, 22 ян. 1946.

²¹ Техническо дело, бр. 4, 20 март 1946.

²² Луджев, Д. Цит. съч., с. 500–501.

От една страна, ще се твърди, че за инженерите и архитектите трябва да се полагат грижи, но от друга – недоверието към тях ще продължава да се подхранва. Ако инженерът има мнение, различно от това на партийната или профсъюзната организация в предприятието, много лесно му се прикачва етикетът, че не се „сработва“ с работниците и следователно е „фашист“.

На 1 март 1946 г. ЦК на инженерите и архитектите при ОФ изпраща писмо до НК на ОФ, в което се отбелязва, че не се канят архитекти и инженери на тържествени събрания и членовете на тяхната гилдия се чувстват пренебрегнати²³. На 29 март 1946 г. се провежда Национална конференция на Съюза на българските инженери и архитекти. Председателят инж. Марин Камбуров говори за нуждата от по-добро отношение на управляващите към техническите кадри в страната, които са „дезорганизирани, пренебрегнати, а опитът им остава неизползван“. Според него: „На съвещания, тържества, приеми не се канят изтъкнати наши специалисти и ръководители на технически сектори. В НС не се избраха няколко най-първи инженери, архитекти и техници, а работата им в парламентарната комисия по стопанската политика е много важна. Ние апелираме да се тури край на това безучастие към труда, нуждите и моралното незачитане на нашия технически кадър и за едно истинско ОФ отношение към тях“²⁴.

От 12 до 14 април 1946 г. се провежда XXI конгрес на Съюза на техниците със средно образование. Поканен като гост на конгреса, председателят на ВСС Добри Терпешев поздравява техниците: „Вие, по моя оценка, представлявате нещо като пролетариат в общата наша интелигенция, някак така се чувствате подтиснати, някак онеправдани, непризнати... На власт дойдоха и такива чудаци, които без да имат дипломи, станаха министри и станаха генерали (има предвид себе си – б. а., И. П.), което доказва, че вече не само дипломата е важна“. По повод подготвяната промяна в Закона за длъжностите, цензовете и заплатите Терпешев казва: „Днес се работят щатовете и те ще бъдат нагласени съобразно нуждите на народа и способностите на нашите синове“²⁵.

Идеята за обединение на обществените организации на техническата гилдия се поставя отново от Георги Димитров на конгреса на Съюза на техниците. На тържествената вечеря той произнася реч за ролята на техниците в стопанския живот на страната: „Трябва рационално да се използ-

²³ ЦДА, ф. 28, оп. 1, а.е. 607, л. 57.

²⁴ Отечествен фронт, бр. 675, 31 март 1946.

²⁵ ЦДА, ф. 125, оп. 1, а.е. 4, л. 20, 31–37.

ват техническите кадри. А какво става? Когато се създават градоустройствените планове, в конкурсите не се допускат техници. Аз питам защо? Кой разум диктува подобно сектантство, консерватизъм и ретроградство. Ако за фашистките режими това беше възможно и позволено, за нова България е непозволено, ненужно и вредно. Нима техниците, огромното количество технически кадри у нас със средно образование не могат да вземат участие в изработването на известни планове за новите нужди на страната. Нужно като въздуха и водата е ново отношение към техниците. Те трябва да се включват в повече планове, да получават награди, обществено признание, по-високи заплати. Ако се обявяват за некомпетентни техниците, това отношение е остаряло, назадничаво, допотопно и скандално. Ние не можем да търпим пренебрежително отношение към техниците. Необходимо е ново отношение към тях – отечественофронтовско, прогресивно²⁶.

Ето как се налага политиката на фаворизиране на една обществена група, в която БРП(к) има силни позиции, за сметка на друга. На практика класово ограниченият и идеологизиран подход на БРП(к) води до задълбочаване на противоречията между инженерите и техниците със средно образование, макар на много партийни пленуми да се вземат решения в точно обратния смисъл.

На 28–30 април 1946 г. в София се провежда Шестото общо годишно събрание на ИАК. Изборите за Управителен съвет протичат спокойно, но в листите са задраскани почти всички предложени комунисти и изявени отечественофронтовци. Новото ръководство на ИАК е от хора общественици – земеделци, звенари, независими, безпартийни. През целия следващ период до 1947 г. те остават верни на своето разбиране, че камарата е „аполитична“ и „безпартийна“ и отстояват своята независимост, каквото и да им струва това²⁷.

В речта си пред VIII редовно заседание на Върховния съвет при ИАК на 25 и 26 юли 1946 г. инженер Евгений Георгов характеризира камарата като „гемия, люшкана в море от страсти, настроения и интерес“. Той отбелязва още, че още от есента на 1944 г. има съставен законопроект за техническата компетентност, но цяла година не е имало заседание на колегията, за да може той да се обсъди. Средните техници обаче били много активни и внесли свой законопроект, в който се предвижда те да участват при изготвяне на проекти след 3 до 5 години практика и съответния опит.

²⁶ ЦДА, ф. 146, оп. 2, а.е. 708, л. 2.

²⁷ Луджев, Д. Цит. съч., с. 501–502.

Дотогава техниците могат да правят това само при определени случаи след разрешение на Върховния технически съвет при Министерството на благоустройството.

По думите на инженер Георгов, когато той е казал на политически-те фактори, че това не бива да става, те му отговаряли, че „инженерите и архитектите са се отдръпнали, надценяват себе си и не съдействат на днешната власт и понеже в природата не остава празно място, когато сам отстъпиш своето място, идва друг на него“. На заседанието се обсъжда още и законът за мобилизация на инженерните и архитектурните кадри и се изразява мнението, че тяхната мобилизация трябва да става не чрез министерството, а чрез камарата²⁸.

Инженерно-архитектурната камара изготвя свое становище за законопроекта. Тя смята, че законът третира въпроса за техническата компетентност на средните техници ограничено и едностранно, като пледира за признаване на права, които не отговарят на тяхната научна и практическа подготовка: „Проектирането може да се върши само от инженерите. В техническата дейност има три момента: творчески, проектански и изпълнителски, а техниците могат само третото“²⁹.

Законът за техническата компетентност е приет на 4 октомври 1946 г. въпреки протестите на инженерно-архитектурната колегия. В него се признава по-висока квалификация, а оттам и по-големи права, на отделни групи техници без висше образование³⁰. Съвсем основателно инженерите прозират зад този закон опит на властта да фаворизира отделни социални групи за сметка на други³¹.

След изборите през есента на 1946 г. стопанската област се очертава все повече като поле на сблъсък между управляващи и опозиция. Последната критикува икономическата програма на правителството, в която се чертаят планове за нови заводи, а се „забравят дори текущите нужди на съществуващите индустриални предприятия, голямата част от които не работят с пълен капацитет“. На страниците на опозиционния печат все по-често се появяват статии по икономически въпроси. Във вестник „Свободен народ“ например пише: „Ударничеството, което по подражание се въведе

²⁸ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 5, л.

²⁹ Техническо дело, бр. 7, 5 юни 1946.

³⁰ Държавен вестник, бр. 242, 22 окт. 1946; ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 5.

³¹ ЦДА, ф. 146, оп. 2, а.е. 708, л. 2.

и у нас, не можа да стане масово и да компенсира загубата от общата деморализация на труда³².

Кампанияността на социалистическото съревнование, липсата на разумно и добре обмислено планиране на свой ред разочарова мнозина специалисти. Натискът да се приемат съветските методи на работа е болезнен за инженерите, тъй като повечето от тях ги смятат за неприложими в българските условия. Ненапразно дебатите между управляващи и опозиция в Народното събрание се разгарят именно по отношение на различни аспекти на стопанската политика. Мнозина от водещите инженерни специалисти са сред опозиционните лидери и аргументирано критикуват стопанската политика на БРП(к).

Изхранването на населението продължава да бъде проблем и през 1947 г.³³ В такава обстановка се обсъжда законопроект за държавния стопански план за 1947 и 1948 г., останал в историята като Двегодишен народостопански план. Планът е подложен на критика от страна на опозицията. В залата на Народното събрание се разгарят бурни дебати, в които някои опозиционни лидери наричат този план „водевилни упражнения“ на „крайно невежи и неуки хора“³⁴. Членовете на опозиционната парламентарна група инженерите Иван Копринков, Стоян Божков, Тончо Тенев доказват, че планираното увеличение на производството за 1947 и 1948 г. е прекалено голямо. Те са апострофирани от народните представители комунисти, че планът ще се провали само поради тяхната съпротива³⁵.

В Двегодишния план е заложена идеята за общ съюз на всички технически специалисти в страната, която се обсъжда в дружествата на СБИА. Тези от тях, които са свързани със строителството, са против обединението. Такова е и становището на Инженерно-архитектурната камара, която вижда в новата организация опит за ликвидиране на частната практика³⁶. Хората на точните науки, инженерите, са озадачени от необяснимо кратките срокове, заложи в двегодишния народостопански план, без някой да е поискал компетентно мнение от тях³⁷. В същото време БРП(к) прави всичко възможно да преустанови дейността на свързаните с опозиционните

³² Свободен народ, бр. 243, 27 ноем. 1946.

³³ ЦДА, ф. 146Б, оп. 4, а.е. 194, л. 2–4.

³⁴ Стенографски дневници ВНС, 433, 21 февр. 1947, л. 786–789.

³⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 85, л. 313–318; Работническо дело, бр. 49, 1 март 1947; ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 2, л. 21, л. 77; ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 416, л. 17, а.е. 326, л. 8.

³⁶ ЦДА, ф. 126, оп. 1, а.е. 9, л. 8.

³⁷ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а.е. 2, л. 21, л. 77.

партии обществени организации в страната³⁸. Представителите на техническата интелигенция в редиците на опозицията на властта споделят и нейната незавидна участ³⁹.

На 20–22 април 1947 г. се провежда VII общо годишно събрание на Инженерно-архитектурната камара. Това, с което впечатлява, са достойнството и откровеността на нейните членове в отстояваните позиции, а те са противни на официалните. Присъстващите се изказват против подготовения от ВСС законопроект за организация и използване на техническите кадри, който предвижда мобилизацията им чрез създаване на ведомствени и териториални колективи. В речта си председателят ѝ, арх. Кръстан Генчев, отговаря на упреците на инж. Марин Камбуров, че камарата не взема по-активно участие в стопанския живот така: „Каква е разликата между нас и колегата Камбуров? Наглед много проста за него, но според нас съществена. Ние искаме да се гарантира свободата на творчеството. Ще сътрудничим искрено. Но казваме, господа, не можете вие да кажете на един художник, на един писател, на един технически творец, да го повикате с принуда и да му заповядате да ви напише стих или да ви направи картина, или да ви направи една архитектурна художествена творба. Ние сме готови да сътрудним всеотдайно, но създайте условия за това“⁴⁰.

В края на събранието представителят на Висшия стопански съвет Шабански открито заплашва колегията на ИАК: „...болшинството от вас са завършили в странство, вашата съпротива няма смисъл... има ли смисъл едно съпротивление, което оказват отделните, за щастие на нашия народ, незначителен процент членове от вашата организация, които оказват съпротива да влязат в държавния апарат?“⁴¹. Думите му са посрещнати с бурно негодувание от присъстващите в залата⁴¹. В крайна сметка Инженерно-архитектурната камара е единствената съсловна организация, която не може да бъде превзета от Комунистическата партия с нейната отработена тактика да изпраща свои хора за делегати на конгреси и конференции⁴².

Независимо от съпротивата Законът за организиране и използване на техническите кадри с висше и средно образование, с който се забраняват частното проектантство и предприемачество, е приет. Така значително намалява броят на инженерите на частна практика в страната, проектант-

³⁸ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 4, а. е. 771, л. 10.

³⁹ ЦДА, ф. 127, оп. 1, а. е. 2, л. 21, л. 77; ф. 1Б, оп. 12, а. е. 416, л. 17, а. е. 326, л. 8.

⁴⁰ Пак там, а. е. 2, л. 23–24.

⁴¹ Пак там, л. 30–31.

⁴² Луджев, Д. Цит. съч., с. 507.

ството и предприемачеството се прехвърлят изцяло в държавния сектор, а на изпълнителната власт се разрешава да назначава или командирова технически кадри с висше образование на свободна практика⁴³.

Така към недоволството на инженерната гилдия от щурмовщината в кампаниите на социалистическото съревнование и липсата на добре обмислено планиране на производството се добавя загубата на частната практика и уравниловката в заплащането, въведени със Закона за техническата компетентност и Закона за организиране и използване на техническите кадри с висше и средно образование. Съвсем закономерно голяма част от техническата интелигенция се присъединява към опозицията на властта.

На 15 септември 1947 г. Георги Димитров изпраща от Москва радиograma, в която съветва да се подготви национализирането на частните банки и така да се ликвидира едрият частен финансов капитал⁴⁴. През декември 1947 г. са национализирани частните индустриални и минни предприятия. От влизането на закона в сила собствениците, счетоводителите и техническите кадри в национализираните предприятия се считат стопански мобилизирани за срок от 6 месеца и трябва да работят с изключение на тези, които са освободени с писмена заповед⁴⁵. Но национализацията не се оказва панацеята, която ще реши проблемите в промишлеността. Дори помощта на СССР не е такава, на каквато разчитат ръководните дейци на БРП(к)⁴⁶. Неуспехите и неправилните стопански решения продължават да се оправдават с дейността на опозицията и свързаните с нея обществени организации.

Ръководството на СБИА посреща с голяма надежда национализацията. Препоръчва за техническите служби „предани“ на народната власт инженери и архитекти. Но повечето от тях са отхвърлени. След две години само 4 % от директорите на предприятия са с висше техническо образование, а 96 % са комунисти с работнически или селски произход⁴⁷.

Годините след 1947 г. са време на усилено налагане на командно-административната система на управление във всички обществени области. БРП(к) прави всичко възможно да се преустанови дейността на свързаните с опозиционните партии обществени организации в страната. Подготвя се обединението на двете обществено-професионални организации на тех-

⁴³ ЦДА, ф. 144, оп. 2, а.е. 35.

⁴⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а.е. 926, л. 1–3

⁴⁵ Работническо дело, бр. 301, 24 дек. 1947.

⁴⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 35.

⁴⁷ Луджев, Д. Цит. съч., с. 621.

ническата интелигенция ИАК и БИАД в една обществена организация на всички технически кадри, в която трябва да членуват и средните техници, както и дружествата на изобретателите и рационализаторите.

На 19 януари 1948 г. на извънредно общо събрание на ИАК министърът на строежите и пътищата инж. Сакеларов говори, че плановото начало изисква строителството да се извършва от държавата и нейните органи и призовава колегията да напусне частните бюра. Всички трябва да си намерят работа в новите ведомствени проектантски и строителни организации⁴⁸.

Дружествата на БИАД обсъждат идеята за общ съюз на всички технически специалисти до средата на 1948 г. Почти всички взимат решение за обединение с изключение на дружествата, свързани със строителството, които застават на „реакционно-опортюнистично“ становище, че въпросът за обединението е ненавременен. Това се покрива и със становището на ръководство на ИАК, която вижда в новата организация ликвидиране на частната практика и нарушаване на правото за свобода на професионалните сдружения⁴⁹.

На 26 март 1949 г. се провежда III конгрес на СБИА, най-многобройната организация на дипломираните инженери и архитекти. Той е открит с реч на инж. Чобанов, който обявява, че това е последният конгрес и дружеството се саморазтуря. Планира се да се създаде Съюз на научно-техническите работници, която „открива широко вратите си за всички, които се интересуват от техника, за да се поднови животът на техническото съсловие въобще“⁵⁰.

На конгреса инж. Квартирников говори за това, че колегията не може да преодолее „буржоазните предразсъдъци“ и оттам идва незаинтересоваността към новата организация. Той говори и за допуснатите от инженерите и архитектите грешки: те са били срещу съревнованието, като са търсели не количествена, а качествена работа, не са изяснили привързаността си към плановете, не са преодолели „грешното“ си разбиране за техническата компетентност.

Като се обявява за „колективно творчество, а не лично“, инженер Квартирников разяснява защо инженерите не трябва да се обиждат, че за ръководители са издигани техници и работници след 9 септември 1944 г. и национализацията от 1947 г.: „Трябваше да обясним, че това е временно, затуй защото работническата класа иска да има верни до смърт ръководи-

⁴⁸ Пак там, с. 624.

⁴⁹ ЦДА, ф. 126, оп. 1, а.е. 9, л. 8.

⁵⁰ Пак там, а.е. 9, л. 50–55.

тели, макар и по-малко компетентни в даден момент, докато нашата инженерно-архитектурна колегия се превъзпита в духа на новото социалистическо общество... Фактът, че ние, които служехме в миналото на буржоазно-фашистката власт, не можахме да се ползваме след 9.9.1944 г. с такъв авторитет, с какъвто се ползваха някои техници и работници...⁵¹.

На 27 и 28 март 1948 г. се провежда Първият конгрес на новосъздадената организация Научно-технически съюз. В него се вливат седем организации. ИАК е елиминирана от участие като „организация, изпразнена от съдържание“. Така завършва политическата разправа с една от най-непокорните групи на интелигенцията⁵². Но само политическо ликвидиране не е достатъчно. Властта пристъпва и към физическа разправа с голяма част от инженерните кадри, които продължават да работят в новите условия.

В края на 40-те и началото на 50-те години официалното отношение към инженерно-техническите кадри започва напълно да се определя от идеологическите канони на сталинизма. Семената на посятото още в първите дни след 9 септември 1944 г. недоверие дават своите плодове – ражда се политическата практика да се търси „инженера – враг“. Все по-ясно се очертава една последователна политика за отстраняване на техническите кадри, получили образованието си в Германия, Австрия, Белгия, Франция, САЩ. В края на 40-те години завършено висше образование във „фашистка“ Германия и произход от заможно „буржоазно“ семейство са достатъчни да изградят образа на „класов враг“, който е срещу стопанската политика на новата власт. Става естествено да се търсят виновните за стопанските неуспехи именно сред тези инженерни кадри, на които вече се гледа като на „стара буржоазна интелигенция“, „слуги на империализма“ и пр.

В края на 1949 г. печатът разпространява версията, че „вредителството“ е обхванало главните стопански звена – индустрия, транспорт, финанси, строежи. Трайчо Костов бил назначил на ръководни места там свои хора – „врагове на народната власт“⁵³.

Органите на Държавна сигурност започват да търсят „заговорници“ в различните отрасли на стопанството. В България идва нова група съветници от СССР под ръководството на ген. Филатов. С тяхна помощ и по съветски образец органите на сигурността предприемат нови арести и

---

⁵¹ Пак там.

⁵² Луджев, Д. Цит. съч., с. 623.

⁵³ Отечествен фронт, бр. 1623, 6 дек. 1949.

инквизиции⁵⁴. Така се стига до поредица от съдебни процеси срещу групи инженери от различни клонове на българската индустрия. Те са естествен завършек на редицата изпитания, пред които колегията се изправя веднага след идването на БРП(к) на власт, и са най-драстичната проява на политиката за отстраняване на техническите специалисти и подмяната им със стопански ръководители от друг тип.

* * *

Делото на Трайчо Костов е последвано от 250 процеса, които лишават управлението на страната и от малкото стопански специалисти, с които тя разполага по това време⁵⁵. Сред тях са делата на минните, строителните и машинните инженери, както и на електроинженерите и на инженер-химиците⁵⁶. Чрез тези съдебни разправи се отстраняват редица неудобни от гледна точка на създалата се политическа конюнктура хора, върху които се стоварва и вината за стопанските неуспехи в края на 40-те и началото на 50-те години. Същевременно те внушават страх и са инструмент за потушаване на всяка критика срещу управляващите. Репресиите срещу инженерната интелигенция, предприети от управляващата партия в края на 40-те и началото на 50-те години, както и съдебните разправи с минните инженери⁵⁷, вече са били обект на проучване. Тук ще стане дума за репре-

---

⁵⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а.е. 1601, л. 1–5. През 1930 г. в СССР снемат от поста председател на Комисията по изучаване на естествените производителни сили на Русия акад. Вернадски и на негово място е назначен акад. Губкин. В този период наркомът на тежката промишленост Каганович се обръща с призив към трудещите се да издирват вредителите в своите отрасли. Лагерите в Ухтинск, Воркута, Печорск се пълнят със специалисти и инженери.

⁵⁵ *Марчева, И.* Идеите за индустриализация на България 1944–1948 г. – Исторически преглед, 1992, кн. 8–9, с. 189.

⁵⁶ *Никова, Г.* Драматична подмяна на партийното ръководство през 1949. – В: Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65-годишния юбилей на проф. Любомир Огнянов. С., 2006, с. 513–531; *Същата.* „Големият заговор“ в България (1949–1952). – В: Лица на времето. Т. II. С., 1997, с. 69–99; *Същата.* Политически процеси в България (1949–1953 г.). – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998, с. 64–73; *Същата.* Предаден от „своите“. Щрихи от биографията на Манол Сакеларов. – В: Известия на Българското историческо дружество. Т. 40. С., 2008, с. 119–128.

⁵⁷ *Попова, И.* Минните инженери и съдебните процеси срещу тях през 1953 г. – ИПр, 2012, кн. 5–6, с. 99–126; *Същата.* Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници в процесите и техните близки. – ИПр, 2011, кн. 3–4, с. 214–254; *Същата.* Съдебните процеси срещу инженерите в България 1949–1953 г. – Известия на държавните архиви, № 100, 2010, с. 48–76.

сиите срещу строителните инженери и електроинженерите, изразили се в няколко съдебни процеса през 1952 г.

Първият съдебен процес от 16 януари 1952 г. срещу строителните инженери се подготвя още в хода на следствието срещу Трайчо Костов. Тогава от държавния апарат са освободени министър инж. Манол Сакеларов и заместник-министър инж. Васил Марков. Когато следствието започва да разработва версията за югославски шпионаж, двамата са сред арестуваните. Официално се твърди, че Марков се е самоубил, а Сакеларов е осъден и умира в затвора⁵⁸. Органите на ДС се насочват към бившето обкръжение на Сакеларов и Марков. Така се стига до първия процес срещу строителните инженери през 1952 г. В него подсъдими са 12 души, от които десет са строителни инженери, един – геолог и един – строителен техник.

От април до юли 1950 г. са арестувани инженерите Константин Тонджоров, Никола Тодоров, Георги Топузов, Васил Коев, Христо Велков, Никола Сърмарджиев, Светослав Стойчев, Боньо Джамбазов, Кольо Мутафов, Константин Белберов, геологът Иван Ланджев и строителният техник Фьодор Лодянов⁵⁹. Всички са обявени за членове на „контрареволуционна, шпионско-вредителска организация“, която била образувана през 1945 г. с главна цел да „пречи“ при осъществяване на важни за държавата строежи като тези на жп линиите Перник–Волюяк, София–Карлово и др.

Процесът започва на 16 януари 1952 г. Обвинителният акт се гради върху съществуването на някакъв, уж създаден на територията на Югославия, „контрареволуционен център“. Твърди се, че центърът има свои хора и в дипломатическото представителство на Югославия в София. Още в началото на 1945 г. под ръководството на този „контрареволуционен център“ в България била създадена „вредителско-шпионска диверсионна организация“ в Министерството на строителството и транспорта с помощта на министър Манол Сакеларов и помощник-министър Васил Марков. Целта ѝ била да „компрометира“ строителната политика чрез забавяне на плановете за строителство, подкопаване на здравината на тунели и мостове, оскъпяване на обектите, лоша здравна осигуреност на работниците,

---

⁵⁸ Василев, Г. Остров Персин. Позорът на България. С., 1996, с. 110. Из спомените на инж. Георги Василев, осъден в делото срещу минните инженери: „Не повече от един месец след нашето затваряне ние чухме, когато доведоха осъдения инженер Сакеларов, бивш главен секретар на Трайчо Костов, а по-късно и министър на строителството. Той беше инвалид с единия крак от Първата световна война и ходеше с бастун, обвинен също във „вредителска дейност“. Пред надзирателската стая той изпусна бастуна си и това даде повод на надзирателите да му се изсмеят: „Ех, и ти старче, си тръгнал власт да събаряш!“. По-късно за него вече нищо не чух ...“.

⁵⁹ АМВР, II съд 4591, т. II, л. 31.

създаване на условия за катастрофи и злополуки и намаляване на сигурността на движението. Крайната цел на организацията била да „отслаби“ стопанската и отбранителната мощ на страната⁶⁰.

В началото Сакеларов „вербувал“ инженерите Никола Тодоров, Васил Коев и Светослав Стойчев, като използвал „противонародната“ им дейност преди 9 септември 1944 г. и „отрицателното“ им отношение към народната власт. Обвинението сочи, че почти всички обвиняеми имат „вражеско“ минало: Феодор Лодянов е бивш белогвардеец и полицейски сътрудник, Васил Коев – сътрудник на полицията, Иван Ланджев – югославски шпионин. Инженерите Тодоров, Коев и Стойчев преди 9 септември 1944 г. били полицейски сътрудници и шпиони, а Сърмаджиев бил съден от Народния съд⁶¹.

След Бледското споразумение между България и Югославия през лятото на 1947 г. започва работа българско-югославска комисия по определяне на железопътните връзки между двете страни. В обвинителния акт се твърди, че преговорите са провалени по вина инж. Сабо Лабан – председател на комисията от югославска страна. Той дал на инженерите Васил Марков и Никола Тодоров указания как да пречат на работата на комисията, за да не се стигне до договор. Югославският инженер Лабан дал указания на инж. Тодоров и за Подбалканската железопътна линия. Според него по линията трябвало да има много мостове с големи отвори, за да бъдат лесно уязвими по време на война⁶². Така смели и красиви решения на българската инженерна мисъл влизат в категорията „саботаж“.

Пак според обвинението, Васил Коев, който бил бивш сътрудник на полицията, „вербувал“ Георги Топузов – началник на отдел „Железопътни стоежи“, а през 1947 г. „привлякъл“ и геолога Иван Ланджев от отдел „Геоложки проучвания по строителството“. Георги Топузов, който уж се бил включил в организацията през втората половина на 1945 г., на свой ред „вербувал“ инженерите Христо Велков, Константин Тонджоров, Константин Белберов, Кольо Мутафов и техника Феодор Лодянов. През 1948 г. към заговорниците се присъединил и инж. Генчо Димитров, който през 1950 г. е вече покойник и затова не фигурира в съдебния процес. В отдел „Гарови строежи“ в Горна Оряховица пък „действал“ привлеченият по-рано инж. Тодор поп Димитров Атанасов, който е осъден по друго дело през 1950 г. За дейността си групата „получавала указания“ от югославското

⁶⁰ АМВР, II съд 4591, т. I, л. 3–6.

⁶¹ Пак там, л. 7–10.

⁶² Пак там.

разузнаване чрез Васил Марков, Никола Тодоров, Иван Ланджев, Боньо Джамбазов и Васил Коев⁶³.

Ръководители на организацията били Марков, Сакеларов, Топузоз, Тодоров, Коев, Велков и Сърмаджиев. Ръководители на клоновете ѝ били: инж. Димитър Славов Димов – дирекция „Гарови и пристанищни строежи“⁶⁴; инж. Светослав Тодоров Стойчев – Подбалканска железопътна линия; инж. Константин Славчев Тонджоров – железопътна линия Димитрово – Волюяк и варианта Червен бряг – Телиш; геологът Иван Ланджев – дирекция „Геоложки проучвания по строителството“. Други ръководители по обекти били: инж. Боньо Джамбазов – водопроучване в Министерството на транспорта, инж. Кольо Мутафчиев – строеж на железопътната секция Димитрово по линията Димитрово–Волюяк, техникът Феодор Лодянов – тунелно строителство по линията Димитрово–Волюяк и по Подбалканската линия. Всички те „давали неверни данни за геоложкия състав на терените, правели умишлени грешки в плановете и проектите, не спазвали техническите изисквания“⁶⁵.

Главното „вредителство“ по линията Димитрово–Волюяк било направено, като се изменило трасето на линията. Вместо да мине през Темелково–Батановци, както бил първоначалният проект, тя била отклонена от гара Разменна за Димитрово. Така линията от магистрална станала локална, освен това била прокарана върху минни галерии, което допълнително я превръщало в потенциално опасна. Указанието за тези изменения било прието на експертен съвет с председател инж. Васил Марков на 10 април 1946 г.⁶⁶

Инж. Константин Тонджоров, завършил строително инженерство през 1936 г. в Карлсруе, Германия, не се признава за виновен за катастрофата по железопътното отклонение Димитрово–рудник „Димитър Благоев“. Той казва, че е докладвал за минните обрушвания по пътя на линията, но мините поели отговорността. Обектът бил приет от комисия, водена от инж. Коларов, началник на Управление „Строителство по транспорта“: „Коловозите бяха подбити и запълнени със сгур по нареждане на Коларов, въпреки моите устни и писмени възражения“. Подсъдимият безуспешно се опитва да докаже, че катастрофата е настъпила поради лошото поддържане на линията⁶⁷.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Следствието разработва инж. Димитър Славов с още четирима подсъдими в отделно дело, което се провежда през ноември 1952 г.

⁶⁵ АМВР, II съд 4591, т. I, л. 39–41.

⁶⁶ Пак там, л. 11.

⁶⁷ Пак там.

Едно от обвиненията в процеса е за умишлено създаване на условия за чести злополуки по строежите. Инженерите Тонджоров, Стойчев, Мутафов, Белберов били работили с взривове, без да вземат мерки за сигурност, и така излагали на опасност живота на работниците. Група от експерти обиколила всички „подозрителни“ железопътни линии: Димитрово–Волуяк, Димитрово–рудник „Д. Благоев“, Подбалканската линия, Червен бряг–Телиш и се произнесла в полза на обвинението⁶⁸.

Обвиняемите правят опит да облекчат положението си чрез свидетели, които да потвърдят професионалните им качества. Призовани са 106 души. Някои от тях не се явяват. Други, като проф. Шипков, не са допуснати⁶⁹. Иван Ланджев възразява в някои пунктове на обвинението. Боньо Джамбазов отхвърля целия обвинителен акт и иска свидетели, с които да докаже истината. Никола Сърмаджиев обяснява, че е съден от Народен съд, но не е признат за виновен. Топузов и Сърмаджиев прилагат медицински свидетелства за тежкото състояние на здравето им⁷⁰.

На 25 януари 1952 г. военна колегия на Върховния съд с председател Борис Лозанов, членове Владимир Мишайков и Стоян Василев, съдебни заседатели Драгой Коджейков, Стоян Попов, Илия Игнатов, Васил Михайлов и прокурори Йовчо Сребров и Петър Райковски постановява присъдите: Васил Коев – смърт, Христо Велков – смърт; Боньо Джамбазов – смърт, Никола Тодоров – 20 години затвор, Георги Топузов – 20 години затвор, Светослав Стойчев – 20 години затвор, Константин Тоджоров – 20 години затвор, Иван Ланджев – 20 години затвор; Кольо Мутафов – 20 години затвор, Никола Сърмаджиев – 16 години затвор; Феодор Лодянов – 15 години затвор; Константин Белберов – 8 години затвор⁷¹.

В „доказателствения“ материал по делото има саморъчно написани признания на всички, с изключение на Никола Сърмаджиев. Той признава „вината“ си в края на процеса и именно това го спасява от смъртно наказание, а Боньо Джамбазов, който по съдебен сценарий е трябвало да получи една от леките присъди, поради това, че на процеса отхвърля самопризнанията си, е осъден на смърт⁷².

---

⁶⁸ Пак там, л. 26–34.

⁶⁹ Пак там, л. 74–89.

⁷⁰ Пак там, л. 68.

⁷¹ АМВР, II съд 4591, т. II, л. 21–23.

⁷² *Попова, И.* Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници..., с. 224.

Към материалите е приложен протокол от 14.03.1952 г. за изпълнение на присъда № 62 от 25.01.1952 г. в 23 часа през нощта. Инженерите Коев, Велков и Джамбазов са разстреляни в двора на Софийския затвор в присъствието на заместник-прокурора на Софийска окръжна прокуратура Райковски, началника на Софийския затвор Георги Москов и лекаря на затвора Димитър Раев. Трупите са отнесени в гробището и погребани⁷³.

На 25 ноември 1952 г. започва друг процес срещу строителни инженери. Това са петима души от дирекция „Гарови и пристанищни строежи“, които също се оказват членове на „заговорническата организация Тито–Ранкович–Джилас“. Подсъдимите се обвиняват в създаване на „контр-революционна“ организация в Министерството на транспорта за борба срещу народната власт чрез преврат. Обвинението прави връзка с дело на строителните инженери от януари 1952 г. Изтъква се, че и тази организация е създадена от помощник-министъра инж. Васил Марков⁷⁴.

Инж. Димитър Славов Димов е задържан на 14 юли 1951 г., а инженерите Никола Велизаров Лазаров, Борис Николов Лимончев, Богдан Йорданов Портокалски и Сотир Димитров Тешев през лятото на 1952 г.⁷⁵ И петимата инженери са завършили образованието си в чужбина. Работили са на различни обекти в столицата и страната и са утвърдени имена в своята област.

След арестуването им органите на ДС създават поредния шпионски сценарий. През 1948 г. Димитър Славов бил „привлякъл“ в организацията си инженерите Генчо Димитров, Никола Лазаров, Борис Лимончев, Богдан Портокалски и Сотир Тешев. Целта им била да „компроментират“ стопанската политика на България, като „нанасят щети на народното стопанство, оскъпяват новостроящите се обекти, увеличават условията за катастрофи и злополуки и така отслабват стопанската и отбранителната мощ на страната. Генералната линия се давала от югославското разузнаване“⁷⁶.

Никола Лазаров⁷⁷, началник-отдел в Министерството на транспорта, имал за основна задача да „вредителства“ по гаровите строежи. Той „ръ-

⁷³ АМВР, II съд 4591, т. II, л. 62–72.

⁷⁴ Всички описани по-долу факти и събития за първия процес срещу строителните инженери са взети от АМВР, II съд 4586. Част от документите са публикувани в: *Попова, И.* Съдебните процеси срещу инженерите в България 1949–1953 г. ..., с. 48–76.

⁷⁵ АМВР, II съд 4586, л. 24.

⁷⁶ Пак там, л. 27.

⁷⁷ Никола Лазаров е роден в гр. Дупница, син на генерал Лазаров. Завършил строително инженерство в Германия през 1936 г. В България работи като ръководител на група строителни обекти, а после – като началник-отдел в Министерството на транспорта.

ководел“ дейността на инженерите Лимончев и Портокалски. Славов „възложил“ на Лазаров и ръководството на клона на организацията в отдел „Гарови строежи“ на Горна Оряховица, където вече действал инж. Тодор поп Димитров Атанасов. Същият почива през 1950 г. и по тази причина не е сред осъдените⁷⁸.

Инж. Богдан Портокалски е обвинен, че като технически ръководител е „вредителствал“ при построяването на моста „Чавдар“ в София⁷⁹. Същото обвинение е отправено и към директора Славов и конструктора на моста Лазаров. Инж. Борис Лимончев бил „саботирал“ строежа на новата стоманолеярна в завод „Георги Димитров“ с ненавременен вербуване на работна ръка и издаване на машинен инвентар⁸⁰. Инж. Сотир Тешев като заместник-началник на отдел „Капиталовложения и контрол на строителството“ също изпълнявал поставените му „антидържавни“ задачи⁸¹.

Главен обвиняем в процеса е инж. Димитър Славов, директор на дирекция „Гарови и пристанищни строежи“⁸². От 1942 г. той бил в близки връзки с инж. д-р Макс Редер от Дания, който бил представител на датска корабостроителна фирма при строежа на кораб във Варненската корабостроителница. По време на процеса през 1952 г. Славов е обвинен, че още тогава е давал сведения на Редер за състоянието на целия черноморски бряг, за строежите по брега, които добре познавал като инспектор в дирекция „Водни съобщения“. След 9 септември 1944 г. връзката между двамата „продължила с писма под формата на искане на технически съвети“.

⁷⁸ АМВР, н. о. х. д. № 568/50.

⁷⁹ АМВР, II съд 4586, л. 160. Инж. Богдан Портокалски е роден с. Соголяно, Кюстендилско, в богато семейство. Учи инженерство в Прага и завършва през 1937 г. След 1944 г. е уволнен от Министерството на транспорта като човек с фашистки разбирания. Съден от Народния съд по обвинение, че до 9.9.44 г. е бил сътрудник на полицията. Изпратен е в ТВО. Съден е от Народния съд за това, че е участвал с оръжие в ръка в залавяне на нелегален член на БКП. Връща се от ТВО през 1946 г. и до 1947 г. работи във фабриката на тъста си. През 1947 г. е възстановен в същото министерство като ръководител на група строителни обекти, а през 1950 г. е уволнен като несправил се с работата. При обиска у дома му са иззети книгите „Човекът в комунистическия рай“, „Масонството, неговите цели и проявления“, „Познавам тези диктатори“.

⁸⁰ АМВР, II съд 4586, л. 160. Инж. Борис Лимончев е от средно чиновническо семейство, завършил строително инженерство в Мюнхен през 1944 г. До 1950 г. е на работа в Министерството на транспорта.

⁸¹ Пак там, л. 30–32. Инж. Сотир Тешев е роден в Пещера в богато семейство. Завършил строително инженерство в Белгия през 1929 г.

⁸² АМВР, II съд 4586, л. 204–206. Димитър Славов е роден в гр. Варна в семейство на богат предприемач. Завършва строително инженерство през 1924 г. в Берлин. Баща е на известната актриса Славка Славова. Славов е много добър цигулар.

След 9 септември 1944 г. инж. Славов, който се ползва с добро име в отечественофронтовските среди, е предложен от ОФ комитета за директор на дирекция „Водни съобщения“. Според сценаристите на процеса обаче водачът на опозицията Георги М. Димитров – Гемето му казал, че Земеделският съюз е дал съгласието си да бъде назначен, но той трябва редовно да дава сведения за работата си в дирекцията. Славов се бил съгласил и ежесечно давал обобщени писмени сведения-сводки лично на Гемето. След осъждането на последния като американски шпионин и излизането на Никола Петков в опозиция той продължил да дава сведения на Цветан Вълв – „опозиционер, осъден през 1952 г. за шпионаж“⁸³.

Пак според сценария, тази дейност на Славов била известна на заместник-министъра на транспорта Васил Марков и той го „привлякъл в своята контрареволуционна организация“⁸⁴. Обяснил му, че тя обхваща цялото министерство и всяка дирекция има свой отговорник. Когато през 1948 г. дирекция „Водни съобщения“ е закрыта, Марков назначил Славов в новата дирекция „Гарови и пристанищни строежи“. Тогава му поставил задачата да се свърже с Георги Топузов, ръководител на организацията в управление „Строителство на транспорта“⁸⁵.

Всъщност, като добър професионалист, през 1945 г. Славов прави задълбочено проучване и публикува множество статии за нуждата на България от нов търговски флот. Той успява да убеди Добри Терпешев, че страната има нужда от търговски кораби. Изготвя обстоен доклад за ползата от тях. Правителството се съгласява да закупи търговски кораби от датска корабостроителница и изпраща за преговори инж. Димитър Славов.

В началото на месец септември 1946 г. той пристига в Дания, за да преговаря за закупуване поне на един кораб. Инженерът има стари връзки с бившия посланик на Дания в София, чиято дъщеря е отлична пианистка. Двете семейства обичат музиката и това ги сближава. Подпомогнат от него, Славов сключва успешна сделка, отказвайки се от значителната комисионна сума. По-късно е обвинен, че по време на тази командировка отново бил дал сведения на Макс Редер⁸⁶.

ВСС планира корабите да се платят с валута, която да се набави от продажба на розово масло и тютюн. На процеса Славов се самообвинява:

⁸³ АМВР, н. о. х. д. 1436/52.

⁸⁴ АМВР, II съд 4586, л. 6–10.

⁸⁵ Топузов е осъден по първото дело на строителните инженери.

⁸⁶ Попова, И. Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници..., с. 231.

„Аз бавех проучванията на офертите, а Марков бавеше валутата. Осем месеца забавих валутата заради Марков и вместо от розово масло и тютюн, дойде валута от СССР и купихме с нея 15-тонния кораб „Варна“.

„Христо Смирненски“ е вторият кораб, който е поръчан в Белгия. Третият кораб „България“ вместо през 1946 г. е получен през 1947 г. В обвинителния акт е посочено, че Славов е забавил неговата покупка и така нашето корабоплаване било лишено от кораби през 1946 г. Освен това той не настоявал за механизация на българските пристанища, а това затруднявало стокооборота между България и СССР⁸⁷.

Главната вина на инж. Димитър Славов обаче била, че заедно с Иван Калушев и Лулчо Червенков на 18 януари 1946 г. изготвили „антисъветски“ протокол между съветската „Деспред“ и българската „Дирекция на водните съобщения“, според който половината от търговския трафик между България и СССР трябвало да се извършва с български кораби. Това „злепоставяло“ съветското корабоплаване. Протоколът е приложен като улика към материалите по делото⁸⁸. За това, че тогава са отстоявали българските интереси, някои членове на тази делегация вече са осъдени и през 1952 г. лежат в затворите, обвинени в антисъветизъм и национализъм⁸⁹.

Делото се гледа на 25 ноември 1952 г. от Софийски окръжен съд – първа наказателна колегия. Прокурор е Георги Петров, а председател на съдебния състав е Емил Михайлов, с членове Димитър Загорев и Екатерина Биолчева. В първия ден е прочетен обвинителният акт, в който всички обвиняеми са вплетени в „троцкистко-шпионски контрареволуционен заговор с център в Югославия“⁹⁰.

Борис Лимончев се отказва от показанията си по време на следствието: „Дадох показанията, защото килията беше със счупен прозорец, а аз страдам от ревматизъм и мислех, че ще променят режима... Давах тези показания, защото ми ги искаха. Съчиних, че съм правил вредителство в Стоманолеярния завод, моста Чавдар и вагонното депо Надежда“. Тогава, по искане на прокурора, му прочитат показанията, дадени по време на след-

⁸⁷ АМВР, II съд 4586, л. 145.

⁸⁸ Пак там, л. 143

⁸⁹ Към делото е приложен протокол от разпита на Иван Атанасов Калушев, съставен от следователя Радослав Миларов. Иван Калушев вече е осъден на 12,5 години затвор за участие в „трайчокостовската организация“. Бил съветник в българската делегация по време на търговските преговори за морските превози през 1946 г. в Москва. Той признава: „Получих указания от Тутев да протакам и съботирам преговорите с цел влошаване на отношенията със СССР“. Указания за протакането бил получил и от инж. Васил Марков.

⁹⁰ Пак там, л. 3.

ствието. Вината му още веднъж потвърждава Славов: „Казал бях на инж. Лимончев за съществуващата вредителска организация и че е завербован в нея. Инж. Лимончев изпълняваше възложените му задачи като ръководител на обектите и отчиташе чрез Лазаров вредителската си дейност“. Лимончев отговаря: „Не съм участвал в тази вредителска организация и не съм се отчитал на Славов... Не мога да си обясня защо те искат да ме въвлечат и мене в тази работа. При направената очна ставка при следствието Славов ми каза: Признавай, и аз минах по този път!“. Като последен жест на отчаян човек Лимончев се заклева в трите си деца, че е невинен⁹¹.

Сотир Тешев също се отрича от самопризнанията си. При очната ставка с него Славов казва: „Като слушам сега изказванията на Тешев мисля, че и аз ако бях тръгнал по този път, бих се оправдал, стига да има, разбира се, кой да ми вярва“. На тези думи Тешев отговаря: „Нищо вярно няма в това, което ви говори Славов. И аз самият не зная, защо иска да вмъкне и мене в тази работа“⁹².

По делото има 42 души свидетели, както и писмени доказателства от други дела⁹³. За инж. Славов дават показания на процеса Панчо Владигеров и Николай Масалитинов. И двамата казват, че инж. Славов е голям музикант, концертмайстор, който така се е издържал, докато е следвал в чужбина. Панчо Владигеров смело заявява: „...той ми е като роден брат, примерен човек и много музикален“. Като свидетел по делото е призован инж. Никола Ганчев Тодоров, който вече излежава 20-годишната си присъда. Той потвърждава вината им⁹⁴.

Адвокатът Любен Дюкмеджиев изгражда защитната си реч върху тезата, че в СССР са се справили със „старата техническа интелигенция“ по „много деликатен начин“, следователно и у нас присъдите трябва да бъдат по-меки: „Министър Сакеларов е осъден на 15 години за същата дейност. Петко Кунин – на 12 години. Няма никаква логика да осъдите Славов на смърт... В душата на тази стара интелигенция настъпва едно раздвоение...“. Друг от адвокатите – Кираджиев, направо заявява: „В този процес има само един въпрос. Ще унищожим ли Славов или не, когато Сакеларов, Червенков и Калушев не са!“⁹⁵.

---

⁹¹ Пак там, л. 160.

⁹² Пак там, л. 171–195.

⁹³ АМВР, н. о. х. д. 17/1952 и н. о. х. д. 1436/52.

⁹⁴ АМВР, II съд 4586, л. 141–143.

⁹⁵ Пак там, л. 216.

Димитър Славов е осъден на 20 години лишаване от свобода, отнемане на граждански права за срок от 23 години и конфискация на цялото имущество, Никола Лазаров – на 18 години лишаване от свобода, отнемане на правата за срок от 21 години и конфискация на половината имущество, Борис Лимончев – на 15 години лишаване от свобода, отнемане на правата за срок от 18 години и конфискация на половината имущество, Богдан Портокалски – на 15 години лишаване от свобода, отнемане на правата за срок от 18 години и конфискация на половината имущество, Сотир Тешев – на 15 години лишаване от свобода, отнемане на правата за срок от 18 години и конфискуване на половината имущество⁹⁶. Присъдата е обжалвана на 22 януари 1953 г. пред Върховния съд, но на 18.02.1953 г. отново е потвърдена⁹⁷.

През ноември 1952 г. започва съдебен процес срещу електроинженери, чиито корени се откриват в Унгария и процеса там през февруари 1950 г. срещу главния директор на американската фирма „Стандарт“ в Будапеща Имре Гайгер. Той е обявен за американски шпионин и е осъден на смърт; други от фирмата като Золтан Радо – на смърт, Робърт Фокглер – на 15 години затвор, Едгар Сендърс – на 13 години затвор, Келеман Дьомонош – на 10 години затвор, Ищван Юст – на 10 години затвор и Едина Дьорн – на 5 години затвор⁹⁸. Твърди се, че в показанията си Гайгер е посочил останалите клонове на фирма „Стандарт“ като бази на американското разузнаване. У нас търговски представител на тази фирма е Никола Недев⁹⁹.

Органите на ДС скалъпват обвинение срещу него и четирима инженери от Министерството на пощите, телеграфите и телефоните: Гани Иванов Петканов, Годор Михайлов Михов, Светослав Иванов Дечев и Асен Богатиев Након. Целта на следствието е да свърже обвиняемите с дейността на подсъдимите в унгарския процес и така да се създаде представа за меж-

⁹⁶ Пак там, л. 200–204.

⁹⁷ Пак там, л. 195.

⁹⁸ Работническо дело, бр. 53, 22 февр. 1950.

⁹⁹ Никола Недев е търговец, син на известната драматична актриса Злата Недева. Брат му Иван Недев е медик. Никола учи право от 1920 до 1925 г., след което постъпва на работа в Министерството на труда. Там работи до 1931 г., а от 1937 г. е на работа в АД „България“. Дружеството се занимава с доставки от германски оръжейни фирми за Министерството на войната. След 9 септември 1944 г. Недев остава без работа, а от 1 септ. 1948 г. е назначен в представителството на Унгарско външно-търговско дружество. Там работи като референт по вноса от Унгария на инсталации, материали и съоръжения за слаби токове. От 31 дек. 1949 г. е уволнен „по съкращение“ (АМВР, II съд 1299, т. III, л. 13–81).

дународна англо-американска „шпионска“ мрежа¹⁰⁰. Следствието продължава 6 месеца.

Версията на обвинението е следната: през декември 1943 г. бившият търговски директор на клона на американската фирма „Стандарт“ в Будапеща Янош Вирава посещава София. По време на престоя си той кани на вечеря в ресторант „България“ Никола Недев. Двамата си говорят за предстоящото поражение на германците във войната и тогава Недев е „вербуван“ за американското разузнаване. След 9 септември 1944 г. американски разузнавачи „привличали“ за шпиони бивши агенти на германското разузнаване. Те уж обърнали специално внимание на сферата на съобщенията, за да поставят под своя зависимост телефонните и телеграфните съоръжения на България. Така била замислена „шпионската и вредителска“ група на Янош Вирава и Никола Недев, която „давала“ на американците сведения за това къде са поставени телефонни автоматични централи, за нуждите им от резервни части, за телефонната мрежа, качеството на кабелите, настроенятия на работниците и пр. Главната цел уж била да не се поддържат добре телефонните централи на страната¹⁰¹.

Според сценария на съдебния процес, през август 1945 г. Никола Недев отишъл в Будапеща, където двамата с Янош Вирава се срещнали отново. Този път запознали Недев с американеца Огилви – представител на фирма „Стандарт“ в Будапеща. Той му обяснил, че в София ще бъде посетен от някой си господин Бурел, който ще дойде да сключи договор за размяна на радиотелеграфна връзка между САЩ и България. През юли 1946 г. Бурел наистина пристигна в София и тогава уж дал задача на Недев да намери хора за „вредителска“ организация в България. Той трябвало да се свързва с американците чрез д-р Йосиф Хаим Джераси¹⁰². Така Недев започнал да изгражда „шпионска организация“¹⁰³.

През 1946 г. Янош Вирава идва в България, за да преговаря за доставка на автоматична телефонна централа за София. Според сценаристите на процеса той се свързал с Никола Недев и двамата „привлекли“ в организацията инж. Гани Петканов, началник на отдел „Градски телефонни

¹⁰⁰ АМВР, II съд 1299, т. III, л. 240. По същото време в Полша върви т.нар. Щечински процес срещу Андре Родино, обвинен като френски шпионин, и неговите петима съучастници.

¹⁰¹ АМВР, II съд 1299, т. III, л. 142.

¹⁰² Йосиф Джераси успява да емигрира в Израел през декември 1950 г. и по тази причина не попада сред арестуваните. Много от обвиняемите използват умишлено имена на хора, за които знаят, че са починали или са в чужбина, с цел да причинят по-малко страдания.

¹⁰³ АМВР, II съд 1299, т. III, л. 241.

централи и мрежи“ в Министерството на пощите, телеграфите и телефоните¹⁰⁴. Същата година бил „вербуван“ и инж. Светослав Дечев, който е обявен за агент на германското разузнаване отпреди 1944 г. Тогава той давал възможност на германците да подслушват чуждестранните легации в София¹⁰⁵. През 1947 г. Янош Вишава „привлякъл“ и инж. Петко Божинов¹⁰⁶.

По сценарий Дечев, който получил висшето си образование във Франция, бил френски шпионин. „Вербуван“ бил през 1946 г. от някой си агент Пер Озон, а през 1947 г. се свързал с католическия свещеник Дамян Гюлов. На него „предавал“ сведения за войските ни по границата с Югославия, за мина Бухово и пр. В периода 1947–1949 г. Дечев уж предавал сведения и чрез Събка Енчева Багарова, която работела в БНБ и която ги отнасяла в американското посолство. Но през 1949 г. Багарова заминала за САЩ и връзката прекъснала¹⁰⁷. Дело на Дечев бил уж и саботажът с кабела в Слаботоковия завод във Варна заедно с техника Стефан Димитров от служба „Осигурителни инсталации“ в БДЖ.

---

¹⁰⁴ Съдбата на инж. Гани Петканов е особено трагична. За дръзкото си поведение по време на следствието Гани Петканов пристига на остров Персин с предписание от ДС да бъде вкаран направо в карцера. Там прекарва 11 месеца. „Аз много трудно го познах, когато го пунаха – разказва един от бившите лагеристи, инж. Георги Василев. – Този човек беше грамаден, а сега приличаше на скелет.“ (Василев, Г. Цит. съч., с. 184). Когато го арестуват, дъщеря му Мария е на 16 години, а синът му Владимир – на 11. Жена му Радка е с добро образование, но се наложило да започне работа като подвързвач на книги в едно мазе. Когато очаквали освобождението на Петканов, синът му стоял на прозореца с дни и шом пред къщата спирал файтон, викал: „Мамо, татко си идва!“ Тези вълнения го довели до психически срив. Макар да знаел 4 езика и да издържал изпит за асистент в СУ, той облепил прозорците на стаята си с черни хартии и престанал да излиза от къщата. Сестра му Мария се грижела за него до смъртта си. Майката починала преди това, сломена от житейските изпитания. (Попова, И. Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници ..., с. 241.)

¹⁰⁵ Светослав Петров Дечев е завършил електроинженерство във Франция. През 1939 г. се оженил за Тамара – дъщеря на руски емигрант в Париж. Същата година се връщат в България. До 1952 г. работел в Министерството на съобщенията, а после – в Слаботоковия завод във Варна. Там, при поставянето на електрически кабел, един от работниците използвал не цимент, а гипс. През есента гипсът се изронил и кабелът се повредил. Това дало повод на 4 март 1952 г., 40 дена след раждането на дъщеря му, инженер Дечев да бъде арестуван и съден за саботаж (Попова, И. Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници ..., с. 242.)

¹⁰⁶ Петко Божинов е завършил висшето си образование във Франция и затова е обявен за френски шпионин. По време на следствието става 30 кг, спи с обувки под главата си, върху него капе вода, но не признава „шпионската“ си дейност. Това пречи на офицерите от Държавна сигурност да го включат в сценария на този процес. Ето защо попада в лагера край Белене без съдебна присъда. Там престоява до 1954 г. и едва тогава е изправен пред съда. (Попова, И. Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници..., с. 240–241.)

¹⁰⁷ АМВР, II съд 1299, т. III, л. 245–247.

В действителност с МП № 5 от 21.08.1946 г. на Министерството на пощите, телеграфите и телефоните е възложено да извърши доставка и монтаж на оборудване за автоматична телефонна централа в София. Получени са оферти от фирмите „Ериксон“, „Тесла“ и „Стандарт“. Инж. Гани Петканов избира офертата на „Стандарт“. Обвинението изтъква, че това е направено умишлено, „за да станем зависими с внос на резервни части за централата от САЩ“. Това „вредителство“ било осуетено от Министерския съвет, който избрал офертата на чехословашката фирма „Тесла“. В обвинителния акт е посочено още, че инж. Петканов „предавал“ на американците сведения за телефонните централи на Пазарджик, Коларовград и Казанлък, „бавел“ закупуването на материали или ги „закупувал“ на поскъпи цени и пр.¹⁰⁸

Инж. Тодор Михов е завършил инженерство в Германия. Към делото е приложена заповед на Министерството на пощите, телеграфите и телефоните от 27 септември 1944 г. за уволняването му в „интерес на службата“. Още преди 9 септември 1944 г. Михов е началник на Софийската телефонна централа, но след донос от Борис Серафимов, началник на Контролната инспекционна група на министерството, е уволнен. Серафимов твърдял, че го е виждал с германци. Всъщност инженерът наистина е бил в Германия, но за да си направи бъбречна операция. Възстановен на работа, Тодор Михов отново е уволнен през март 1945 г. по искане на техническия комитет на ОФ за „фашистка дейност“¹⁰⁹.

Асен Наков завършил инженерство в Лиеж, Белгия. До 1947 г. е на работа в Министерството на пощите, телеграфите и телефоните. През 1947 г. заминава на специализация в Белгия и остава там. Затова е осъден задочно¹¹⁰.

Първият ден от съдебните заседания е на 25 октомври 1952 г. Инженерите са обвинени в създаване на „контрареволуционна организация“, която имала за цел да затруднява съобщенията и да не доставя необходимата апаратура от Съветския съюз. В обвинителната си реч прокурорът посочва: „Всички днешни подсъдими са възпитаници, завършили инженерство в западни страни, като Германия и Франция. Те, следвайки там, са възприели буржоазната капиталистическа наука и са станали такива нейни

¹⁰⁸ Пак там, л. 88.

¹⁰⁹ Пак там, л. 103.

¹¹⁰ Пак там, л. 100–110.

поклонници, че още при следването си са станали техни слуги и до момента на тяхното откриване са им останали верни¹¹¹.

Присъда № 608 от 6.11 1952 г. е постановена от съдебен състав с председател Илия Байчев и членове Петър Чоренски и Василка Пешева. Прокурор по делото е Стоян Ганчев. Никола Недев е осъден на смърт чрез разстрел. Светослав Дечев и Гани Петканов – на 20 години затвор, а Тодор Михов и Асен Наков – на 15 години¹¹². От делото изпадат Петко Божинов и Стефан Димитров, които влизат в обвинителния акт, но с оглед „сложността и скорошното свършване на делото“ се посочва, че по техните материали ще се образува ново дело. Всъщност Божинов не прави самопризнания и това бави съдебния процес¹¹³.

Президиумът на Народното събрание оставя без последствие молбата за заменяне на смъртното наказание на Никола Недев с доживотен затвор и той е разстрелян. От присъдата си Петканов излежава 8 години, Михов – 4, а Дечев – 5. Петко Божинов е осъден през 1954 г. заедно със строителния техник Димитров, който пък изпаднал от делото срещу строителните инженери. Обвинен е в издаване на държавна тайна. За да свидетелстват срещу него, са доведени от лагера в Белене инженерите Петканов и Дечев. Присъдата му е произнесена на 27 януари 1954 г. и е 3 години затвор.

* * *

В края на 1953 г. в Президиума на ЦК на КПСС се провежда среща с членовете на ЦК на БКП, на която се искат действия срещу т.нар. култ към личността. Червенков обещава и на Януарския пленум на ЦК през 1954 г. критикува култа около своята личност, но продължава да ръководи правителството и комунистическата партия. Речта му на срещата с партийния актив на органите на сигурността на 17 април 1954 г. по нищо не се отличава от добре познатия дотогава негов стил. Макар да говори за премахване на лагерите, изселванията, подобрене в методите на работа и премахване на извращенията от миналото, отново прозвучава: „Едновременно с това врагът не престава да работи, врагът не е премахнат докрай... Врагът не бива да успее да си запази кадрите. Не бива! Вражеските кадри трябва да

---

¹¹¹ Пак там, л. 146.

¹¹² Пак там, л. 183.

¹¹³ Пак там, л. 239.

бъдат не само разстроени, разбити, но и смазани! Вражеското подполие – разложено, ликвидирано...¹¹⁴.

На 12 декември 1955 г. министърът на вътрешните работи издава заповед за отменяне на „разследванията по трайчोकостовска линия“. През ноември 1955 г. ЦК на БКП взема решение за смекчаване на условията, при които лежат в затворите „трайчोकостовци“¹¹⁵. През 1956 г. започва преразглеждане на делата за отменяне на присъдите по т.нар. трайчокостовски процеси.

Реабилитацията на подсъдимите строителни инженери става на закрито заседание на Върховния съд на 1 октомври 1957 г., който постановява, че присъдата срещу тях е необоснована и противоречи на закона. Преценява се, че обвинението се гради главно „върху самопризнания на подсъдимите, взети с неправилни методи на следствие“. Изтъква се, че самопризнанията не са конкретни, последователни и логични, а еднообразни и изпълнени с противоречия. Посочен е пример с показанията на инженерите Тодоров и Коев, които твърдят, че организацията се ръководи от Югославия, а инж. Стойчев – от Англия. Крайният извод е, че самопризнанията за саботаж противоречат на обективната действителност, тъй като всички железопътни линии са годни и влезли в експлоатация¹¹⁶.

В решението на съда се споменава, че подсъдимите са едни от най-добрите специалисти по транспорта за онова време. Инж. Кольо Мутафов например е награждаван 6–7 пъти за добра работа. Те само са изпълнявали приетите планове и не са решавали къде да минават железопътните линии. Освен това съдът констатира, че през 1947 г. Югославия е приятелски настроена страна и е неубедително да се говори за шпионаж на инж. Сабо Лабан, който сам е видял строежите и е можел официално да поиска сведенията, за които уж бил ползвал шпионската си организация в България. Ето защо делото се прекратява и присъдите се обезсилват¹¹⁷.

На 2–6 април 1956 г. се провежда пленум на ЦК на БКП, на който Тодор Живков критикува „някои погрешни постановки“ на Вълко Червенков от Януарския пленум и признава, че последвалите съдебни процеси са „скалъпени въз основа на изфабрикувани самопризнания“. По решение на пленума е създадена комисия с председател Димитър Ганев, която да

¹¹⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а.е.1741, л. 4–6, 17.

¹¹⁵ *Никова, Г.* Политически процеси в България (1949–1953 г.)..., с. 69.

¹¹⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а.е. 1741, л. 182–217.

¹¹⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 7, а.е. 1741, л. 221.

разследва обстоятелствата около процесите¹¹⁸. Комисията разпитва подсъдими, следователи, съдии, прокурори и се добира до потресаващи факти. Изготвен е доклад, който е прочетен на Септемврийския пленум на ЦК през 1956 г.: „В заключение на всичко това трябва да кажем, че всички обвинения, въз основа, на които са осъдени обвиняемите по така наречените трайчокостовски процеси, са недоказани, монтирани“¹¹⁹.

Само няколко дни след този пленум се провежда среща на Политбюро с ръководството на Държавна сигурност. На срещата Тодор Живков казва за „трайчокостовските процеси“ следното: „Вие четохте доклада на др. Хрушчов, вие виждате, че стотици хиляди прекрасни кадри на большевишката партия са унищожени поголовно и въпреки това Комунистическата партия на Съветския съюз не вдига шум, не поставя този въпрос като главен... Аз не говоря за процеса на Трайчо Костов, трябва да се изяснят там някои въпроси, но останалите процеси са извращения; ние трябва да защитим правдата, да реабилитираме тия наши хора. Това е позорно явление и за органите на ДС и с това петно трябва да се ликвидира. Но въпросът не е такъв, че да се поставя в центъра на вниманието на редица партийни организации. Вие виждате за какво се касае. Виждате в другите партии се получи същото, а такъв шум не вдигат, не го поставят това в центъра на вниманието“¹²⁰.

Тактиката да не се шуми около процесите води до умишлено премълчаване на истината и осъдените остават в затворите още дълго време. Фразата „ликвидиране на грешките от култа към личността на Вълко Червенков“ е само фасада, зад която не стоят реални действия за пълно оневиняване на осъдените. Пускат ги поединично от затворите, за да не се привлича вниманието на обществеността. Помилват ги, но не ги реабилитират. Помилваните не възстановяват напълно гражданските си права.

Съдебните процеси в определени отрасли на индустрията, проведени в началото на 50-те години, са част от политическите репресии на управляващите срещу неудобните за тяхното управление лица и същевременно бележат кулминацията в една целенасочена политика да се променят производът, статутът и функциите на инженерно-техническите кадри и да се създаде политически и идеологически предана на комунистическата партия техническа интелигенция. Както показват изложените от нас материали, от една страна това се постига чрез политически ограничения и

¹¹⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 223, л.4–5

¹¹⁹ Пак там, а.е. 220, л. 250–254

¹²⁰ Пак там, а.е. 199, л. 9–19.

периодични чистки сред инженерните кадри, а от друга – чрез съдебни процеси срещу тях. Така на практика е осъществен необходимият „технически преврат“¹²¹, който променя икономическата и политическата ориентация на България от страните в Западна Европа към СССР.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. *Василев, Г.* Остров Персин. Позорът на България. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1996. 224 с.
2. *Иусов, М.* Революционният процес и политическата система на народната демокрация в България 1944–1948 г. – Исторически преглед, 1979, № 4–5, с. 83–114.
3. *Луджев Д.* Град на две епохи. Историята на обществените групи в българските градове в средата на XX век. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2005. 696 с.
4. *Марчева И.* Индустрия, технологии и иновации: историческият опит на българите в края на XIX и през XX век. – Известия на регионалния исторически музей Габрово. Т. 1. Габрово, 2013, с. 16–18.
5. *Марчева, И.* Идеите за индустриализация на България 1944–1948 г. – Исторически преглед, 1992, кн. 8–9.
6. *Никова, Г.* „Големият заговор“ в България (1949–1952). – В: Лица на времето. Т. II. София, 1997, с. 69–99.
7. *Никова, Г.* Драматична подмяна на партийното ръководство през 1949 г. – В: Преломни времена. Сборник в чест на 65-годишния юбилей на проф. Любомир Огнянов. София, 2006, с. 513–531.
8. *Никова, Г.* Политически процеси в България (1949–1953 г.). – В: България в сферата на съветските интереси. София, 1998, с. 64–73.
9. *Никова, Г.* Предаден от „своите“. Щрихи от биографията на Манол Сакеларов. – В: Известия на Българското историческо дружество. Т. 40. София, 2008, с. 119–128.
10. *Попова, И.* Минните инженери и съдебните процеси срещу тях през 1953 г. – Исторически преглед, 2012, кн. 5–6, с. 99–126.
11. *Попова, И.* Съдебните процеси срещу инженерите в България 1949–1953 г. – Известия на държавните архиви, 2010, № 100, с. 48–76.

---

¹²¹ *Никова, Г.* Политически процеси в България (1949–1953 г.)..., с. 71.

12. *Попова, И.* Съдебните процеси срещу инженерите в България. Спомени на участници в процесите и техните близки. – Исторически преглед, 2011, кн. 3–4, с. 214–254.

BIBLIOGRAFIJA

1. *Vasilev, G.* Ostrov Persin. Pozorăt na Bălgarija. Sofija, Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 1996. 224 s.

2. *Isusov, M.* Revoljucionnijat proces i političeskata sistema na narodnata demokracija v Bălgarija 1944–1948 g. – Istoričeski pregled, 1979, № 4–5, s. 83–114.

3. *Ludžev D.* Grad na dve epohi. Istorijata na obštествените групи v bălgarskite gradove v srednata na XX vek. Sofija, Univer. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2005. 696 s.

4. *Marčeva I.* Industrija, tehnologii i inovacii: istoričeskijat opit na bălgarite v kraja na XIX i prez XX vek. – Izvestija na regionalnija istoričeski muzej Gabrovo. T. 1. Gabrovo, 2013, s. 16–18.

5. *Marčeva, I.* Ideite za industrializacija na Bălgarija 1944–1948 g. – Istoričeski pregled, 1992, kn. 8–9.

6. *Nikova, G.* „Golemijat zagovor“ v Bălgarija (1949–1952). – V: Lica na vremeto. T. II. Sofija, 1997, s. 69–99.

7. *Nikova, G.* Dramatična podmjana na partijnoto răkovodstvo prez 1949 g. – V: Prelomni vremena. Sbornik v čest na 65-godišnjia jubilej na prof. Ljubomir Ognjanov. Sofija, 2006, s. 513–531.

8. *Nikova, G.* Političeski procesi v Bălgarija (1949–1953 g.). – V: Bălgarija v sferata na săvetskite interesi. Sofija, 1998, s. 64–73.

9. *Nikova, G.* Predaden ot „svoite“. Štrihi ot biografijata na Manol Sake-larov. – V: Izvestija na Bălgarskoto istoričesko družestvo. T. 40. Sofija, 2008, s. 119–128.

10. *Popova, I.* Minnite inženeri i sădebните procesi sreštu tjah prez 1953 g. – Istoričeski pregled, 2012, kn. 5–6, s. 99–126.

11. *Popova, I.* Sădebните procesi sreštu inženerite v Bălgarija 1949–1953 g. – Izvestija na dăržavnite arhivi, 2010, № 100, s. 48–76.

12. *Popova, I.* Sădebните procesi sreštu inženerite v Bălgarija. Spomeni na učastnici v procesite i tehните близки. – Istoričeski pregled, 2011, кн. 3–4, с. 204–254.

ИЗВОРИ

СОФИЙСКИЯТ МИТРОПОЛИТ СТЕФАН И ИДЕЯТА ЗА „ИНТЕГРАЛНА ЮГОСЛАВИЯ“ (НЕИЗВЕСТНО ПИСМО НА ДЯДО СТЕФАН ДО ЮГОСЛАВСКИЯ ПРИНЦ-РЕГЕНТ ПАВЕЛ КАРАДЖОРДЖЕВИЧ)*

Сърджан Мичич** Димитър Митев***

SOFIA BISHOP STEFAN AND THE IDEA OF “INTEGRAL YUGOSLAVIA” (UNKNOWN LETTER OF STEFAN TO PRINCE REGENT OF YUGOSLAVIA PAUL KARADORĐEVIĆ)

Srdjan Micic, Dimitar Mitev

Unpublished letter of Sofia Bishop Stefan to the regent of Yugoslavia Paul Karadorđević from 1938, reflecting the views of the Bulgarian cleric on the ideas of “Integral Yugoslavia” and the unification of the two Balkan states.

Ключови думи: Интегрална Югославия, Сръбска православна църква, Българска православна църква, принц Павел Караджорджевич.

Keywords: Integral Yugoslavia, Serbian Orthodox Church, Bulgarian Orthodox Church, Prince Paul Karadorđević.

Когато една държава е разположена в центъра на даден регион и е достатъчно силна, за да заплашва околните, логично е да се очаква периферията да формира коалиция или коалиции с оглед нейното неутрализиране.

---

* Статията е резултат от изследването по научен проект на Института за Нова история на Сърбия „Сърбите в югославски и международен план: вътрешно развитие и положение в светлината на европейските и световни общности“ (№ 47027). Проектът се финансира от Министерството на науката и технологичното развитие на Република Сърбия.

** Сърджан Мичич – н. с. – Институт за Нова история на Сърбия, Белград [Srdjan Micic – dr. – Institute for Recent History of Serbia, Belgrade].

*** Димитър Митев – доц., д-р – Институт за исторически изследвания при БАН [Dimitar Mitev – Assoc. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – BAS].

Великият Бисмарк нарича това положение „*le cauchemar des coalitions* – кошмарът на обкръжаващите враждебни коалиции“¹. В подобно положение се оказва България след Съединението през 1885 г., когато се превръща в най-мощната в демографско, стопанско и военно отношение на Балканите страна. Сравнението е валидно за нововъзникналите монархии в региона Гърция, Сърбия и Румъния, а не за Османската империя. По принцип българският управленски елит, начело с Двореца, подценява тази стратегическа опасност и неизбежното се случва. „Кошмарът на обкръжаващата коалиция“ става сурова реалност. През лятото на 1913 г. България се оказва във война с всичките си съседи: Сърбия, Гърция, Румъния и Османска Турция. Единствено Черно море остава неутрално! Катастрофата, разбира се, е страшна. На българското национално обединение завинаги е сложен кръст. Царството е принудено да се прости с територии, към които има претенции или които вече са били част от него. Колкото са противниците, от толкова страни са и загубите. Източна Тракия е върната в пределите на Османската империя. Егейска Македония е присъединена към Гърция. Вардарска Македония отива към Сърбия. Южна Добруджа е заграбена от Румъния.

Само след няколко години България отново е на страната на победените и разгромените. Този път войната не е регионална, а световна. Загубени са нови земи. Стратегически безценната Западна Тракия² е присъединена към Гърция. Не кой знае колко съществени като територии, но изключително болезнени от национална гледна точка са корекциите по западната граница – Струмишко в Македония и т.нар. Западни покрайнини са присъединени към новосъздадената държава Кралство на сърбите, хърватите и словенците. Особено обезсърчителна характеристика на Втората национална катастрофа е, че териториалното устройство на Балканите вече се превръща в част от общоевропейското статукво – резултат от Първата световна война.

На Парижката мирна конференция през 1919 г. Кралството на сърбите, хърватите и словенците се стреми към промяна на границите с България не по етнически, а по военно-стратегически причини. Сръбският елит, който управлява югославската държава в периода между двете световни войни, определя отношението си към нея главно въз основа на съображения от исторически характер. Ето защо както генералитетът, така и поли-

¹ *Кисинджър, Х.* Дипломатията. София, 1997, с. 119.

² Владението на Западна Тракия превръща България в средиземноморска държава.

тическата върхушка формират военно-стратегическите си цели към България с оглед нейните нападения от 1913 и 1915 г. Чрез присъединяването на Западните покрайнини и Струмишко се цели подсигуриването на комуникациите по долината на р. Вардар и най-вече жп линията към Солун, чието значение се определя като изключително важно с оглед връзките с великите сили от Съглашението.

Разнопосочността на българските ревизионистични претенции дава траен отпечатък върху външната политика на Царството в периода между двете световни войни. Теоретично погледнато, възможните ревизионистични направления са пет: Източна Тракия, Западна Тракия, Егейска Македония, Вардарска Македония, заедно със Западните покрайнини и Южна Добруджа. На практика обаче те са сведени до три³ – южно (Западна Тракия), североизточно (Южна Добруджа) и западно (Вардарска Македония и Западните покрайнини). Политическите реалности на Балканите са в основата на формирането на умереното, прагматично направление в българския ревизионизъм. Той е насочен по оста юг – север (североизток), т.е. Западна Тракия и Южна Добруджа. Аргументите са ясни. И двете области вече са били в границите на Царството, и двете са периферни съответно за своите нови владетели, и двете са относително ограничени като площ и стопанско значение и тяхното отделяне не застрашава държавността на Гърция и Румъния. Очевидно е, че всякакви опити за реализирането на конкретни стъпки в посока на въпросното прагматично направление е немислимо без съдействието, или най-малкото неутралитета, на Югославия. А това значи отказ от Вардарска Македония, т.е. от Македония. Тук се крие трагичният драматизъм на българската ревандикационна програма след националните катастрофи от 1913 и 1919 г. Жестоката реалност повелява да се погребат радикалните националистически програми, от многото злини се налага да се избира възможно най-малката. Умерената линия преобладава като практика в българската политическа действителност в годините между двете световни войни. С изключение на управлението на А. Ляпчев (1926–1931 г.), всички други кабинети, в по-голяма или по-малка степен, са принудени да водят примирителна политика спрямо Югославия. Прагматичната национална линия се поддържа от

---

³ Източна Тракия е обезбългарена по време на реокупацията на областта от турската армия през 1913 г. Етническият облик на Егейска Македония също така претърпява сериозни промени в годините след Първата световна война. Българското население там значително намалява вследствие на емиграционния поток към България. Същевременно в областта са заселени многобройни маси малоазийски бежанци след гръцко-турската война от 1920–1923 г.

по-голямата част от българското общество – традиционните политически партии, селячеството, по-широките кръгове от българската интелигенция, Двореца.

Срещу това направление обаче се изправя мощен противник – силите на непримиримия национализъм. Логиката му не е лишена от основание. Западна Тракия и Добруджа са значими елементи на българския ревизионизъм, но Македонският въпрос е най-важната му част, неговата сърцевина. Затова българският дух там трябва да се поддържа с всички средства, включително и въоръжена борба, докато дойде времето, когато Македония ще бъде присъединена към Царството. Тази философия намира подкрепа сред значителни слоеве от българското общество – бежанската маса, по-голямата част от офицерството, особено по-старите, Фердинандовите възпитаници, по-националистически настроените политически формирания и патриотична интелигенция. Зад тях стои един значим фактор – Вътрешната македонска революционна организация. Да се противопоставяш на ВМРО не е било здравословно в България, дори и да си министър-председател. Пример – Александър Стамболийски, зверски убит през юни 1923 г. Това важи чак до разтурването на Организацията през 1934 г.

От югославска гледна точка, с оглед опита от 1913 и 1915–1918 г., към България и българите съществува дълбоко недоверие, включително и към тези държавници и политически партии, които открито се обявяват за българо-сръбско помирение и сближение с Югославия. Насилственото сваляне на Александър Стамболийски и БЗНС от власт се приема от управляващите кръгове в Белград като доказателство, че политическата върхушка в България не се е примирила с резултатите от войните през 1912–1918 г. и не се е отрекла от реваншистката си политика. Според широко разпространените по това време твърдения въпросната политика е инспирирана от намиращия се в изгнание Фердинанд Сакскобургготски.

Вследствие на всичко това, след преврата от 9 юни 1923 г. в Белград цари дълбоко недоверие към България. От друга страна обаче, основната външнополитическа цел на СХС кралство е укрепването на неговото положение с оглед противодействието срещу главния враг Италия и нейните претенции на Балканите. След засилването на италианското влияние в Албания към края на 1926 г. и през 1927 г. югославската външна политика се изправя пред дилемата да избира между сътрудничество с България или Гърция, тъй като официалните отношения с Турция са възстановени съвсем скоро. Поведението на Атина и София обаче не спомага за трайното урегулиране на двустранните отношения с Белград.

През 20-те години на ХХ в. югославската позиция спрямо ВМРО претърпява развитие. До разцеплението на михайловисткото и протогеро-висткото крило организацията се възприема като оръдие на българската държава за поддържане на иредентизма и претенциите към Македония. Положението се променя през 1927–1929 г., когато Ал. Протогеров и неговите последователи от по-младата генерация македонстващи се възприемат като искрени български патриоти, докато на Иван Михайлов и неговите поддръжници се гледа като на корисни опортюнисти, чиято борба е подчинена на личните им интереси. Това отношение на управляващите кръгове в Югославия обаче спомага за укрепването на михайловисткото крило и превръщането на ВМРО в италианско оръдие, предназначено да подпомага влиянието на Рим на Балканите.

Сред разноцветната палитра на българския общественно-политически живот ярко място заема една оригинална и смела концепция – идеята за т.нар. Интегрална Югославия, т.е. южнославянска държава от Адриатическо до Черно море и от Дунав до Егея. Нейните корени могат да се проследят далеч назад в годините – от времената на борбите на сърби и българи срещу турското подтисничество. Теоретично погледнато, едва ли някой може да оспорва, че в началото на ХХ в. един обединен сръбско-български блок би имал съперник в доминацията на Балканския полуостров. Това обаче е на теория. На практика твърде много сили, и велики, и регионални, не биха се спрели пред нищо, за да не допуснат осъществяването на подобни идеи. Двата основни представителя на южното славянство, сърби и българи, не са дорасли в общественото си развитие за подобни перспективни политически проекти и правят всичко възможно, включително и разпалването на взаимни войни, за да покълнат в техните взаимоотношения семената на омразата и недоверието. И ето, след края на Първата световна война двете славянски държави се оказват в ролята на смъртни врагове, в два противостоящи си лагера, този на триумфиращите победители, повярвали във вечността на своето превъзходство, и този на сурово наказаните победени, мечтаещи за реванш.

Има и хора, които обаче си задават резонния въпрос: кому беше нужно всичко това? Защо се случи тази касапница? Какво печелим от омразата? Логично е по-често подобни въпроси да се задават в средите на победените, в случая България. Националните катастрофи дават нов живот на славянофилските идеи отпреди войните. Наличието на голяма южнославянска държава на западната граница на България допълнително засилва мечтите. Евентуалното присъединяване на Царството към нея автоматично решава

голяма част от българските проблеми и най-вече Македонския въпрос. До ликвидирането на ВМРО през 1934 г. тези настроения остават обаче дълбоко под обществената повърхност. За подобни помисли ВМРО издава смъртни присъди и не се колебае да ги изпълни. Това не значи обаче, че те не мръждукат в съзнанието на много хора.

„Интегрална Югославия“ е илюзорен политически проект. Той съществува единствено в главите и сърцата на определена група общественици в България. Условия за неговото оформяне и развитие, макар и теоретично, съществуват в средите на славянофилската интелигенция, по-ляво ориентираните земеделци, закърмени с идеите на Стамболийски за южнославянско единство, част от младите, републикански настроени офицери, които след 1934 г., макар и мимолетно, се добират до властта. И все пак това са ограничени, тънки слоеве от българското общество. В персонален план се открояват имена като проф. Димитър Михалчев, Димо Казасов, Дамян Велчев, Никола Захариев и др. Сред тях изпъква и един от най-разпознаваемите общественици на междувоенна България – софийският митрополит Стефан⁴, авторът на писмото до югославския принц-регент Павел, предмет на настоящата публикация.

Противопоставянето между сърби и хървати в СХС кралство достига до своята трагична кулминация през 1928 г. със стрелбата в Скупщината, когато е тежко ранен лидерът на Хърватската селска партия Степан Радич, а неговият племенник Павел Радич и други депутати са убити. Скоро след това Степан Радич умира от раните си. От този момент насетне преодоляването на вътрешнополитическото напрежение и опазването на единството на държавата се превръща в най-важния въпрос в Кралството. Чрез идеята за „Интегрална Югославия“ се цели преодоляването на националните, религиозните и регионалните различия в името на създаването на единна югославска нация. Ето защо крал Александър, който след 6 януари

---

⁴ Митрополит Стефан (1878–1957). Светското му име е Стоян Попгеоргиев Шоков. Софийският митрополит Стефан е едно от най-ярките имена на духовната и политическата сцена на междувоенна България. Роден е в Родопите, в с. Широка лъка, Смолянско. Завършва духовна семинария в Самоков и Киевската духовна академия. Активно участва в процеса по кръстването и интегрирането на родопските помаци към българската нация след Балканските войни. По време на Първата световна война специализира в Швейцария и дейно пропагандира българската национална кауза в Европа. През 1922 г. е избран за софийски митрополит. През 30-те години на века активно защитава каузата на сближение между България и Югославия. По време на Втората световна война завинаги записва името си в анализите на световната история чрез смелите си действия в акцията по спасяването на българските евреи през пролетта на 1943 г. През 1945 г. е избран за български екзарх. Свален от поста си през 1948 г. поради несъгласие с комунистическата власт в България. Умира през 1957 г. в с. Бяна, Карловско.

1929 г. еднолично поема властта в държавата, основно насочва усилията си към вътрешната политика, а външнополитическата минава на втори план съобразно с общите приоритети на държавата. В началото на 30-те години на XX в. ключовият външнополитически въпрос за Югославия е борбата срещу италианската опасност от агресия и изнамиране на формулата, която би осигурила ефикасна защита в случай на война с Италия. Една от концепциите в тази насока е създаването на Балкански пакт. Тя е развита в края на 20-те и началото на 30-те години на XX в. Поради италианските интриги на Балканите, първоначално югославските държавници са предпазливи по отношение на евентуалното споразумение между балканските страни. Ала опасността от формирането на доминиран от Италия балкански блок с антиюгославска насоченост принуждава крал Александър да се активизира в началото на 1933 г. и да се включи дейно в процеса на формиране на Балкански пакт. В този период югославското отношение към България, Гърция и Турция се проявява преди всичко в контекста на тяхното потенциално приближаването към Италия. Тъй като, в крайна сметка, Балканският пакт се оказва насочен най-вече срещу българския иредентизъм, крал Александър се стреми да склони България или да влезе в него, или да склучи отделно двустранно споразумение с Белград.

Докато се търсят пътища за постигане на югославско единство и преодоляване на сръбско-хърватските спорове и другите вътрешни противоречия, темата за обединение на България с Югославия нито е била в центъра на вниманието, нито е било възможно нейното реализиране. С развитието на процеса по формирането на балканско споразумение обаче и подобряването на отношенията между Белград и София, постепенно се създават условия за по-близки преки сръбско-български и югославско-български контакти. Те се осъществяват както на официално дипломатическо ниво, така и по неформални пътища. Към втората група спадат отношенията между Сръбската православна църква (СПЦ) и Българската православна църква (БПЦ).

Първите контакти между представителите на двете църкви през 20-те години на XX в. са обременени от тежкото историческо наследство от войните и актуалните политически отношения. Въз основа на запазените архивни данни може да се посочи, че висшият клир на СПЦ не е питаел голямо доверие към софийския митрополит Стефан. От една страна, неговите идеи за южнославянска солидарност като начин за преодоляване сръбско-българските противоречия се приемат положително. От друга страна обаче, той е смятан за прекомерно амбициозен и неспособен да пожертва собствените си интереси в името на общото дело.

Сближението между СПЦ и БПЦ започва преди затоплянето на отношенията между Югославия и България, но процесът е бавен и след време е изпреварен от развитието на междудържавните контакти. Посещението на делегация от български духовници в Югославия е замислено в отговор на гостуването на сръбски духовници в България, но се отлага в продължение на няколко години. Междувременно процесите на държавно и църковно сближаване се изравняват. В крайна сметка визитата се осъществява през 1936 г. През 1937 г., вследствие на усилията на двамата министър-председатели Милан Стоядинович и Георги Кьосеиванов за двустранно сближение е подписан югославско-българският пакт. По този начин пред СПЦ и БПЦ се открива благоприятна възможност за подобряването на отношенията между двете православни Църкви. В такава обстановка е написано писмото на софийския митрополит Стефан до принц-регента на Югославия Павел.

Във връзка с идеята за „Интегрална Югославия“, от българска гледна точка, въпросът за съдбата на царстващата династия в страната е особено важен. Какво правим с цар Борис III и изобщо със Сакскобургготската династия? В тази връзка съдържанието на писмото на дядо Стефан е прелюбопитно. Според съдържанието му излиза, че софийският митрополит е „отписал“ царя в името на голямата цел – Интегрална Югославия. Предпочитанията към Караджорджевичите са очевадни. Едва ли не на всяка страница дядо Стефан ги венцеслави. Убитият в Марсилия през 1934 г. Александър е наречен „мъченик крал юнак обединител“. Неговият братовчед, принц-регентът Павел, е „рицар велик Крал“, ... който с „рядък такт и и умение пише светлата страница на югославянското възхождение“. Даже престолонаследникът, непълнолетният крал Петър II, е наречен „драгоценен юноша-Крал, надежда за по-щастлива и велика Югославия“. На фона на всичко това цар Борис дори не е споменат поименно, а само на едно място, от немай къде, е наречен „държавен глава“. Изобщо първенството на Югославия в бъдещата „Интегрална Югославия“ не се поставя под съмнение. За дядо Стефан Белград с „право свири първата цигулка в българо-югославянския оркестър на приятелство и братство“.

Разбира се, всичко това може да е и плод на политическа куртоазия. Да оставим тези преценки на читателите на сп. „Исторически преглед“, любители на автентичната документалистика. Откровенията на дядо Стефан могат да станат добър повод за анализ на събитията, които само след десетина години ще доминират в българо-югославските отношения. Тогава, след Втората световна война, отново на дневен ред излизат идеите за

Южнославянска федерация, този път под доминацията на Съветския съюз и подчинени на комунистическата идеология. Тогава отново съдбата на Македония се поставя в зависимост от осъществяването на обмисляното обединение между България и Югославия. Дали тя ще съществува в бъдещата федерация като част от България или като самостоятелна единица, дали федерацията ще бъде „двуединна“, с две столици Белград и София, или България ще влезе като седма република в нея, и т.н., и т.н. Всички тези въпроси обаче имат своята предистория в междувоенния период...

Писмото на софийския митрополит Стефан се съхранява в Архива на Югославия (Белград) като микрофилмово копие, част от колекцията микрофилми на Архива. Оригиналният документ е част от архивното наследство на княз Павел Караджорджевич и се съхранява в сбирката от редки книги и ръкописи на Архива на Колумбийския университет в Ню Йорк. В завещанието си Павел Караджорджевич изрично отбелязва неговият архив да не бъде разрешен за ползване от югославски изследователи, докато в страната е на власт комунистически режим. След промените, благодарение на Елисавета Караджорджевич⁵ и директора на Архива на Югославия в Белград, Миладин Милошевич, цялото документално наследство на принц Павел в Колумбийския университет е заснето на микрофилм (16 ролки, 35 мм) и е предадено на Архива на Югославия (Белград). Документът, предмет на настоящата публикация, е оригинално писмо на софийския митрополит Стефан до принц Павел, част от богатата архивна колекция на бившия регент на Югославия. Оригиналът на документа е ръкопис, 12 стр.

Документът е публикуван с осъвременен правопис. На места са запазени някои от архаистичните форми на правопис с оглед съхраняването на духа на времето, възпътен в словото на митрополит Стефан. В квадратни скоби са дадени някои уточнения за по-лесното възприемане на текста, пълното изписване на лични имена и др.

---

⁵ Дъщеря на Павел Караджорджевич.

*Писмо на софийския митрополит Стефан
до принц-регента на Югославия Павел Караджорджевич
София
7. VII. 1938 г.*

Ваше Кралско Височество, благодат и мир Вам, на Кралския дом, на цяла Югославия от Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа.

Шестий септември 1936 г. е паметна дата. В този празничен ден делегацията на Българската Православна Църква, която имах честта да възглавявам, беше щастлива да види с очите си държавната и духовна мощ на братска Югославия и да бъде удостоена с Височайшето Ви внимание. В светлите моменти на историческото ни гостуване, 6 септември е най-светлият и жизнен ден, защото в него реално почувствахме силата и величието на гения, който из развалините на страхотната война извика на нов живот и здраво постави на прав и чист път държавата, която с жертвена и творческа любов обхвана и обхваща вековните мечти и копнеж на цялото южно славянство.

Вседържителят Бог согубо да благослови отечеството на южните славяни да живее, расте и [...] ⁶ в благодат, сила и мир, та в духа на братолюбие и единомислие, на творчество и напредък, на благоденствие и съвършенство, на слава и величие да бъде и пребъде во веки веков на страхъ врагамъ!

С това високо чувство, с тази гореща молитва на 6. IX. 1936 г., ние присъствувахме на ревиото, на молебена, на тържествената трапеза в Патриаршията и в салоните на Вашия дворец.

Скъпи, мили, незабравими и поучителни впечатления и спомени ...!

Пред Ваше Кралско Височество, както и пред духовната и светска власт в този исторически ден, ние искрено изповядваме, че съдбата на Югославия е и наша съдба, т.е. Вашите болки и скърби, Вашите радости блага и постижения са и наши, което означава, че югославяни и българи са една плът, една душа ... Да кажем приповторно, нека тая душа бъде душата на Св. Седмочисленици, на Преподобния Рилски Чудоворец и на Просветителя Св. Сава, както и на легендарния Югославянски юнак Крали Марко... Историческа истина е, че Югославия не е само Ваша, но и наша, както и България не само наша, но и Ваша. От тук и нравственото повеление: да бъдем не на думи, а на дело братя, само така ще

⁶ Неразчетена дума.

постигнем върховете на съкровенията ни възжелания за светло бъдеще, за честита и щастлива българо-югославянска обща съдба. Земята на дедите ни е просторна, голяма и богата. В нея има място и за югославяни и за българи: нужно е само решително и най-искрено и от двете страни да се заработи така, че и българи и югославяни да се освободим веднъж завинаги от злините, които враговете ни са посяли между нас, за да ни разделят и владеят. Двете държавни столици, както и двете династии не са и не могат да бъдат пречка двата братски народа да си говорят с езика на любовта и истината и взаимно да творят своята обща духовно-нравствена култура и политико-икономическа сила, като се чувствуват всякъде единни в деятельното послушание на великото учение, което ни благовестува Св. апостол Павел: „Друг друга тягоби носите и яко исполните закон Христов“.

Вдъхновени от това свято апостолско повеление, което беше знамето ни през всичкото време на пребиваването ни в Югославия, ние благоговейно се прекланяме пред свяцената памет на Августейшия виновник и идеолог на българо-югославянското сближение – мъченик юнак Крал-Обединител⁷ и усърдно молиме всеподкрепа Бога да му дарува блажен и вечен покой, а сияйното му дело да осени с благоволенieto Си да се разширява, въздига и укротява до там, че историческият път на двата братски народа да стане път на радост, мир и щастие. Това не е мечта, която живее в облаците, а манифест на ясно и будно съзнание за братска солидарност, братско сътрудничество.

Историята на българи и сърби изобилства с факти, които доказват: колчем двата братски народа са враждували, съдбата им е била нерадостна и обратното, колчем са били съгласни и единни като същински братя вървейки ръка за ръка искрено и обичливо, с доверие и преданост, съдбата им е била възторжена, победоносна, благодарствующа.

Делото на българо-югославянското сближение, в името на което бяхме скъпи гости на страната Ви, в нашите очи е върховен дълг на всеки честен и здравомислещ сърбин и българин. Това дело не е въпрос на политика или романтика, защото неговата същина е догма на вяра и морал, т.е. въпрос да бъдем или не. Нашата вражда е извор на неоправимо нещастие и обратното ...

---

⁷ Александър Караджорджевич (1888–1934), крал на Сърбо-хърватско-словенското кралство (от 1929 г. кралство Югославия) от 1921 г. до 1934 г.

Ваше кралско Височество,

Неизгладими са спомените от Вашия ясен, трезвен и мъдър възглед по тоя, колкото деликатен, толкова и жизнен проблем – сближението, а аз добавям и единението, между българи и сърби и те [спомените] никога няма да повехнат, сякаш ей сега ние стоим пред Вас и в най-братска атмосфера священоедействаме за благоденствието на двете братски страни. В израз на дълбока признателност и благодарност за тъй непринудено проявената от Ваше кралско Височество симпатия и жив интерес към нас и делото, което ни беше служба и дълг пред Вас, пред Св. Православна сръбска църква и Вашия сроден нам югославянски народ, позволявам си, особено сега в преддверието и надвечерието на Вашия голям празник – Деня на небесния Ви Ангел, да Ви поднеса тук изложения триптих: Господ Иисус Христос с двамата първовърховни Апостоли Петър и Павел за благословение, за малък знак на велико чувство към Вас и Вашата благодатна родина Югославия.

Ние сме горещ привърженик веднъж завинаги от хоризонтите на нашите страни да изчезнат „яко дим“ всички недоразумения и вражди и да станем това, за което Бог ни е благословил: една велика, мощна и щастлива южно-славянска челяд!

На 6-ти септември 1936 г. осезателно се убедихме, че братска Югославия искрено ни дарява сърцето си. Същото правим и ние, като не се стесняваме открито и доблестно да воюваме с вражеските настроения и високо да заявяваме, че светлото бъдеще на България е в пълна зависимост от нейното поведение към делото на сближението. Друг път няма и няма да има, който да води към светлото бъдеще, освен пътя на реалното българо-югославянско братолюбие, циментирано в голямата идея на югославянската държавност и солидарност, идея, която ще направи и сърби и българи господари, лишени от всяко изкушение да стават чужди оръдия и да бъдат клеймени като граждани на низша раса. Ние не желаем повече да бъдем тор на чужда нива и затова безрезервно стоим за тържеството на славянския девиз: „в сговора е силата на славянството“.

Тоя израз изхожда от сърцето ми, което беше пленено от Вас на 6. IX. 36 г. Закъснях да сторя това до сега, защото търсех художника, който от малко-малко да задоволи Вашите художествени изисквания, Вашия школуван и съвършено изискан художествен вкус. За дързостта ми да Ви споходя по тоя случай и по тоя начин, моля Ваше кралско Височество да бъде снизходително извинен и добре разбран.

Св. икона⁸ нека бъде символа на тържеството на идеала, който ни постави лице към лице за общото благо на двата народа – българо-югославянската съдба: да бъдем и пребъдем в единомислие братя и творци на братска история.

Ваше кралско Височество,

Съзнавам и чувствавам, че подир трагичната кончина на присно-памятния и незабравим юнак, кралят Обединител, крал Александър, Вашият августейши братовчед, на Вас в качеството на пръв Регент, падна голямата тежест на върховното държавно ръководство, което, слава Богу, мъдро и достойно изпълнявате и с рядък такт и умение безпогрешно пишете светлата страница на югославянското възхождение. За да бъде тежестта на Вашето високо, отговорно и ръководно служение удобоносимо за славата, силата и величието на Югославия по всички направления и нужди и най-паче в изграждането на българо-югославянското приятелство, братство и единство, ние никога не Ви забравяме в смирените си молитви и с голям жар на вяра и упование във Вседържителя Бога Ви молитствуваме кротостта на Св. Цар, Пророк и Псалмопевец Давида, мъдростта на Соломона и победната сила и слава на Равноапостолския Св. Цар Константин, като всякога сте покривани, освещавани и вдъхновявани от неизразимата и чудодейна Божия благодат разкрита и дадена нам в живота и делото на Св. Първовърховни Апостоли Петър и Павел, пазители и покровители Ваши и на целия югославянски кралски дом, начело с благородния и драгоценен юноша-Крал – надеждата за по-щастлива и велика Югославия, в неразривна връзка с приятелска и братска България.

„С днем Ангела!“ Това значи: с пламенната вяра на Св. Апостол Петра и духовния меч на Св. апостол Павла от сила в сила и от слава в слава да творите добро, което Провидението Ви повери и братска Югославия възложи в лицето на нейния рицар велик Крал. С щедрата Божия милост и благодат до дълбока старост все тъй мъдро и достойно да отбелязвате успехи, победи и завоевания в сложния и деликатен път на царственото служение, от което и вътре и вън да расте и цъфти силата, морала и благоденствието на целокупна велика Югославия! Да благослови Всесилният Господ Бог Вседържител делата Ви така, че от Вашите чисти ръце юношата Крал да приеме тая Югославия,

⁸ Вероятно Св. икона е подарък за принц Павел.

която е блян на всички искрени и добри югославяни: право правящи съдбините си с едно сърце, с една воля, с една мисъл, могъща в строежа си и благоденствующа в живота си, озарена от творчески мир, нравствена красота и културни ценности и постижения, извикващи удивление и уважение от близки и далечни народи и държави.

Не Ви ли изповядвахме, че Вашите успехи и радости са и наши, за да разберете, че наистина сме откровени и искрени в тия и нам подобни чувства, мисли и желания. Да, Ваше Кралско Височество, горещо моля Бога никога и за нищо моето любимо Отечество – многострадална България да не изпадна в изкушението на Каина, да не повтори греховете на миналото и да не прави празник на славянските врагове, а чрез братско споразумение да урежда в мир и любов отношенията си с Югославия, още повече и поради това, че тя с право днес свири първата цигулка в сформирацията се българо-югославски оркестър на приятелство и братство. Вярно е, че има още много дисонанси, но вярно е и това, че при добра воля всичко се изглажда и поправя. Утешителното и насърчителното е там, че двата братски народа по своя здрав разум, по интуицията, по силата на своето вътрешно-духовно и външно-физическо-расово единство отдавна най-правилно са разрешили българо-югославянския спор: една плът сме, няма защо повече да се караме и разделяме, ще си подадем най-искрено ръка и заедно ще вървим и заедно ще носиме тежестите и радостите на живота.

Това е и смисълът на българо-югославянския пакт за вечно приятелство. Нека се надяваме, че нашето правителство, вдъхновявано и направлявано от държавния ни глава, ще следва тоя път. Същата надежда ние храним и за Вашето правителство и трябва да признаем, че тая ни надежда е непокатна, защото имаме дълбока вяра във Вас и Вашия пръв съветник, далновидният и мъдър държавник и голям славянин, г-н Министър Председателя д-р М[илан] Стоядинович. Дай Боже тоя Пакт по-скоро да стане по-жив, по-реален, един завършен акт на бленуването и с векове желано българо-югославско единство!

Като прося извинение за дългото си писмо в което отчасти само разкрих възторжената си душа пред идеала на великото дело за сближение и единение на южните славяни, уверявам Ваше Кралско Височество, че Св. ни Църква е там, гдето делегацията ни представена Вам, най-чистосърдечно изповяда: проклет да е всеки, който мисли и работи против това братство и нарушава симфонията на българо-югославян-

---

ското сближение и единение и спъва растежа и градежа на величествената югославянска държавна и братска сграда!

*Всепреданият той в Христа смирен молитетвователъ
Соф. Митрополит Стефан*

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

ВАСЯ ВЕЛИНОВА. СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ – ОПИТ ЗА ПОРТРЕТ.
Македонска библиотека, № 49. София, 2018. 199 с., с 8 цв. илюстрации

Мария Полимирова*

Този сериозен научен труд отразява дългогодишните професионални занимания на проф. д.ф.н. Вася Велинова в областта на кирило-методиевистиката и насочени конкретно към делото на сподвижника на Светите братя – Климент, като пръв български епископ и книжовник, поставил основите на старобългарския език.

В книгата си В. Велинова разглежда историческия принос на Климент Охридски за българската писменост и книжовност, като прави детайлен коментар на неговите текстове с оглед на постиженията на съвременната литературна медиевистика, позовавайки се на най-новите български и чужди изследвания по темата. Тя предлага за пръв път цялостен комплексен анализ на ораторските творби на Климент – похвални и поучителни слова, и очертава характеристиките на неговия висок риторичен стил.

Книгата съдържа три глави, увод, заключение, библиография и приложение *Службата на св. Климент Охридски* в авторски превод от старобългарски, както и цветни илюстрации.

Първата глава: *Средновековните извори за Климент Охридски – между фикцията и историята*, предлага аналитичен преглед на изворите, като отразява авторския поглед върху известните факти от живота на свети Климент. Биографичните сведения за живота и делото на светеца се основават главно на две жития (пространно и кратко). Средновековието, което не познава биографията в съвременния смисъл на думата, е създадо агиографията, т.е. житийната литература. За исторически най-достоверно се приема Пространното житие от Теофилакт Охридски или Българ-

---

* Мария Полимирова – гл. ас., д-р – Център за славяновизантийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ [Maria Polimirova – Chief Asst. Prof., PhD – Centre for Slavo-Byzantine Studies “Prof. Ivan Dujčev” – Sofia University “St. Kliment Ohridski”].

ски (архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България 1089–1125). То е най-обширният наротив за делото на Климент, съхранил спомените и впечатленията на неговите съвременници и оценките на самия Теофилакт. Пространното житие е известно в девет гръцки преписа (3 пълни и 6 фрагментарни).

Краткото житие на Климент е дело на Димитър Хоматиан, също охридски архиепископ (1216–1234), който е и един от авторите на службата на светеца, в която в акростих е записано името на Хоматиан. Други основни извори са две славянски жития на Наум Охридски от X и XIII в., познати от по-късни преписи от XV в. (ръкопис от Зографския манастир – Й. Иванов) и XVI в. (препис, открит от Йордан Х. Джинот от Велес, предаден в Белград), които съдържат косвени сведения и за Климент. Освен споменатите жития като исторически извори се привличат още гръцки и славянски химнографски текстове, както и т. нар. Дюканжев списък (съставен на гръцки през XII в. и отпечатан от френския учен Ш. Дюканж през 1680 г.) на охридските архиепископи, където е посочено неговото име.

Велинова разглежда Пространното житие като литературно и историческо произведение, като писмено отражение (на гръцки език) за вече съществуващ силен култ към светеца на Охрид, който още през 1045 г. е изобразен в дяконикона на охридската църква „Св. София“. Авторът се спира и на по-късните преписи на тези основни исторически извори, като обръща внимание на появилите се съкращения в тях. Например липсата на славянски извор, в който да се споменава името на основания от Климент манастир, за който само в гръцкия текст по Теофилакт Охридски се казва, че е посветен на св. Пантелеймон. Обяснението е, че през XVI в., когато се създава славянско житие, манастирът вече не съществува, а мощите на св. Климент са преместени в църквата „Св. Богородица Перивлепта“. Съответно славянският книжовник вероятно се е усъмнил в достоверността на гръцкия текст и поради това изпуска сведението. Но, както подчертава и авторът, на основата на един препис не е методологически издържано да се правят категорични заключения.

Втората глава на книгата представя *Една възможна биография*. В. Велинова се опитва да събере и подреди късчетата от мозайката за живота на Климент въз основа на известните текстове, най-вече на Теофилакт, с важни исторически препратки и коментари. Тя разглежда и изяснява някои проблеми, свързани с агиографските факти за живота на св. Климент, за идването на Кирило-Методиевите ученици в България, за изпращането му в Кутмичевица, за цялостната политика на княз Борис за славянизация на

българската църква. Велинова проследява и анализира конкретните сведения за учителската и просветителската мисия на охридския светец. Главата завършва с факти за утвърждаването на светителския култ и почитта към мощите на свети Климент, разпилени между Охрид, Верия, София и Пловдив.

Третата част заема централно място в книгата. Тя е посветена на *Ораторската проза на Климент Охридски* и представя неговите творби като литературни паметници със специфичен облик и високо словесно майсторство. Тази част има строго научен характер. Вася Велинова разглежда подробно Климентовите творби в контекста на източноправославната християнска религия и обръща внимание на тяхната целенасоченост към новопокръстеното население, за да достигнат те и бъдат разбрани от най-широк кръг слушатели (защото всички тези текстове в онази епоха са се слушали!). В този смисъл книжовната дейност на Климент е напълно синхронна и адекватна на конкретната действителност. Според Теофилакт Охридски Климент „хранел душите на по-простите хора, поейки с мляко тези, които не можели да поемат по-твърда храна и станал нов Павел за новите коринтяни!“. Климент създава похвални слова за св. Кирил, св. Димитър, св. Климент Римски, св. архангели Михаил и Гавриил. След като проследява техните особености, проф. Велинова успява да изведе основните композиционни и стилови параметри като един общ Климентов модел на поучителното и похвално слово. На този фон тя успява да анализира и покаже „тънката граница между орнаменталната проза (риторически оформена) и богослужебната поезия“.

Накрая, *Вместо заключение*, авторът обобщава своите наблюдения върху химнографското творчество на книжовника, като подчертава приносния характер на най-новите научни изследвания от последните две десетилетия и завършва с обнадеждаващото за всеки учен предположение, че може би предстои идентифицирането и на други текстове, излезли изпод перото на св. Климент и неговите съратници.

В края на книгата е поместен обширен списък на използваната литература с най-новите научни изследвания по темата. В приложение е даден авторският превод от старобългарски на Службата на св. Климент Охридски, направен по препис от ръкопис 122 от НБКМ. Добавени са и цветни илюстрации с изображения от стенописи и икони на св. Климент Охридски от църкви в България, Македония, Сърбия и Гърция, които са недвусмислено свидетелство за почитта и преклонението към светеца и илюстрират хронологически развитието на култа към него.

Книгата на проф. Велинова е със сериозен научен принос, но същевременно написана леко и достъпно за широк кръг читатели, изпълнявайки основната си цел – да представи делото на книжовника Климент Охридски. Неговата най-отговорно осъзната и успешно реализирана мисия на просветител и книжовник на новата славянска писменост, една велика културно-просветна мисия, за която най-точни са думите за светеца на Димитър Хоматиан: „така чрез собственото си усърдие превърнал варварския и див народ в свят народ, като извършил апостолско дело, и заради това бил удостоен с апостолска благодат!“.

ЛЮБОМИР ОГНЯНОВ (СЪСТАВИТЕЛ).
ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ
Сборник документи. Т. III (1953–1956). София,
Държавна агенция „Архиви“, 2018

Владимир Мигев*

Излезе от печат поредният том от документалния сборник за вътрешнополитическото развитие на България, който обхваща времето от смъртта на Й. В. Сталин до края на 1956 г. Сборникът е резултат на огромния труд на съставителя – проф. д.и.н. Любомир Огнянов, на неговите широки и задълбочени познания и голям професионален опит. Към голяма част от документите той е включил допълнителни сведения под линия; за причините и предисторията за издаването на документа, за по-нататъшната му съдба, дадени са данни за личностите, споменати в текст, и пр. Това също така е изисквало огромна проучвателска работа.

Огнянов е написал съдържателен предговор от 18 страници, който по същество представлява една солидна студия за разглеждания период.

Книгата съдържа 266 документа, 150 от тях се публикуват за първи път. От вече публикуваните 49 са били включени в седем научнообработени сборници, в това число един предишен на същия автор и един издаден в Русия. В голямото си мнозинство останалите са отпечатани в пресата или са извадки от Стенографските дневници на Народното събрание.

Една част от публикуваните документи са вече познати на изследователите и са включени в научен оборот: например изказванията на Вълко Червенков в началото на 1954 г., материалите на Шестия конгрес на БКП през същата година и на Априлския пленум – 1956 г.

Най-характерен белег на периода 1953–1956 г., отразен много добре в сборника, е смекчаването на тоталитарния режим. Колкото ограничено и противоречиво да е това смекчаване, то е реален факт. Така например помилвани са изцяло или частично около една трета от затворниците и наказаните с принудителен труд, закрити са 11 затвора, премахната е институцията ТВО (лагерите), върнати са на постоянното си местоживее

---

* Владимир Мигев – проф., д.и.н. – Институт за исторически изследвания при БАН.
[Vladimir Migeв – Prof., Dr. Sc. – Institute for Historical Studies – BAS].

изселените от граничните райони и от големите градове, премахната е цензурната институция „Главлит“, проведено е разследване на трайчोकостовските процеси, извършена е известна ревизия в посока смекчаване на наказателната насоченост на нормативната база, намален е значително броят на издаваните смъртни присъди, предприемат се и мерки за известно подобряване материалното положение на трудещите се, главно в градовете.

И все пак впечатлява фактът, че ако след амнистията в затворите остават 8718 души, то към 1 април 1956 г. те са 19 223, над 80 % от които са осъдени за стопански и криминални престъпления. Това доказва много добре ограничения характер на „размразяването“.

Управляващите предприемат енергични мерки, за да не се допусне отслабване в дейността на репресивните органи. Така например на 17 април 1954 г. е проведена среща на Вълко Червенков с ръководителите на МВР с очертаване линията за затягане. В традиционния заплашителен, репресивен дух е и докладът на Червенков пред Шестия конгрес. Продължават и съдебните процеси с издаването на тежки присъди срещу „контрареволуционерите“.

Провеждат се редица мероприятия за подобряване работата във вътрешното министерство. В това отношение най-важни са постановките в решението на Политбюро от 21 ноември 1953 г. В него, между впрочем, са разкрити редица недъзи във въпросното ведомство, в това число чести закононарушения и злоупотреби с власт. За ограничения характер на постановките в този документ говори фактът, че в следващите четири години излизат още два материала от подобен род.

След Женевското съвещание на ръководителите на четирите велики сили през август 1955 г. във всяка една от европейските страни на съветския блок са извършени съкращения на въоръжените сили. Българското правителство обявява съкращение на 18 хил. военнослужещи и намаляване срока на военната служба (док. № 172). Всъщност съкращението обхваща 30 хил. души, в това число 8 хил. офицери (док. № 173, 174, 175). Причината за това голямо разтърсване на офицерския корпус е пределно ясна – в резултат на фрапиращото увеличаване на въоръжените сили на страната в периода 1949–1953 г. в армията навлизат голям брой неподходящи за офицерската длъжност лица, в това число с ниско образование, а сред политическите офицери и някои с прогимназиално. Ето защо е било преценено, че е необходима решителна чистка.

Значителен е броят на материалите, отразяващи живота на Българската православна църква. На първо място, това са документите около изби-

рането на първия български патриарх през 1953 г. Следва една голяма група писма на Светия Синод до държавния орган, наблюдаващ религиозните общности в страната. В тях се посочват редица негативни действия към свещенослужителите: хулигански изстъпления, подигравки, създаване на пречки за нормалното провеждане на църковната служба, незаконно отнемане на помещения на църквата за стопански и административни нужди и пр. Характерен момент обаче е огласяването в пресата на случая, когато длъжностни лица и „активисти“ в село Гълъбовци, Софийско задържат местния свещеник в съвета и му обръсват брадата. Заради това издевателство извършителите са дадени под съд. Очевидно управляващите не са били заинтересовани вече от запазването на хулиганските прояви спрямо църковните служители. Пречките за извършването на религиозните дейности продължават обаче и след това, явно местните власти са гледали „през пръсти“ на тези прояви, а някъде са ги и поощрявали.

Любопитен момент представляват декларациите на бившите николапетковисти, поместени в печата, с които те се отричат от предишната си дейност. Те са приети за членове на Отечествения фронт, някои от тях впоследствие са включени и в неговите ръководни органи (док. № 123, 124, 132, 133).

Извършват се промени и в нормативната уредба на страната: създават се нови закони и укази на Президиума на Народното събрание за учреждения и дейности, които дотогава не са имали нормативно обозначаване. Извършват се промени и в редица закони, издадени преди (док. № 136, 149, 194 и др.).

С възмущение се четат изложенията на осъдените по трайчостовските процеси: Иван Масларов, Георги Ганев, Никола Павлов и Стефан Богданов. В тях те потвърждават своята пълна невинност, отричат изцяло скалпените обвинения, описват изтезанията в килиите на Държавна сигурност, както и ужасната обстановка в затворите, в които те излежават присъдите си (док. № 62, 76, 84, 152, 156, 223). Изложенията им обаче са задържани и не достигат до адресатите.

Пълно с драматизъм е и експозето на секретаря на ЦК Димитър Ганев пред Септемврийския пленум на ЦК – 1956 г. Ганев оглавява комисия, която обследва „трайчостовските процеси“. По обвиненията по тях са задържани 1080 души, една част от които са подведени под съд и осъдени въз основа на клеветнически доноси, както и на „самопризнанията им“, изтръгнати чрез жестоки мъчения (док. № 240).

В редица документи е разкрита добре обстановката в БКП след Априлския пленум. На партийните събрания, на които се обсъждат решенията на пленума, избухва буря от остри критики: за това, че пленумът се провежда едва ли не нелегално, че неговите решения са половинчати и твърде мъгляви, че вината за всички прегрешения се стоварва единствено върху Вълко Червенков, а останалите членове на Политбюро се измъкват с лека критика. Особено силни са обвиненията за това, че Червенков и министърът на вътрешните работи Георги Цанков са оставени в Политбюро, вместо да бъдат изключени от партията и дадени под съд.

С критика към решенията на Априлския пленум се изказват водещи партийни дейци като Добри Терпешев, д-р Кирил Драмалиев и др. Събитието става публикуваната във вестник „Отечествен фронт“ статия на неговия главен редактор Владимир Топенчаров – „Поуката“. В нея се разобличава откъсването на ръководителите на страната от обикновените трудови хора. Срещу постановките на пленума вземат отношение и висши военни: генерал Йонко Панов – началник на Политическото управление на войската, и неговият първи заместник ген. Янчо Костов, командващият Тила на БНА ген. Борис Копчев, началникът на Политотдела на Тила – полк. Генчо Пенчев. Заради всичко това Панов, Копчев и Пенчев са уволнени от армията, а Костов е понижен в длъжност и чин.

Критични изказвания правят и други военни и те са викани в министерството за обяснение. Изпратени да разясняват решенията на пленума в армейски партийни организации, бившите репресирани – генералите Иван Кинов и Славчо Трънски, са твърде умерени в експозетата си, доста по-различни от общия тон на материалите на пленума. Освен това те не се противопоставят и не осъждат острите критики на изказалите се на събранията офицери (док. № 213, 218, 219, 221, 222, 223, 238).

С избухването на въстанието в Унгария (октомври-ноември 1956 г.) смекчаването веднага е прекратено и се връщат някои от компонентите от периода на „чистия сталинизъм“: възстановен е лагерът в Белене и там са въдворени няколкостотин „вражески елементи“, изселени са от София известен брой семейства, изключени са от висшите учебни заведения за една година няколкостотин студенти. Към предприятията са сформирани въоръжени работнически отряди, които заточват да провеждат занятия, най-честото от които е отблъскването на нападение. Разширени са правомощията на униформената милиция. На проведените съвещания с партийните активисти Тодор Живков се изказва с остър заплашителен тон срещу „враговете“: „Нека посмеят да се надигнат и ние ще върнем дните след

9 септември“, т.е. времето на масовите избивания (док. № 249, 254, 255, 256, 259, 260).

Трябва да се съжالياва, че съставителят не е намерил документа за раздаването на оръжие на партийните секретари и на комунистите, влезли в партията преди 9 септември 1944 г.

* * *

Към съставителя имам и някои критични забележки. Смятам, че в сборника е могло да се мине и без няколко документа, които не допринасят с нищо за изясняване на политическото развитие на страната: например Възванието на Националния съвет на ОФ за предстоящите парламентарни избори – 1953 г., изпълнено с познатите трафарети, Правилникът за вътрешния ред на Второто Народно събрание, Правилникът за пионерските лагери, Правилникът за детските домове и пр.

Главната ми критична бележка е за почти пълното пренебрегване дейността на профсъюзите. Авторът трябваше да покаже как и през този период профсъюзите дезертират от основното си задължение – защита на интересите на трудовите хора срещу произволите и закононарушенията на стопанските и административните ръководители. Има и един друг важен момент – през пролетта на 1956 г., включително и времето след Априлския пленум, се провежда отчетно-изборната кампания в профсъюзите, която е трябвало да излъчи делегатите за предстоящия конгрес. На събранията се разгръща вълна от протести срещу пасивната роля на синдикатите, отправят се остри критики и за икономическата политика на управляващите, за ниското жизнено равнище на огромен брой хора в България и пр. Управляващите са стреснати от протестното движение, сред тях се появяват опасения, че на предстоящия конгрес е било напълно възможно да бъдат отхвърлени „спуснатите от горе“ ръководители на организацията. Ето защо конгресът е отложен за следващата година.

* * *

В заключение ще отбележим, че излизането на третия том на документалния сборник, както и на предишните два, е важно събитие в развитието на българската историография, изучаваща периода 1944–1956 г. Тритомникът създава условия и предпоставки за началото на нов етап в разработването на тази проблематика и за пълното разкриване на историческата истина за периода.

IN MEMORIAM

В ПАМЕТ НА ПРОФ. ИВАН БОЖИЛОВ (1940–2016)

Кирил Ненов*

На 15 октомври 2016 г. проф. Иван Божилов се пресели в царството на сенките *ad patres*. Неговата смърт беляза медиевистичната гилдия у нас и византистиката по света с чувство на непреодолима скръб и празнота. Завинаги си отиде една велика личност, харизматичен авторитет, обаятелен учен и преподавател, магнетичен талант. Каквото и да бъде написано за проф. Божилов, няма да бъде достатъчно, за да се пресъздаде в границите на текстовото поле абсолютният образ на многопластовата му натура. Качествата обаче, с които поне аз ще го запомня, все още витаят в паметта ми: открита, честолюбива и благородна душевност; аналитичен, вдъхновен и трескав ум; иновативен, дръзновен и разкрепостен писател. Нашето лично познанство и добри отношения датират от 2008 г. и благодарение на тях се осъществиха няколко ефективни проекта в сферата на публикуването и популяризирането на съвременната историческа мисъл. Имахме делови и приятелски срещи, които оставиха красиви и трайни спомени у мен от взаимното ни духовно общуване. Основно обсъждахме общи книжовни начинания, новопоявили се публикации на средновековни изследвания и настоящото състояние на политическия и културния живот в страната. При тези разговори проф. Божилов изразяваше красноречиво своите виждания, но заедно с това не нарушаваше у мен усещането за умереност и диалогичност. Тъй като наскоро имах възможността да представя биографията и творчеството му до 2015 г.¹, в настоящия текст ще се спра на неговите научни изяви и литературно наследство от последните две-три години.

В края на живота си забележителният историк контактуваше с малцина колеги и до известна степен се беше изолирал от всекидневната суета в новия си дом, намиращ се непосредствено до боровата гора в полите на

---

* Кирил Ненов – гл. ас., д-р – Институт за исторически изследвания при БАН [Kiril Nenov – Chief Assist. Prof., PhD – Institute for Historical Studies – BAS].

¹ Ненов, К. Проф. Иван Божилов на 75 години. – ИПр, 2015, кн. 1–2, с. 342–351.

Витоша. Именно там най-сетне той разполагаше с удобен собствен кабинет, в който грижливо и прецизно беше подредил своя библиотечен фонд. Работната маса постоянно беше отрупана освен с работни материали, така и с твърде разнообразен набор от писалки и лули – както е известно, професорът пишеше единствено на ръка и беше голям любител на пушенето на качествен тютюн. Този период от творчеството му бе изключително плодотворен за медиевистиката: тогава се родиха две от най-забележителните му и зрели съчинения – „Българското общество през 14. век“ и двутомникът „История на средновековна България“, които по стечение на определени обстоятелства бяха публикувани от председателстваната от мен Фондация „Българско историческо наследство“². Проф. Божилов беше централна фигура в заснетата от споменатата организация документална поредица „Симеон – великият между царете“, излъчена в началото на 2017 г. и посветена нему *post mortem*. Със своето участие във всички 11 епизода видният медиевист се превърна в гръбнак на тази продукция, но уви, той не успя да види в завършен вид филмовия материал. В тази кинематографична продукция всъщност е трайно запечатан живият образ на проф. Божилов от 2013 г. – неговото пленително слово и горда осанка.

Последната публикувана творба на бележития учен – „История на средновековна България“, – която за щастие той още приживе завърши и прегледа във финален полиграфичен вид, е своеобразен апогей в богатото му и значимо творчество. Всъщност съдбата за първи път прояви милост към цялостното представяне на средновековното българско минало от един автор, тъй като предходните подобни инициативи – на проф. Васил Н. Златарски и на проф. Петър Мутафчиев – не бяха докрай завършени поради безвременно настъпилата им смърт³. В този двутомен труд се съдържа есенцията от търсенията на проф. Божилов в областта на Българското средновековие. Произведението убедено може да бъде окачествено като един от шедьоврите на българската медиевистика, който ще служи като

---

² *Божилов, И.* Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014; *Същият.* История на средновековна България. Т. 1. Варварска България. Пловдив, 2017; *Същият.* История на средновековна България. Т. 2. Християнска България. Пловдив, 2017. Последните два тома бяха предвидени да излязат под логото на „Анубис“, но поради забавяне тази задача бе възложена на Фондация „Българско историческо наследство“. Въпреки че липсва името на мястото на издаване в тези книги, известно е, че седалището на издателството е в Пловдив.

³ Има се предвид трудът на *Златарски, В. Н.* История на българската държава през Средните векове. Т. 1–3. С., 1919–1940, достигащ до 1280 г., и този на *Мутафчиев, П.* История на българския народ. Т. 1–2. С., 1943, достигащ до 1323 г.

крайгъгълен камък на повечето бъдещи изследвания върху различни страни от живота на българите през Средновековието. За съжаление, „История на средновековна България“ не успя да достигне в окончателно отпечатан вид до създателя си приживе; появи се на книжния пазар повече от година по-късно след кончината му, но бе достойно ознаменувана и радушно приета от представителите на родната историография⁴.

Почти във всички наши разговори с проф. Божилов присъстваше темата за възобновяването на проекта „Просопография на средновековна България“, чийто фундамент беше положил той през 90-те години на миналия век в ръководената почти две десетилетия от него секция „Средновековна история на България“. Но едва през 2016 г. започнахме същинска работа, като професорът ми възложи задачата да съставя списък на всички средновековни българи (V–XIV в.), който трябваше да послужи за първоначален ориентир на нашето изследване. Въпреки че това наше общо начинание остана на ниво замисъл, с помощта на членовете на споменатото по-горе звено на Института за исторически изследвания – БАН проектът има потенциал да бъде завършен, като в неговата сърцевина бъдат включени просопографските проучвания на влиятелния медиевист.

Известно време след смъртта на проф. Божилов подех инициатива за създаването на научен център на негово име като подопечна структура на Института за исторически изследвания. Идеята беше радушно приета както от семейство Божилови, така и от членовете на нашата секция и впоследствие беше одобрена от ръководството на Института в лицето на неговия директор, доц. Даниел Вачков. Във връзка с това започнах описването на специализирания книжовен фонд и научен архив на видния историк, същевременно бяха осигурени определено за целта помещение и сума за закупуването на оборудване. Семейството на проф. Божилов обаче се отказа от този проект непосредствено преди документалното му и физическо осъществяване. Надявам се, че съдбата на тази библиотека все пак ще бъде щастлива.

Книгата, която проф. Божилов пишеше до последния си дъх, беше „Бащите на средновековна България“. Докато работех в неговия дом по каталогизирането на духовното му наследство, успях да установя, че от предвидените според плана му шест глави („Аспарух“, „Симеон“, „Кли-

---

⁴ Представянето бе организирано от Асоциацията на византинистите и медиевистите в България и се състоя на 20 декември 2017 г. в зала 2 на СУ „Св. Климент Охридски“, като в него взеха участие: акад. Васил Гюзелев, проф. Иван Билярски, проф. Илия Г. Илиев, д-р Кирил Ненов.

мент“, „Козма Презвитер“, „Св. Иван Рилски“, „Поп Богомил“), бяха написани три – „Кан Аспарух“, „Козма Презвитер“, „Поп Богомил“ – и уводът „Онези страшни люде...“. На писалището на професора все още се намираха недокоснати негови записки и томове, с които последно бе работил върху изграждането на портрета на Иван Рилски, а това логично подсказваше, че към планирания последен етап от работата си той е отнасял текстовете за „Симеон“ и „Климент“. Според замисъла на проф. Божилов тази книга трябваше да представи образите на най-изтъкнатите фигури от сферата на политическия и културния живот на България от периода VII–X в., които се превръщат в родители на българската средновековна държава и общество. За нещастие, „Бащите на средновековна България“, която бе предназначена за по-широка читателска аудитория (неслучайно в нея липсва научен апарат), ще остане като един от няколкото неосъществени докрай проекти на известния историк.

Проф. Божилов остави дълбока дияра в българската медиевистика със своите разнообразни, многоизмерни и високостойностни съчинения, благодарение на които едва ли някога може да бъде забравен. Изследванията върху историята на средновековна България всекидневно ни срещат с неговото име в библиографски аспект и тази тенденция е твърде показателна за мащаба на делото му. Подготвеният през 2015 г. от мен списък на публикациите му беше прегледан и допълнен от него съевременно и ще послужи за представителен справочник на творческите му постижения⁵.

Жизненият път на проф. Иван Божилов приключи, но духовният продължава *ad astra*.

---

⁵ Ненов, К. Библиография на Иван Божилов. – *Bulgaria Mediaevalis*, 2017, т. 8, с. 15–27.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ В СП. „ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД“

В списанието се публикуват материали от областта на историята.

Приемат се само статии и обзори с доказана научна стойност.

Нарушаването на етичния кодекс се санкционира.

ТЕХНИЧЕСКИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ПРЕДЛАГАНИТЕ МАТЕРИАЛИ:

1. Материалите се предоставят на редакцията в електронен вариант (може и чрез електронния ни адрес: ipregled@ihist.bas.bg) и в хартиено копие.
2. Названието на файла задължително трябва да съдържа името на автора и началните думи от заглавието на материала, а разпечатката да бъде едностранна. Текстовете трябва да са набрани с основен шрифт 12 пункта Times New Roman.
3. Към всеки материал трябва да бъдат приложени на кирилица и латиница:
  - име на автора, степен и звание;
  - резюме (заедно със заглавието) до 100 думи на български и на английски;
  - месторабота, служебни адрес, телефон и e-mail (ако има такива);
  - ключови думи (до 5) на български и на английски;
  - списък на всички цитирани в материала заглавия;
4. Настоятелно молим авторите да проверят превода на резюмето и заглавието.
5. По отношение на обема редакцията не поставя ограничения, но моли авторите да имат предвид, че става дума за списание.
6. Нов абзац (Отстояние на новоредието спрямо основния текст, което се дава посредством опцията Paragraph/First line) – 1.27 см
7. Текстът и всички изображения (таблицы, диаграми и пр.) трябва да са портретно ориентирани, да са чернобели и да са редактируеми.
8. Текстовете да се предоставят на редакцията само на български език;
9. Молим авторите да оформят научния си апарат при цитирането и в библиографските списъци в тясна връзка с текста.
10. В бележките под линия оригиналните заглавия и имена се дават на съответните езици. Евентуалните цитати (които не трябва да са повече от няколко реда) от чуждоезични текстове се дават в превод на български.
11. За списанието е характерен класическият вид цитиране на съответната страница под линия в бележки с възходяща номерация с арабски цифри за всеки отделен материал, въведени автоматично чрез опцията References/Footnotes/Continuous на Word for Windows, шрифт Times New Roman 10 пункта
12. Позоваванията се правят по следния начин:
  - Монография: *Блок, М.* Апология на историята, или занаятът на историка. С., 1997, с. 22 (респ. 22–23, 37).
  - Архивен документ: НБКМ–БИА, оп. 2, а.е. 7, л. 108–109.

- Статия в периодично издание: *Ников, П.* Задачата на днешната българска историография. – Минало, 1994, кн. 1, с. 74–77.
- Статия в сборник: *Бобчев, С. С.* Един бележит магистрат, Георги Груев. – В: Юбилеен сборник по миналото на Копривщица. Т. 1. Събрал и наредил проф. архимандрит д-р Евтимий. С., 1926, с. 35.
- Колективен труд: История на Османската империя. Под ред. на Р. Мантран. С., 1999, с. 478, 503–506.
- Документален сборник: Из архива на Константин Иречек. Писма с българи. Т. 2. Подбрал и подготвил за печат П. Миятев. С., 1959, док. 38, с. 111.
- Вестник: Стандарт, бр. 63, 22 март 2015.